Anthologia Latina

Sutvarkė

D-ras A. Sennas

L. Universiteto senųjų kalbų docentas

„VAIVOS" B-VĖS LEIDINYS

Kaunas 1923

Caius Julius Caesar.

C. Julijus Cezaris gimė apie 100 m. prieš Kristų mėnesy Quinctilis (vėliau Julius vad.). Cezaris buvo aukštos kilmės. Jo protėviai išvedami iš Julaus Eneaso sūnaus. Jis buvo kuorūpestingiausiai išauklėtas. Jo jaunystėje buvo pilietinis karas tarp demokrato Marijaus ir optimato Sullos. Cezaris buvo šeimyniniais ryšiais surištas su demokratine partija, jo tėvo sesuo buvo ištekėjusi už Marijaus, o pats Cezaris buvo vedęs Cino, Marijaus vienminčio, dukterį. Tie šeimyniniai ryšiai davė Sullai progos jį įtarti ir persekioti.

80 metais jaunas Cezaris atliko Azijoj pirmas karo prievoles ir grįžo į Romą, tik po Sullos mirties 78 m. Sekančiais metais, norėdamas įgyti Liaudies partijos prielankumą, jis įskundė uolų senatorių partijos gynėją prokonsulį Kornelijų Dolabellą ir laimėjo per savo nuoseklią ir aiškią kalbą teisme visų pasigerėjimą. Žiemą 76 metais išvyko Cezaris į Rhodus, kad prasilavintų iškalbingume pas garsų iškalbos mokytoją Moloną. Tada netoli Milėto jam teko susidurti su jūros plėšikais. Savo iškalbingumu jis pasiekė aukštesnio valdininko laipsnio. 68 metais jis buvo kvestorium Ispanijoj ir vėliau ėjo tris metus kuruliško aedilio pareigas. Kaip aedilis, jis Optimatų pykčiui, nešė drąsiai per savo tėvo pakasynas seniai nematytas C. Marijaus protėvių stovylas. Jis liepė jo stovylą ir trofėjus vėl Kapitolyje pastatyti. Šituo savo pasielgimu, kaip ir per iškilmingus žaidimus ir turtingas pinigines dovanas, laimėjo jis tautos prielankumą. 63 metais buvo išrinktas jis „Pontifex maximus". Tuo laiku jis pabandė Romoje suimtuosios Katilinos sėbrus išgelbėti ir tuo buvo pats suokalbio dalyvavime įtariamas.

62 metais jis buvo „praeter urbanus", o metais vėliau jis buvo Ispanijoje gubernatorium, kai turtingasis M. Krassus pristatė užstatą už jo dideles skolas, kurios ypatingai per išdidžius žaidimus aedilicijos laiku išaugusios buvo. Grįžęs iš Ispanijos, kur jis jau kovojo su dideliu pasisekimu su lusitanais, sutaikė jis Krassų su garbinguoju vadu C. Pompėju ir padarė su abejais

sąjungą, taip vadinamą—pirmąjį trimuviratą (60)*). Šitoj sąjungoj, nors jis jauniausias buvo, bet savo ypatybėmis daugiausiai pasižymėjo, nes orjentacijoje ir veiklume pralenkė savo kolegas. Tai pasirodė jau konsulavimo metu (59), kuomet jis įgavo penkiems metams kaipo provinciją, šios pusės Galiją kartu su Illyricum, kas buvo priešinga įstatymams ir tradicijai. Po to įvykio, norėdamas išvengti naujo pažeminimo, senatas pridėjo dar daug svarbesnę Transalpinišką Galiją. Būdamas prokonsulu jis pavergė 58—51 metais visą Galiją ginklu. Milionas gallų žuvo tuose aštuonių metų karo žiauruose mūšiuose, kitas milionas nukeliavo į vergų turgų. Pavienių karo metų įvykius pasakoja Cezaris savo veikale „Commentarii de bello Gallico".

Cezario pasisekimai, kaipo karo vado, rodė jį esant jo priešininkams pavojingą konkurentą. Kuomet 53 metais M. Krassus, triumviras, kare su Partais žlugo, priėjo greit prie kovos tarp Cezario ir Pompėjaus, kuris prisijungė prie Optimatų. Šitie kivirčai tarp Cezario ir Senato partijos vedė prie pilietinio karo, kurį Cezaris 49 metais pradėjo, peržengęs Rubikoną. Jo priešininkai buvo blogai pasiruošę ir todel Cezaris trumpu laiku užkariavo visą Italiją ir privertė Pompėjaus karvedžius Ispanijoj pasiduoti. Bet Cezario pasiuntinys, C. Curio, tuo laiku pralaimėjo Afrikoj mūšį su Numidijos karaliumi Juba ir pats tame mūšyje žuvo. Ir C. Antonijus nelaimingai kovojo Dalmacijoje. Antrais karo metais (48) Cezaris persikėlė iš Italijos į Graikiją ir apsuptas prie Dyrrhachiumo (Durazzo) Pompėjaus buvo beveik įveiktas, bet Augusto mėn. visai nugalėjo Pompėjų ties Pharsalu (Phasą arba Fersada) Tesalijoj. Pompėjus išbėgo į Aigiptą ir buvo tenai nužudytas. Cezaris, sekdamas Pompėjų, įkliuvo į Aleksandrinišką kovą, kuri tęsėsi iki 48 metų. Nugalėjęs prie Nilo karalių Ptolomėjų Dionyzą, jis nužygiavo į Aziją, kur po penkių dienų žygiavimo sumušė Pontijos karalių Pharnaces prie Zelos (iš kur ir jo „veni, vidi, vici"). Tuo pasinaudojo Pompėjiečiai, susirinkdami Afrikoje, bet buvo ten pat Cezario sumušti prie Thapso balandžio mėn. 46 metais. Abu Pompėjaus sūnūs ir T. Labienus bėgo į Ispaniją ir sukėlė tenai vėl naują karą, kurį Cezaris užbaigė Mundos nugalėjimu 45 metais kovos mėnesyje.

Po tų kovų buvo jo savistovus valdymas visur pripažintas ir faktinai padarytas Respublikai galas. Jis tapo diktatorium iki gyvos galvos ir gavo Imperatoriaus titulą, faktinai buvo karalium, nors to vardo neturėjo. Savo švelnumu sutaikė jis daug priešų. Tačiau Optimatų suokalbiu buvo nužudytas Romoje 44 metais kovo mėn. 15 d. („Idibus Martiis") Popėjaus įkurtoje Kurijoje.

---

*) (Ne quid ageretur in republica, quod displicuisset ulli e tribus.")

V

Einant istoriko Suetono daviniais, Cezaris buvo aukšto ūgio, ir turėjo juodas gyvas akis. Jaunystėje dar pergalėjo savo kūno silpnumus uoliais kūno mankštymais, bėgiojimu, plaukiojimu, fechtavimu ir jodinėjimu, taip kad galėjo lengvai pakelti visus karo nepatogumus ir buvo savo kareiviams visuomet pavyzdžiu. Apie jo genialius gabumus pasakoja mums jo laimėjimai; lygiai gerai galima jį pažinti ir iš jo raštų.

Jis surašė, kaip jau buvo minėta: „Commentarii de bello Gallico", septyniose knygose, kiekvieną karo metą atskiroj knygoj. Tas veikalas yra parašytas dar prieš ginčą su Pompėjum. Legatas A. Hirtius, Cezariui mirus, pridėjo dar aštuntą knygą, kurioje yra atvaizduojami 51 karo metai ir 50 metų įvykiai, kurie vedė prie pilietinio karo. Be to Cezaris parašė tris knygas „Commenterii de bello civili", iš kurių dvi pirmos apima pirmą karo metą 49. Pirmoj knygoj pasako Cezaris apie karą Ispanijoj ir greitą Italijos užvaldymą, antroj knygoj—užemimą Massilios (Marseille) ir nelaimingą žygį Afrikoj; trečia knyga apima 48 metus. Ir šitas veikalas buvo A. Hirtijaus ir dviejų kitų Cezario karininkų pratęstas. Hirtijus parašė „Bellum Alexandrinum", abudu kiti, kurių vardai nežinomi, „Bellum Africanum" ir „Bellum Hispaniense".

Cezario raštai pasižymi savo paprastumu ir gyvumu; jo tikslas buvo parodyti jo įžymius darbus Galijoj, Germanijoj ir Britanijoj tikroj šviesoj, o kaltę pilietinio karo pradžios ir visas baisenybes primesti savo priešams. Cezaris užsiėmė ne vien tiktai istorija. Tik jo literatinis veikimas yra labai nedidelis. Vėliau jis ištaisė labai susipynusį romėnų kalendorių (Julijoniškas kalendorius).

Kaipo oratoris mokėjo Cezaris liaudyje ir kareivių tarpe sužadinti entuziazmą *). Po to tiktai pasižymėjo ir iškilo kiti jo gabumai, kaipo visuomenės veikėjo ir kariuomenės vado. Jo prakalbos nėra užsilikusios iki mūsų laikų, o jo poetiniai kūriniai buvo prislėgti jo broliavaikio imperatoriaus Augusto.

---

*) Ligi jam į Galiją nuvyksiant, be abejo, oratoriaus veikimas užėmė svarbiausią jo laiko dalį.

Marcus Tullius Cicero.

Markas Tulijus Ciceronas gimė 106 m. sausio mėn. 3 d. Arpine. Jis paėjo iš ritierių luomo. Savo jaunystę praleido gimtiniame savo mieste. Paaugusį tėvas išvežė Romon, kad gautų sūnus gerą išauklėjimą. Žemiausią mokyklos laipsnį, g r a m m a t i s t ą, jau buvo baigęs namie; Romoje jis lankė aukštesnio laipsnio mokyklą, grammaticus, kad pagrindiniai išstudijuotų kalbą ir literatūrą. Po grammaticus sekė lavinimas retorikoje. Retorikos mokykloj jaunas Ciceronas greit viršijo savo gabumais kitus, ką ir pripažino įžymūs autoriai M. Antonius ir L. Krassus. Antonijui ir Krasui patarus, jis lankė Forumą, kur klausydavos dienos kalbėtojų. Baigęs šią mokyklą, jis stojo į praktišką gyvenimą. Tarnavo kariuomenėje kaipo geras karavedys (tirocium militiae). Ciceronas mokėsi jurisprudencijos pas Qn. Mucius Scaevolą. 87 m. mirė jo mokytojas, įžymiausias juristas ir teisių mokytojas. Po šio įvykio Ciceronas pasiryžo sistematingai apdirbti romėnų teisę ir taip pat tą, ką jis įgavo iš valstybės praktikos per savo gerą valdymą Azijos provincijoj. Betgi jis nesiinteresavo giliu teisių mokslu. Jis jo mokėsi ir del to, kad paviršutinis jo žinojimas buvo reikalingas jam kaipo oratoriui ir advokatui. Apie Cicerono filosofiją tą pat galima pasakyti. Jo filosofijos mokytojas buvo Faedrus — epikureizmo šalininkas; antras Philo, mokinys Clitomachus. Bet šie du neturėjo didelės įtakos į Ciceroną. Daug daugiau svarbos turėjo stoikas Diodotus (84 m.), kurio filosofijai Ciceronas liko ištikimas iki savo mirties.

Svarbiausios Cicerono studijos — tai iškalba. 81 m. jis laikė pirmą viešą kalbą pro Quinctio. 79—77 m. jis važinėjo Graikijoje, Rhodus ir Mažojoj Azijoj, norėdamas pasitobūlinti kalbėjime. Atėnuos jis kartu su savo broliu, Quintus, ir savo draugu, Atticus, klausė akademiko Antiocho, žinomų Phaedro ir Zenono; iškalbos mene jį lavino retorius (oratorius) Demetrijus. Mažojoj Azijoj jis pasilavino ten viešpataujančioj retorikos pakraipoj, kuri vadinos „aziatiška". Iš Mažosios Azijos važiavo Ciceronas į Rhodosą, kur garsus retorius Apollonius buvo suspietęs apie save

didelį mokinių skaičių. Apollonijaus pakraipa, kuri vadinos rodosišku stilium (genus Rhodium), labai patiko Ciceronui ir jis liko jai visur ištikimas. Grįžęs 77 m., naturė jis stoti į viešą gyvenimą. 75 metais gavo kvestoriaus laipsnį. Jam pavesta buvo valdyti Cicilijos provinciją, kurį uždavinį atliko jis dideliu pasisekimu ir nauda. 69 m. jis buvo kurulinis aedilas, 66 m. pretorus (urbanus). Tarpolaikiuos kalbėdavo jis teismuose; pirmą politinę kalbą tautos susirinkime jis laikė 66 m. kaipo pretorius (kalbos de imperio Cn. Pompei arba pro lege Manilia). Konsulatas jį apvainikavo 63 m. Jis pasidarė garsus per Katilinos suokalbį, kurį jis savo išmintingumu ir energija užslopino. Literatiškas šio laiko paminklas yra keturios kalbos prieš Katiliną.

Tai buvo pati didžiausia, ištikusi jį jo gyvenime, garbė. Bet ji jam brangiai kainavo. Nes keletą metų vėliau konsului Klodijui pasisekė jį ištremti. Jis turėjo apleisti Italiją 58 m. balandžio mėnesy ir apsigyveno, kaipo ištremtinis, Thesalonikoje ir Dyrrhachiume. Ateinančių metų rugsėjo 4 d. jis buvo atšauktas Romon.

Prokonsulu administravo jis Cicilijos provinciją. Grįžęs Romon, karui tarp Cezario ir Pompėjaus prasidėjus, jis pasidarė Pompėjaus šalininku. Cezariui kovą laimėjus, jis pasinaudojo amnestija ir pasitraukė į savo vasarnamį, kur jis 46 ir 45 metais begalo vaisingai dirbo literatūros srity. Po to jis drąsiai vedė kovą prieš Antonijų, buvo antrojo triumvirato nuteistas ir 43 m. gruodžio 7 d. Antonijaus papirktų galvažudžių nužudytas.

* *
*

Iš skaitlingų jo kalbų iki mūsų dienų yra išlikę nedidelė dalis: vis tik 57 ištisos ir 20 atskirų nuotrupų. Iš išlikusiųjų iki mūsų dienų kalbų yra kaikurios viešai sakytos, bet yra ir nesakytų kalbų. Sulig savo turinio kalbos dalijas į politines ir teismo kalbas. Pirmosios galėjo būti sakomos arba senate, arba viešai. Likusių svarbesnių kalbų šiokia yra chronologinė eilė:

Pro Quinctio, pirma Cicerono kalba (81).
Pro Sex. Roscio Amerino, pirmoji kriminalė kalba (80).
Pro Q. Roscio Comoedo.
Pro M. Tullio.
Divinatio in Q. Caecilium (70).
In verrem (70).
De imperio Cn. Pompei (arba pro lege Manilia).
De lege agraria (63).
Keturios kalbos prieš Katiliną (63).
Pro P. Cornelio Sulla (62).
Pro L. Flacco (59).
Keturios kalbos post reditum: a) oratio cum senatui gratias

egit; b) oratio cum populo gratias egit; c) de domo sua ad pontifices; d) de haraspicum responso.

In Vatinium testem interrogatio.
De provinciis consularibus (56).
In L. Pisonem (55).
Pro T. Milone (52).
Pro M. Marcello (46).
In M. Antonium orationum Philippicarum libri XIV.

* * *

Ciceronas parašė septynis retoriškus veikalus: 1) de inventione; 2) de oratore; 3. Brutus de claris oratoribus; 4) orator ad M. Brutum; 5) de optimo genere oratorum; 6) partitiones oratoriae; 7) topica ad Trebatium.

Be šių Ciceronas parašė dar daug moksliškų veikalų. Iš jų žymesni:

1. De republica libri sex (54).
2. De legibus (52).
3. Paradoxa Stoicorum ad M. Brutum.
4. De finibus bonorum et malorum libri V. (45).
5. Academica (45).
6. Tusculanae disputationes, penkios knygos (45—44).
7. De natura deorum, libri III.
8. Cato maior de senectute.
9. De divinatione, libri II (44).
10. De fato (44).
11. De officiis, libri tres (44).

Titus Livius.

T i t a s L i v i j u s gimė 50 met. prieš Kristų Venecijoje. Dar jam jaunam tebesant, rodos, buvo išsiųstas į sostinę, Romą. Čia jis atsidavė dideliu uolumu gražiakalbos pratimams ir norėjo gerai apsipažinti ir su kitais mokslais, ypatingai filosofija. Tas buvo tada, kai Roma po baisaus tarpusavio karo atsikvėpė jaunam Oktavianui išmintingai valdant ir pradėjo branginti taikos vaisius. Noras stovėti priešaky naujo gražaus Romos valstybės vystymos privertė panegiristus gerų, senųjų laikų skaitytis su naujais santykiais. Prie šitų konservatistų prigulėjo taip pat ir Livijus. Jo garsusis politinis lozungas taip skambėjo: Tauta gali išlikti didelė tik per jėgą, per kurią ji yra išaugus. Del to jam reikėjo parodyti gyviesiems ir būsimiems romėnų jėgos šaknis, kreipti jų mintis į senus laikus, kad iš jų pasisemtų didelio noro ir jėgos naujiems uždaviniams vykdyti.

Taip brendo pas Livijų mintis parašyti r o m ė n ų t a u t o s i s t o r i j ą i k i j o l a i k ų, ir šiam planui, atsisakydamas nuo viešojo veikimo, liko ištikimas visą savo gyvenimą. Jis gyveno, tur būt, daugiausia Romoje. 76 metų amžiaus (17 met. po Kristaus) jis mirė betgi savo gimtame mieste, mylimas ir gerbiamas, pilnai nepabaigęs paradėto didelio veikalo. Iš pasirodžiusių 142 knygų matome, kad jos apima istoriją nuo miesto įkurimo (ab urbe condita) iki 9 m. prieš Kristų, o turėjo būti 150 knygų ir apimti laiką iki Augusto mirties (14 m. po Kristaus).

Šis didžiausias veikalas pasirodė penkiose dalyse arba dešimtyje knygų. Yra likę tiktai nuo 1—10 ir nuo 21—45 knygų ir dar keli skirsneliai iš vėlesnių knygų. I knygoj kalbama apie karalių laikus, 2—10 knygoj apie kovas už Italijos vadovavimą iki 293 m. 21—30 knygose aprašo Hannibalo žygį (antrą Pūnų karą), galop 31—45 knygose piešiami įvykiai iki Aemilijo Paulo Makedonijos 167 m. užkariavimo.

Livijus norėjo savo veikalu romėną skaitytoją daugiau doriniai sustiprinti nekaip jį pamokinti. Del to jo stilius labai retoriškas, medžiaga tam tikslui gražiai parinkta. Jei bendrai istorikai, rašy-

dami senovės istoriją, būna pasyvūs kai del vietų ir laiko aiškių davinių ir visų istoriškų smulkmenų, tai Livijus taip pat nesudaro išimties iš šios taisyklės. Del to jam ypatingą paviršutiniškumą ir abejojimą arba ir visai tiesos meilės trūkumą primesti būtų neteisinga. Priešingai, galima drąsiai tvirtinti, kad jis stropiai stengės aiškiai ir bešaliai pasakoti. Nors tai jam ne visada pasisekė. Kliudė kartais jam prigimtas atsargumas ir tikras trūkumas kritiškų gabumų, kartais jo stiprus tautinis jausmas, toliau nusistatymas, pagalios ne mažiau ir jo šaltinių ypatybė.

Kai del šių šaltinių tai visa yra teisinga, bet Livijus padarė klaidą, kad jis nesinaudojo seniausiais, bet pasitenkino vėlesniais. Iš šių nedaug tebuvo, vos vienas aktas iš laikų prieš gallų gaisrą (390); bet šiuos neskaitlingus dokumentus senųjų liudytojų jis netaip vertino, kaip iš tirinėtojo ir istorijos rašytojo lauktina. Jis neištyrė nė archyvo, nė miestų kronikos, ir nepasinaudojo apie 120 m. prieš Kristų parašytais kunigų metraščiais (annales maximi). Jis dar gi neįvertino senų analistų Fabius Pictor ir Cincius Alimetus, kurie pagal senus padavimus aprašė graikų kalba antrąjį Pūnų karą tiesioginiai. Ankščiau šie buvo panaudoti M. Porcius Cato Origines vienam moksliniam veikalui apie šeimynines tradicijas (parašyta apie 180 m. pr. Kr.), kurį Livijus turėjo panaudoti ketvirtoj dešimty (dekadoj).

Taigi, Livijus tiktai vėlesniais annalistais pasinaudojo, rašydamas seniausią Romos istoriją, apvilkdamas ją poetiniais ir retoriškais rūbais. Štai annalistai, kuriais jis naudojos likusiose knygose arba ir visai buvo juos išrašęs: 1. L. Calpurnius Piso (konsulas 133 m.), ypatingai romėnų miestų reikalams; 2. Valerius Antias, daug perdedąs rašytojas, Livijaus dažnai sekamas; 3. Claudius Quadrigarius, kaip Valerijus Sullos bendralaikis, kurio annalai prasideda tiktai nuo gallų įsiveržimo; iš jo Livijus pasisavino kai kuriuos kovų aprašymus ir ypatingai daug apie svetimų kraštų istoriją; 4. C. Licinius Macer ir 5. L. Aelius Tubero Livijus yra panaudojęs pirmai dešimčiai. Pirmas buvo plebėjus, 73 m. liaudies tribūnas, antras — Cicerono švogeris (?), mokytas žmogus; 6. L. Coelius Antipater, draugas C. Gracchus († 121); jo raštus Livijus sunaudojo Hannibalo karų istorijai; 7. graikas Polybius, kuris 167—150 gyveno Romoje kaipo įkaitas ir puikiai papasakojo 220—146 m. įvykius.

Vėlesnėms knygoms, kurios iki mūsų neišliko, Livijus turėjo progos panaudoti gerus šaltinius, kuriuos jis gal būt sunaudojo, kaip tai: C. Sallustius Crispus ir C. Julius Caesar veikalai. Taip kilo žymus veikalas, kuris šalia Vergilijo Aeneis buvo visos tautos skaitomas romėnų didybės ir garbės pažymiu ir kuris jo autorių padarė neužmirštamu, nes kas gera padaro pakankamai savo laikais, tas gyvena visais laikais.

Tacitus.

Mažai tėra likusių žinių apie Tacito gyvenimo apystovas, vystymąsi ir literatinį veikimą. Apie jo gyvenimą mes daugiausia sužinome iš pripuolamų pareiškimų jojo raštuose ir iš Plynijaus Jaunesniojo laiškų. Net ir jojo vardas — paprastai jis buvo vadinamas Cornelius Tacitus — nei šiandien nėra tikrai nustatytas. Betgi didelė didžiuma tirinėtojų yra tos nuomonės, kad jo pilnas vardas yra Publius Cornelius Tacitus. Del jojo gimimo vietos ir laiko dar dabar nuomonės tebėra pasiskirsčiusios. Išeinant iš to, kad vėlybesnis imperatorius Tacitus (275—276) gyrėsi istorininko vardu, kaipo iš jo paeinąs — ar tai teisinga, dar ginčintina —, ir dar del to, kad šitasai regentas ir jo brolis bei įpėdinis Florianas turėjo dvarus Interamne Umbrijoje, dabartiniame Terne prie upės Nera, daroma išvada, kad istorininkas Tacitas kilęs iš šios vietos. Šitokia betgi išvada yra visiškai sauvalinga. Jau daug tikresnė bus toji nuomonė, kad Tacitas paregėjo pasaulio šviesą Romoje, nors kai kurie tirinėtojai paduoda jo tėvynę aukštutinę Italiją. Lygiai ir del Tacito gimimo metų nėra tikrų žinių; tačiau iš daugelio faktų galima padaryti išvada, jog jis veikiausiai bus gimęs 54 m. po Kristaus.

Tikriausiai Tacitas yra kilęs iš prakilnios, garsingos ir pasiturinčios giminės; galimas daiktas, kad Plynijaus paminėtasai (Hist. nat. 7. 76) kaipo belgiškosios Galijos valdytojas Romos riteris Cornelius Tacitus, buvęs jojo tėvas. Rūpestingu auklėjimu rengiamas buvo jaunikaitis valstybiniam gyvenimui. Vyriausiai jis pasišventė juristinėms, filosofinėms ir retorikos studijoms. Jojo mokytojais, kaip pats jis paduoda, buvę Marcus Aper ir Julius Secundus; betgi yra galimas daiktas, kad taip pat Kvintilianas turėjo įtakos į jojo darbuotę retorikos srity. Sulig savo profesijos darbavosi iš pradžių Tacitas kaipo gynėjas ar referentas teisme, šioje vietoje jis praleido didesnę savo amžiaus dalį. 77 ar 78 metais vedė jis Julijaus Agrikolos dukterį, kuris vėliau buvo Britanijos valdytojas. Vaikų juodu neturėjo.

Sulig paties pareiškimo (Hist. I. 1.), viešpataujant Vespasianui, stojo Tacitas valstybinėn tarnybon. Del savo politinės karjeros išsireiškia jisai — aukščiau pažymėtoje vietoje — tokiais bendrais sakiniais, jog palieka galimybė įvairiems spėliojimams. Galiausia susidarė dvi viena antrai priešingos nuomonės. Sulig pirmosios jisai užėmė 79—80 mt. kvestūrą, paskui 81—82 tribunatą arba 82 edilatą. Sulig antrosios nuomonės jam buvo Vespasianas suteikęs l a t u s c l a v u s ir jis buvęs priimtas senatan, 81—82 mt. užėmęs kvesturą, o 84 — ais metais edilatą arba tribunatą. 88 metais, viešpataujant Domicijanui, buvo pretorium ir kartu nariu kolegijos quindecimviri sacris faciundis. Sekančiais ar dar vienais metais vėlėliau pasiuntė imperatorius jį, rodos, kaipo propretorį į vieną provinciją, kur išbuvo jis toje vietoje keturis metus. 93 metais, dar prieš jam pargrįžtant Romon, miręs jo uošvis Agrikola. Laike paskutinių Domiciano viešpatavimo metų gyveno Tacitas, kaipo senatorius, Romoje. Veikiausia 97 mt. Tacitas, kaipo consul suffectus pasiekė aukščiausio laipsnio valstybinėje tarnyboje, konsulato. Apie jo tolimesnę politinę darbuotę tebėra labai mažai žinių. Iš 100-jų mt. po Kristaus praneša Jaunesnysis Plynijus, jog Tacitas kartu su juom gynė senate prieš provincialus Afrikoje jų apkaltintą dėlei r e p e t u n - d a r u m buvusį prokonsulą. Sulig vieno užrašo iš Milaso Karine, būk Tacitas antroje pusėje Trojano viešpatavimo buvęs Azijos prokonsulas. Apie tolimesnį istoriko gyvenimą žinių visiškai nėra. Betgi sulig Hist. I. 1. yra labai galimas daiktas, kad jis pergyveno imperatorių Trojaną ir mirė pirmuose imperatoriaus Adriano viešpatavimo metuose, taigi apie 120 mt. po Kristaus.

Draugavo Tacitas su Jaunesniuoju Plynijum, kuris tačiau toli nepasižymėjo tokiu gabumu ir sprendimo aiškumu, kaip Tacitas. Tačiau nėra tai vien tik jųjų draugingumo išraiška (ep. 2. II. 17), kuomet jis giria Tacito įtikinantį iškalbingumą. Tacito veikalai pradžioje buvo labai skaitomi, betgi vėliau prie imperatorių, išėjusių iš kareivių tarpo, buvo užmiršti ir tik iš tos priežasties, kad anksčiau minėtas imperatorius Tacitas skaitė save kilusiu iš to pačio vardo giminės, kaip ir istorininkas, tegalėjo išlikti jo veikalai. Kaip praneša Flavius Vopiscus istorininkas Konstantino laikotarpio, liepęs tasai imperatorius rinkti Tacito veikalus, juos nurašinėti ir patalpinti visose bibliotekose. Greitai tačiau Tacito veikalai buvo pamiršti, taip pat ir viduramžyje turėjo maža skaitytojų. Tuo tik tegalima išaiškinti, kad jo veikalai pasiekė mus tik keliuose rankraščiuose ir tai nevisi. Seniausi ir geriausi iš šių rankraščių tebėra iš vokiečių vienuolynų Hersfeld ir Corvey. Naujesniais laikais Tacito veikalai vėl stropiai studijuojami. Šiuo apsireiškimu galima tik pasidžiaugti, nes Tacito veikalai yra vienas iš nedaugelio šaltinių, vaizduojančių germanų pirmtakūnų istoriją iš pirmojo šimtmečio Romos imperatorių laikų. Pažy-

mėtina taip pat, jog Terni miesto piliečiai jau 1514 mt. manomam savo miesto sūnui pastatė stovylą.

* * *

Žymiausias iš savo kalbų Tacitas be abejo buvo paskelbęs; lig mūsų dienų nepaliko nė vienos iš jų. Vienatinis mums palikęs vaisius jojo retorinių studijų yra greičiausiai jojo „Dialogus de oratoribus".

Šitas rašinys dėliai savo ypatingo stiliaus, kuris žymiai skiriasi nuo istorinių Tacito raštų, nekartą būdavo užginčijamas. Bet tai buvo daroma visai neteisėtai; visokių motyvų randas abiejose įvairių veikalų grupėse, ir iš to aiškėja, jog tas priklauso plunksnai to paties autoriaus. Yra taip pat įvairių nuomonių del šitų rašinių parašymo laiko. Bendrai kalbant dabar yra susidėjusi nuomonė, jog jie buvo parašyti po Domicijano mirties ir apie 98 mt. po Kristaus buvo paskelbti. Ten daromas bandymas surasti priežastis gražiakalbystės smukimo pradedant imperatorių laikais. Atvaizduotas yra šitas mėginimas formoje pasikalbėjimo, kuris būk tai įvyko 75 mt. po Kristaus namuose sumaningo poeto Curiatius Maternus tarp šio pastarojo ir oratorių Marcus Aper bei Vipstanus Messalla. Kuomet Maternus duoda pirmenybę poėzijai prieš iškalbingumą, o Aper giria savo laikų iškalbingumą, sulygindamas jį su senovės oratorių menu, stengiasi Messalla įrodyti, kad garsusis senųjų laikų iškalbingumas daugiau nebegrįšęs. Šio apsireiškimo priežastis pastebi jis iš vienos pusės netiksliam jaunuomenės auklėjime bei lavinime, iš kitos pusės toje permainoje, kuri įvyko medžiagos kalboms parinkime ir kalbų pasekmėse, lygiai kaip ir bylų formos vedime. — Ypatingos reikšmės mums turi šitas veikalas — jau nekalbant apie kitus jojo privalumus — sprendimą sumanume bei subrendime, kuris taip aiškiai jame visur pasireiškia. Po Domiciano mirties užsiėmė Tacitas istorijos rašymu. Šioje srityje jisai parašė sekančius veikalus:

a) De vita et moribus Julii Agricolae liber, trumpai Agricola vadinamas.

Paskelbtas buvo šisai veikalas 98-ais metais. Jame išgiriamas charakteris ir veikalai Agrikolos — Tacito uošvio — ypatingai jojo darbuotė Britanijoje. (Kai del ankstybesnių romėnų žygių Britanijon sulygink Hg. Caesar B. G. IV. 20—36 ir V. 1—23.) Šito rašto vertybė glūdi ypatingai tame, kad jisai teikia mums puikų vaizdą iš seniausių laikų Britanijos istorijos; bendri istoriniai vaizdai suteikia jam dar didesnės grožės.

b) De origine, situ, moribus ac populis Germanorum liber.

Šito rašto antraštė nėra galutinai nustatyta. Bendrai vadinamas jisai Tacito Germania. Veikiausiai ir šitas veikalas

yra iš 98 metų. (Hst. Germ. 37.) Veikalo turinį vaizduoja aukščiau pažymėtas užvardymas. Jis taip pat nurodo, kad raštas skirstos į bendrąją dalį (origo, situs, mores) ir specialę (populi). Po bendrų išvadžiojimų del Germanų kilmės ir jų papročių seka artimesnis pavienių giminių nuo Reino ligi Vokiečių Jūros aprašymas. (Del ankstybesnių romėnų su germanais kovų Hg. Caes B. G. I. 30—54, IV 1—15, 16—19, VI 9—10, del germanų papročių ir ju šalies charakterio Cezario laikais. B. G. VI 21—28.)

Rašinys turi keleriopo tikslo, jau tai kaipo sveikų papročių ir dorų pasilinksminimų vaizdas iškrikusiems romėnams, jau tai kaipo romėnų įspėjimas prieš šitą tautą ar kaipo paraginimas josios nukariavimui, pagalios vien kaipo medžiagos rinkimas didesniems Tacito veikalams.

Aišku, jog Germania yra vien tendencinis rašinys, į jį galima greičiau žiūrėti, kaipo į etnografiniai-geografinį veikalą, kursai privalo atverti romėnams akis, „kaip pavojingas ir reikšmingas yra šiaurės priešas". Tacitas vienok paduoda klaidingas romėnų pažiūras apie galingai pasireiškiantį tuomet, bet dar nedaug težinomą kaimyną.

Muellenhoff (Deutsche Altertumskunde IV. 1.) mano, kad šitą raštą bus iššaukęs Trojano nebuvimas Romoje ir šiaip išsitaria: „Germania yra momentui pritaikinta politinė brošiura; vėliau, grįžus imperatoriui, ji nusotojo vertybės. Greičiausiai ji yra parašyta pamokymui ir paaiškinimui romėnams germanų tautos stiprumo; brošiuroje norima įrodyti, jog visos priemonės šiaurės valstybės sienoms sustiprinti ne tik reikalingos, bet reikalauja pačio imperatoriaus buvimo Romoje. Be to veikalas dar turi tikslo nurodyti į nepamatuotą išdidumą karo partijos, kuri manė esą reikalinga atitaisyti nupuolusią romėnų ginklų garbę laike Domiciano viešpatavimo." Dabartiniems vokiečiams Germania yra puikus šaltinis savo bočių pažinimui ir kaipo visos tautos atvaizdas, patiektas šio dideliai išlavinto romėno."

c) Historiae.

Šitos historiarum libri (Hg. Hist. I. 1.) apima laiką nuo Nerono mirties ligi Domiciano mirties, taigi metus 69—96, kada dar gyveno patsai Tacitas. Išlikę tačiau yra tiktai 4 pirmosios knygos ir 26 skyriasi 5-sios knygos. Čia įeina dideliai svarbūs įvykiai 69 ir 70 metų, atvaizduojama bendra šalies padėtis Neronui mirus, taip pat istorija imperatorių Galbos, Oto, Viteliaus ir dalinai Vespasiano. Baigias ligi mūs išlėkusie raštai batavų sukilimo aprašymu. Veikiausiai Historiae bus parašytos tarp 104 ir 109 metų po Kristaus; rodos, kad pavienios knygutės iš eilios ir buvę paskelbtos.

d) Ab excessu divi Augusti libri, dažniausiai Annales vadinamos.

Ir Annales yra parašyti viešpataujant Trajanui, tik kiek vėliau už Historiae. Paskelbti šie raštai buvo tarp 115 ir 117 metų. Papildydami Historiae, turėjo Annales tikslo atvaizduoti imperatorių laikotarpį nuo Augusto mirties lig Nerono mirties, taigi nupiešti viešpatavimą Tiberiaus, Kaligulos, Klaudiaus ir Nerono, vadinas 14—68 metus. Ir šitas veikalas ištisas nepaliko ligi mūsų dienų; išlikusios yra knygos I—VI, iš kurių trūksta didesnės dalies 5-os knygos ir pradžios 6-sios, taip pat tera palikę knygos XI—XVI, bet irgi neištisos.

Sulig savo paties išsitarimo (Hist. I. 1. ir Ann. III. 24), Tacitas manęs Annales ir Historiae papildyti aprašymu imperat. Augusto, o atvaizduodamas įvykius viešpataujant Neivai ir Trajanui, manė nupiešti Romos imperatorių laikotarpį ligi savo dienų. Šitų užmanymų taciau nei vienas netapo įvykintas, kadangi mirtis sutrukdė jojo kūrybą. Kadangi laiko bėgyje pusė Annales ir Historiae pražuvo, tai vietoj ištisos istorijos 14—96 metų po Kristaus palikę tėra tik sekančios kūrinių dalys:

Ann. I—VI: 14—37 (Augusto mirtis, Tiberiaus laikotarpis),

Ann. XI—XVI: 47—66 (dalinai Klaudiaus laikotarpis, Nero ligi 66 metų).

Hist. I—V: 1 sausio 69—70 (Galba, Oto, Vitelius, pradžia Vespasiano valdymo). Trūksta taigi metų 37—47 (Kaligula ir dalis Klaudijaus viešpatavimo), 66—69 (Nerono mirtis) ir 70—96 metai (didesnė dalis Vespasiano viešpatavimo, taip pat laikotarpis Tito ir Domiciano).

Publius Ovidius Naso.

Publijus Ovidijus Naso gimė 43 m. kovo mėn. 20 d. prieš Kristų Sulmos mieste Palignėrų žemėje. Jo tėvas buvo pasiturintis Romos riteris. Jis leido dar gana jauną Ovidijų drauge su vyresniu už jį metais broliu Romon, kur abu jaunuoliai įgijo pamatinį oratorišką išsilavinimą. Broliui labai patiko iškalbos studijos ir jis tikėjos kada nors dirbti politinėje dirvoje, gi Publijus iš pat pradžių pamėgo poeziją. Tas nepatiko jo tėvui, blaiviam ir praktiškam žmogui, kuris dažnai Publijui primindavo, kad dar nė vienas dailininkas netapo per savo meną turtingu. Baigti savo studijų Ovidijus nuvyko į Atėnus; iš čia jis keliavo Mažojon Azijon, kur aplankė seno Ilijono miestus, ir sugrįžo po ilgesnio pagyvenimo Sicilijoj Romon.

24 m. prieš Kristų mirė Ovidijaus brolis, kurį jis labai mylėjo. Del brolio mirties, rodos, pranyko tėvo viltis matyti bent vieną sūnų savo viešai veikiant, ir jis kreipės į Publijų, griežtai reikalaudamas, kad Publijus pasišvęstų viešam veikimui. Reik abejoti, ar Ovidijus savu noru užėmė dvi žemas valdiškas vietas, kurias matom jį sekančiais metais užėmus, ir kurios jo dvasiai neatitiko. Prigulėdamas prie senos riterių šeimynos, Ovidijus, išpildęs kvesturą, buvo pakeltas į senatorius. Tada galutinai jis nutarė pasitraukti iš viešojo gyvenimo ir pasišvęsti vien poezijai. Šitam nusprendimui jis liko, kol gyvas, ištikimas, ir buvo žymiausias savo tautos rašytojas.

Ovidijus buvo tris kartus vedęs. Dvi pirmosios jungtuvės buvo nelaimingos ir gretai buvo atsiskyrimu panakintos. Trečia jo žmona buvo kilus iš garsios Fabų giminės, kuri ankštai buvo susidraugavusi su Augusto dvaru. Su ja rašytojas gyveno laimingai. Iš kurių jungtuvių liko duktė, apie kurią jis mini savo biografijoj, nežinoma. Ovidijaus tėvas sulaukė devyniasdešimties metų; motina dar pergyveno tėvą. Ovidijus buvo geras, malonus sūnus ir labai gailėjos mirštančiųjų tėvų.

Ilgus metus rašytojas, žmonos mylimas, tautos gerbiamas, ramiai gyveno didžiajame mieste, turėdamas atvirų, tiesioginių

santykių su draugais. Tik štai 8 m. po Kristui, kaip žaibas iš giedro dangaus, ateina jam iš Augusto įsakymas vykti į romėnų pakraščio tvirtovę Tomi, prie Juodųjų jūrų. Kodel rašytojas gavo tokią bausmę, visiškai neišaiškinta. Vienintelis liudytojas šituo klausimu yra pats Ovidijus, kuris daugely savo raštų vietų kalba apie savo bausmę; bet jis be abejo stengias tą dalyką tamsos skraiste padengti; ir tai išaiškinti iki šiol negalėjo nė vienas mokslinikas. Ištremtas į neapgyventą šalį pas žiaurius žmones, toli nuo didelio miesto gyvenimo, atskitras nuo savo mylimųjų, Tomi mieste Ovidijus turėjo nepavydėtiną buitį. Eilės, kurias jis ten parašė, pilnos karčiausio skausmo, ir neperstojamai jis prašė savo žmonos ir draugų maldauti imperatoriaus, kad jam leistų grįžti. Jau Augustas del nelaimingo poeto maldavimų buvo atsileidęs, kaip netikėtai jis mirė. Augusto įpėdinis, Tiberius, nesirūpino ištremtojo kančiomis ir 18 m. pro Kristui, rodos, pavasaryje Ovidijus pasimirė Tomi mieste.

Ovidijaus poetinė gija buvo perturtinga, neišsemiama; jis priklauso prie garsiausių Romos poetų.

Eilės jaunystėje parašytos yra:

1. Heroides, laiškai moteriškių arba mergaičių iš graikų padavimų jų vyrams arba sužieduotiniams (Penelopa į Ulisą; Ariadna į Tezėjų ir k).
2. Amores, meilės dainos, trijose knygose.
3. Remedia amoris, vaistai prieš įsimylėjimą.
4. Medicamina faciei, gražumo priemonės Romos ponioms.

Subrendęs rašytojas dar parašė:

1. Ars amatoria, meilės mokslas, trijose knygose.
2. Vadinamos Metamorfozos t. y. keitimaisi. Veikalas penkiolikos knygų apima tuos pasakojimus, kaip įvyko persikeitimai nuo pasaulio sutvėrimo iki persikeitimui karaliaus. Ovidijus norėjo paskutinį veikalo skyrių baigti, kai staiga pasiekė jį ištrėmimo sprendimas. Pirmam skausme savo žiauraus likimo, jis įmetė savo veikalą į ugnį; bet jis likos keliuose rankraščiuose, kurie rados pas jo draugus.

Savo vėlesnėse eilėse Ovidijus atsiprašo skaitytojo del nepilnai pabaigto veikalo.

3. Fasti, šešiose knygose, poetiškas išaiškinimas romėnų kalendoriaus, papasakojant švenčių kilimą ir jų kultą. Fasti buvo pradėta dvylikoje knygų, kurių kiekviena turėjo apimti mėnesį; šio veikalo pirmą pusę buvo poeta parašęs Romoj, ištrėmime jo nepabaigė.
4. Tristia, raudų dainos, laiškų formoje apimančios penkias knygas, pilnos ilgesio raudos apie ištremtojo skausmus ir maldaujantieji prašymai sugrąžinti jį tėvynėn.
5. Ex Ponto, laiškai iš Ponto, keturiose knygose, Tristijų tąsa, nuo kurių laiškai tiktai tuo skirias, kad jie adresatus išvardina.

tuo tarpu draugų, į kuriuos Ovidijus kreipės Tristijose, neišdrįso išvardinti, kad jie, esant dar naujam karaliaus pykčiui, nepatektų pavojun.

6. Ibis, užpuolimas priešo Romoje.

Reik neužmiršti, kad Ovidijus Tomi mieste rašė getų šalies kalba Augustui pagyrimų eiles; daugelis kitų Ovidijaus veikalų yra dingę.

P. Vergilius Maro.

Pirmoje pusėje trečiojo šimtmečio prieš Kristų romėnų tautos branduolis, mokytų graikų dėka, susipažino su graikų literatūros turtais ir pribrendo poetinei kūrybai. Iš to ilgainiui išaugo jų nuosava literatūra. Livius Andronicus, be daugybės dramų, išverčia Homero Odisėją eilėmis versus Saturnius, jau romėnuose kilusiomis. Vertimas greitu laiku virto rankvedžiu ir davė progos atsirasti naujiems bandymams ir pasisekimams. Tautinė medžiaga buvo panaudota dar besilaikant senobinio metrikos būdo, Gn. Neviaus (Naevius) kūrinyje: „bellum Poenicum“ (apie 230 m.) ir hekzametro formoj rašytoj; Qn. Ennius (239—169) poetinėj chronikoj (18 annalų-knygų). Abu juodu mini laikotarpį tarp žilos senovės ir dabarties. Cicero laikais, kuomet Romos proza jau buvo pasiekusi pavyzdingo subtelingumo ir tobulomo, T. Lucretius Carus išleido de rerum natura. Tai buvo eilėmis rašytas mokslo kūrinys, gilios minties, bet dailės atžvilgiu dar nepilnai pagrįstas. Puikiausiai gi pražydo romėnų poezija Augusto laikais, kuomet pirm Horacijaus (65—8 pr. Kr.) ir Ovidijaus (43 pr. Kr.—17 po Kr.). Vergilius pasidarė įtakingu pavyzdžiu.

P. Vergilius Maro gimė spalių mėn. 15 d. 70 m. pr. Kr. netoliese Mantuos viename sodžiuje, kurį senovėj vadinta Andes, italai gi vėlybame viduramžy pavadino Pletulae, šiandien Pietole. Jo tėvas buvo darbštus ūkininkas, kuris, iš pradžių buvęs padieniu darbininku, sugebėjo ilgainiui įsitaisyti nuosavą ūkį. Motina jo, Magija Pola, buvo duktė pasiuntinio, Magijaus, kurio tarnyboj jis iš pradžių buvo. Savo tėvus mūsų dainius nuoširdžiai gerbė ir jais rūpinosi. Gera tėvų padėtis davė galimybės suteikti sūnui rūpestingą išlavinimą. 58 m. jis pradėjo mokslus Kremonoj (Cremona). 55 metais, gavęs teisės vilkėti vyriškio togą, buvo nukeliavęs Milanan. 53 m. atvyko jis Romon savo lavinimo toliau tęsti. Ten išgirdo tarp kitų retorių Epidijų (Epidius) ir filosofą Siro. Šį pastarąjį teko jam paciam arčiau pažinti. Filosofijai jis visą savo gyvenimą pasiliko ištikimas.

Retorika praktikoje jis pasinaudojo tik vienoje byloje, bet jos nurodymai kūrėjo poetinei kūrybai nesykį atnešė nemaža naudos. Jo mokytojas poezijos srity buvęs graikas Partenijus iš Neapolio, nors ši žinia nėra gana įtikinama.

Vergilijus, dar jaunas būdamas, parodė savo poetišką pašaukimą. Mums atliko visa eilė trumpų eilėraščių, jo plunksnai priskaitomų. Bet jie vargu bau gali būti laikomi Vergilijaus kūriniais. Tikriau pasakius, didesnė minėtų eilėraščių dalis nėra jo parašyta; šių tarpe yra ir Culx, nors konstatuota, kad jaunuolis Vergilijus yra šio vardo eilėraštį išleidęs. Sugrįžęs iš Romos (apie tą laiką mes maža ką težinome), gyveno jis savo gimtajame dvare patenkintas ir netrukdomas, lig jam apie 40-sius m. plačioji rimtis buvo sudrumsta. Po mūšio ties Philippi atidavė Oktavianas pasižymėjusiems kare visą eilę sričių Italijos pusiausalyje. Į tą skaičių pateko Kremona, gretimas su Mantua miestas. Kadangi šių sričių laukai nevisai tepatenkino ten pasiųstų veteranų reikalavimus, tai šie užgriebė, nei nesiklausdami, gretimas sritis ir grasė poeto dvarui, kartą net jojo gyvybei.

Vėliau jo nuosavybę apgynė C. Asinius Pollio Transpadaninės Galijos srities valdytojas, kuris, kaip ir kiti Bukolikos (Bucolica) žinovai, giliai gerbė jaunąjį dainių. Nuo 42 m. Vergilijus ypač rašo Teokrito kūrybos dvasioje (Teokritas buvo Syrakūzų poetas, gyvenęs vidury III šimtmečio pr. Kr.), vaizduodamas giliuose įkvėpimo vaizdeliuose (idilijose) kuklų savo sodiečių gyvenimą ir mintis. Čia pat jis dalinai rodė ir savo paties asmenį bei padėtį, labiau ar mažiau pramatomame apvalkale.

Dešimts išrinktų kūrinių dar ir šiandien liudyja jojo gabumus. Čia mes taip pat randame išreikštus jojo santykius su kolonistais ir dėkingumą Oktavianui už pasekmingą globą prieš skriaudėjus. Bet ilgam Vergilijus tėviško dvaro užlaikyti vis delto negalėjo; bent mums nėra žinoma, kad jis į seną tėviškę būtų sugrįžęs.

Del galingų bičiulysčių, labiausiai su C. Cilniju Mecenu (C. Cilnius Maecenas), jis gavo pakaitą kitoje vietoje, tur būt ties Nola, Kampanijoje. Ūmu laiku susirišo jis su dvasiniais didmiesčio žmonėmis. Jau 38 m. galėjo jis savo globėjui Mecenui pristatyti poetą Q. Horacijų Flaką (Q. Horatius Flaccus) ir taip karštai rekomenduoti, kad pastarasis nuoširdus jo bičiulis pasidarė. Kitais metais abu poetu lydėjo Meceną, šiam važiuojant į Brundiziją, kurią kelionę vaizdžiai aprašė Horacijus. Romoje Vergilijus įsigijo namus Eskviline, netoliese Meceno parko. Bet retai jis tebuvo namie; jis mielai vengė miesto triukšmo ir minios, kuri jį dažnai gatvėje užjaučiamai sekė ir vieną kartą teatre, kilnodama, sveikino, kaip paprastai patį Augustą. Be to jisai buvo nemažo ūgio, silpnos sveikatos ir dažnai jautė pilvo, kaklo ir galvos sopėjimą ir todel jis mieliausiai gyveno sugrįžęs į kaimą

Kampanijon arba Sicilijon. Viešos valstybinės tarnybos jis niekad nesiėmė; taipogi buvo nevedęs.

Išleidęs Bucolica (apie 38 m.), Vergilijus, Meceno paragintas, pradėjo rašyti didaktinę poemą iš ūkininkų gyvenimo keturiose knygose vardu Georgica. Medžiagos jam tiekė dalinai savo paties patirimas, dalinai pirmiau pasirodžiusi literatūra. Pavyzdžiai iš lotyniškų raštų Katono ir Varono (Cato et Varro) de re rustica iš graikiškų tarp įvairių prozos veikalų poeto Hesiodo iš Ascros Bojotijoje delko jis patsai kartą savo knygą Ascraeum carmen pavadino. Pažiūrėti, rodos, sausas dalykas, bet jis mokamai traktuoja ir išmargina sudominančiais epizodais. Forma yra pavyzdinga. Kaip sako, jis anksti rytą paruošdavęs didelę daugybę eilių, kad paskum dienos metu projektą sąžiningai apdirbtų ir sutrumpintų. Tokį rašymo būdą pats jis kartą sulygino su meška, savo pasišiaušusius vaikus sulaižančia. Tiktai 30 ar 29 m. galėjo jis savo užbaigtą kūrinį perskaityti Oktavianui, kuris tuo metu nesveikas Atelioje (Atella) gyveno. Šitas labai patenkinamai atsiliepė, kaip ir Horacijus, kuris manė kad: epos... molle atque facetum Vergilio annuerunt gaudentes rure Camenae.

Žymiausis Vergilijaus kūrinys yra 29-ais m. pradėta rašyti Eneida. Tose eilėse Oktavianas norėjo rastis pagiriamas už savo karo žygius, bet Vergilijus labiau malonėjo epą apie Enėjaus bastymasi ir kovas, kuris, kaipo pirmtakūnas gens Julia, buvo žymimas ir jau nuo trijų šimtmečių kaipo protėvis romėnų tautos buvo laikomas. Tuo būdu poetas turėjo geros progos užtarnautą pagyrimą valdovui išreikšti, palikdamas tačiau savo rankose galimybę sulig savo nuožiūra elgtis su ateitim. Medžiaga buvo tinkamai parinkta: Enėjus (Aeneas) pas Homėrą yra narsiausias greta Hektorio trojetis, ir jo kelionę Italijon su pagarba mini lygiai Naevius ir Ennius. Bet V. suteikė savo didvyriui taip pat švelnių bruožų, kurie jo paties skaisčiai ir jausmingai dvasiai atatiko. Todel greta grožio, jėgos ir karžygiškumo, jis prikergia didvyriui pamaldumą, teisumą ir švelnumą jausmų ir tuo jį parodo romėną idealų, pietate insignes et armis. Beveik dar daugiau gilaus užuojautos jausmo išreiškia jis gretimuose veikėjuose: išmintingumą Latinuso ir Euandero, Pallaso ir Laususo, Nisuso ir Euryaluso labiausiai betgi Dido mus sujaudina. Net atžiauriame Mezentiuse prasiskverbia kilnaus žmoniškumo bruožai.

Vyriausiu šaltiniu ir vyriausiu modeliu poetai patarnavo Homėro Ilijada ir Odisėja, iš kurios jis netik pavienius įvykius bei atsitikimus sėmė, bet ir nužiūrėjo esminę kurimo lytį savo medžiagai apdirbti. Tam jis panaudojo tai, kas jam labiau prieinama buvo, būtent įvairius bruožus iš Italijos žilos senovės,

kokią ją M. Tarentius Varro vaizdavo. Taip vadinamą žalią medžiagą jis iš pradžių tvarkė prozos projekto formoj ir toliau apdirbdavo dalimis, nesilaikydamas griežtai išviršinės veiksmo sekos nuosakumo. Kad savo kūrimo nuotaikai nekliudytų, jis peršokdavo kaikurias vietas tam tikram laikui arba visiškai arba įstatydavo kaikada tik laikinas paramas ir tokiu būdu jis galutiną veikalo apdirbimą sekančiam kartui sulaikė. Taipogi kurimo metu atsirasdavo dažnai naujos medžiagos ir minčių. Tuo būdu pasidarė, kad kurinys tik išviršiniai dvylikoje knygų patalpintas yra, bet su įvairiomis spragomis, prieštaravimais ir nelygumais ir dar paskutinio apdailinimo bei tobulios vienybės trūko. Senu kilimu išaiškinama taip pat 58 neužbaigti heksametrai, kuriuos pabaigti ir gražiai suvienyti Vergilijus jau nebesuspėjo.

27-ais metais poetas Propertijus kalba apie Vergilijaus epinį planą ir, dar šio arčiau nepažindamas, laukė didžiulio dailės kūrinio, sakydamas: Cedite Romani scriptores, cedite Grai; nescio quid maius nascitur Iliade. 26-ais metais Augustas laišku prašė pavyzdžių iš Eneidos, bet veltui. Tik paskui jis tiek tepasiekė, kad jam Vergilijus trissyk vieną knygą perskaitė, ir liko begalo nestebintas meistriško kūrinio atatinkama paskaita. Jo sesuo, Oktavia, taip pat buvo giliai sujaudinta, aptikusi įpintą šeštoj knygoj sąmoningą atsikreipimą į 23-iais metais mirusį jauną Marcelių, kas matyti VI. 836. Dailės žinovas, Augustas gausiai apdovanojo poetą ir persiėmęs laukė jį pabaigiant visą kūrinį, kurį neperdaug tolimame laike geidė pasirodysiant. Bet likimas kitaip lėmė.

Vienuoliką metų darbavesis su Eneida, Vergilijus nusprendė 19 metais nuvykti į Graikiją ir Mažąją Aziją ir ten, niekeno netrukdomas, visiškai išbaigti kūrinį. Jis tepasiekė Graikijos. Laike pasivažinėjimo į Morgarą gavo saulės smūgį, paliko sergąs Atėnuose, lig jį, iš Rytų važiavęs, Augustas pasiėmė su savim tėviškėn. Jūros kelionė pablogino jo sveikatos stovį ir jis veikiai pasimirė, vos išlipęs sausumon Brundizijoj. Mirė rugsėjo mėn. 21 d. 19 metais prieš Kristų. Jo lavonas buvo nugabentas į Neapolį ir palaidotas toj vietoj, kur jis labiausia mėgo būti ir kur pabaigė rašyti savo Georgiką.

Dar šiandien gerbiama rodoma pakeliui į Puteolį besirandančią žalią aptvertą vietą, kaipo jo grabą. Amžinas ir tikras paminklas yra mums jo savo veikuluose paliktas. Savo Eneidą prieš mirsiant jis net norėjęs sudeginti, nes nesuspėjo jos užbaigti. Bet ji liko nedingusi. L. Varius Rufus su Plotiusu Taccu savo bičiulio poeto literatūros palaikas paveldėjo. Augusto paliepimu jo kūriniai buvo išleisti, tur būt, dienos mirimo sukaktuvių šventei 17 metais paminėti.

Horacius.

Q. Horacius Flaccas gimė Apijos mieste Venusia (Venosa) prie Aufido (Ofanto) upės 65 m. prieš Kr. gruodžio mėn. 8 d. esant konsulams L. Aurėlijui Cottai ir L. Manlijui Torkvatui. Jo tėvas buvo laisvininkas ir valdė nedidelį ūkį arti Lukanijos rubežiaus netoli miesto prie Volturo kalno (monte Vulture). Kad galėtų duoti sūnui geresnį išauklėjimą, tėvas persikėlė su juom į Romą, kur pas vieną aukcionatorį užėmė koaktoriaus t. y. pinigų priėmėjo vietą ir turėjo gerą užmokesnį. Romoje vaikas buvo mokomas geriausių sostinės mokytojų; iš jų daugiausiai poetas mini gramatikos mokytoją Orbiliją iš Benavento, kurį juokaudamas vadina plagosu. Vėliaus (apie 45 m.) mokslo tęsti poetas nuvažiavo į Atėnus ir klausė čia filosofijos lekcijų ir atsidėjęs skaitė graikų poetus. Bet, betęsdamas savo ramias studijas, Horacius buvo įsitraukęs į namų karo sukurį, kuris po Cezario nužudymo prasidėjo iš vienos pusės tarp Bruto ir Kassijaus ir tarp Antonijaus ir Oktaviano iš antros pusės. Horacius buvo Bruto šalininkas ir užėmė jo kariuomenėje tribuno vietą. (Sulig Caesar „Bell. Gall“ I, 39). Rudenį 42 m. jis dalyvavo mūšyje prie Pilypų ir drauge su kitais bėgo nuo priešininkų persekiojimo. Pasinaudodamas amnestija, Horacijus 41 m. grįžo karo nuvargintas atgal į Italiją. Tuo tarpu mirė jo tėvas. Kadangi, dalinant triumvirams žemę, jo tėvo namai ir ūkis buvo atiduoti veteranams, tai Horacijus turėjo užimti raštininko vietą vyriausioje valstybės kasoje Romoje. Tuo laiku jis pradėjo rašyti eiles. Pradžioje rašė satyras, sekdamas graikų epodų rašytoją Archilochą ir Romos satyriką Luciliją. Savo satyromis atkreipė į save domę poetų Vergilijaus ir Varijaus, kurie žiemą 38—37 m. supažindino Horaciją su Romos riteriu ir Oktavijano draugu C. Cilniju Mecenu, kuris buvo įvairių žymių talentų žadintojas ir rėmėjas. Jis labai pamilo jauną poetą ir kada 37 m. važiavo į Brundisiumą, kad sutaikintų Oktavijaną ir Antoniją, paėmė ir Horaciją drauge su Vergiliju ir Variju. 34 metais Horacijus paskyrė Mecenui savo I satyrų knygą. Mecenas atsidėkodamas dovanojo jam 33 m. Sabinų

kalnuose dvarą (sat. II 6; epp. L. 16), kur nuo to laiko poetas mėgdavo praleisti poetingame įkvėpime laiką, toli nuo erzinančio didelio miesto triukšmo. Tas dvaras gulėjo palei Lukretilijo (Gennaro) kalną, šalutiniame upės Anio (Aniene arba Teverone) slėnyje, Ustikoje, per kurį teka upelis Digentia (Licenza), 4 kilometrai nuo Mandelos (Bardella) kaimo ir Varijos (Vicovaro) miestelio, kuris buvo prie upelių Anios ir Digentijos santakos, kelios mylios į vasaros rytus nuo Tiburo (Tivoli), kur, rodos, vėliaus Horacijus turėjo taipgi vasarnamį. Be to turėjo jis ir Romoje mažą namą. 30 metais buvo išleista jo antra satyrų knyga; bemaž tuo pat laiku pasirodė ir jo epodos, kurios vel buvo pavestos Mecenui.

Meceno dėka ir Oktavianas atkreipė dėmesį į jauną poetą. Jis jau buvo atvėsęs nuo savo jaunystės karščio del respublikos žlugimo ir dabar buvo nuomonės, kad tvirta monarchija gali suteikti valstybei patvaresnę taiką. Kada Antonius savo santykiais su Kleopatra sukėlė nepasitenkinimą patriotų tarpe ir rytų kareiviais grasė net Romai, Horacijus širdingai džiaugėsi Oktaviano pergale prie Aktiumo (31 m.) ir nuo to laiko buvo tikru šalininku Oktaviano, kuris patvaria taika žadėjo atgaivinti Romos dvasią. Ir kada Augustas pagarsėjo savo protingais įstatymais šalies viduje ir savo garbinga pergale senų Romos priešininkų Ispanijoje, Rytuose, prie Dunojaus, Reino ir Alpėse, poetas garbino savo poetingomis giesmėmis didžius jo darbus kare ir taikoje. Tuo pat metu jis nebuvo fanatingas jo gerbėjas, bet buvo pilnai savistovus ir neprigulmingas savo gyvenime, mintyse ir poezijoj. Jis nepriėmė sekretoriaus vietos prie Augusto ir, teisingai įvertindamas savo poetingą prigimtį, nesutiko su imperatoriaus noru — apdainuoti jo didžius darbus dideliame epiniame kūrinyje. Bandė jis taipgi dažnai ir lyrinės poezijos. 23 metais jis paskelbė savo odų knygas (carmina) ir pavedė jas Mecenui. Ketvirtą knygą, sulig imperatoriaus noro, jis išleido vėliau, apie 13 metus. Be to turime dar jo laiškų 2 knygas, kurių viena pavesta taipgi Mecenui ir išleista 20 metais, o kita išleista apie 13 metus. 17 metais buvo jam Augusto pavesta parašyti giesmes didelei Sekularinių žaislų šventei (carmen saeculare).

Su Mecenu Horacijus liko geruose draugiškuose santykiuose iki jo mirties, bet poetui buvo nemalonu, kad Mecenas nuolatos jį norėjo laikyti prie savęs Romoje, o jį senatvėje ir ligoje vis labiau viliojo ramus kaimo gyvenimas pajūryje arba Sabinų kalnuose. Poetas pergyveno savo draugą (mirė Mecenas rudenį 8 metais prieš Kr.) tik keliomis savaitėmis. Mirė jis 57 metų amžiaus 8 met. prieš Kr. lapkričio mėn. 27 dieną.

Savo odose Horacijus sekė senus graikų lyrikus iš Lesboso, Alkėją ir Sapfo, bet nedrįso sekti Pindaro iškilmingų ditirambų ir pergalės dainų. Jis pradžioje rašė liuosai versdamas iš graikų

kalbos ir sekdamas graikų poetų kūrinius, bet vėliau išsivystė jo pilnai savistovus talentas, kuris ypač ryškus jo strofų formose. Iš graikų mytologijos ir literatūros jis imdavo atskirus vaizdus, bet juose vaizduodavo Romos papročius ir įdėdavo savo jausmus; gi kai kurie Romos poetai prieš Horacijų, kaip Katullas, bandė imti graikų lyrikos vaizdus ir todel pagarsėjo kaipo pernešėjas eolinės Alkėjaus poezijos į Latiumą (c. I. Ia. E.; II . 16, 38; 20; III. 30; IV. 3.).

Alchajus iš Miletų Lesboso saloje, svarbiausis atstovas eolinės lyrikos, gyveno apie 610 m. prieš Kr. Aristokratų kovose prieš tėvynės tiranus, Mersilą ir Pittaką, jis užėmė svarbią vietą ir turėjo gyventi ištremtas, kol susitaikė su Pittaku. Vėliaus jis dalyvavo Lesboso gyventojų su atėniečiais mūšyje prie Sigiumo. Be politinių dainų, kuriose jis kursto savo šalies žmones prieš tiranus, rašė jis taipgi linksmas gėrimo ir meilės dainas, kurių yra užsilikę tik nuotrupos. Jo atbalsį randame pas Horacijų c. I. 9; 10; 14; 18; 37; III. 12. Jo garbę Horacijus skelbia c. I. 32,5; II. 13, 27; IV. 9, 7; epp. I. 19, 29; II. 2, 99. Sapfo iš Lesboso salos (628—568 m. pr. Kr.) buvo keliais metais jaunesnė už savo šalies draugą Alkėjų, kuris vienose savo eilėse apdainavo jos gražumą. Ji gyveno Mitelėnuose su savo teisėtu vyru iš Androso ir tik trumpą laiką buvo apsistojusi Sicilijoje. Ją labai gerbė jos krašto žmonės, ir tik vėliau ji buvo apšmeižta Atikos komedijų rašytojo. Horacijus mini ją c. II. 13, 25; IV. 9, 11; epp. I. 19, 28. Be mažų jos eilių nuotrupų yra likę dar du eilėraščiu, kurių vienas prasideda šiais žodžiais:

Ille mi par esse deo videtur
ille, si fas est, superare divos,
cui sedens adversus identidem
te spectat et audit
dulce ridentem.

(Catull; sulig Hor. c. I. 22, 23, ir t.)

Epodos, kurias Horacijus vadina jambais, gavo tą vardą todel, kad jo eilėse su mažomis išimtimis yra toji bendra metrinė ypatybė, jog po ilgesnės eilutės seka trumpesnioji, kaip paprastai esti distichuose. Sekdamas Archilocho pavyzdžiu, Horacijus pašiepdavo čia savo priešininkus, asmeniškai juos užpuldamas; greta tų eilių yra, žinoma, ir eilių bendresnio turinio, kurios yra artimesnės odoms; palyginti, pav. ep. 9 su c. I. 37. —

Aschilochas iš Paroso salos (apie 660 m. pp. Kr.) gyveno judriu, pilnu kovų ir prietykių gyvenimu; jis žuvo Paroso salos gyventojų kovoje su kaimyninės salos, Naksos, gyventojais. Jis pajuokimo eilėse smarkiai persekiojo savo priešininkus, pav. kokį tai Likambą persekiojo net ligi mirties, nes jis nenorėjo išleisti už jo savo dukters Neobulos.

Epodose Horacijus pajuokdavo atskirus priešus, o savo saty-

rose kėlė aikštėn bendrus žmonių blogus įpročius ir kvailumą (ridentem dicere verum sat. I, 24). Satyros vardą pirmiausiai pavartoje Ennius (239—169), pavadindamas tuo vardu įvairaus turinio ir formos eilių rinkinį (palyginti lax satura, indas su įvairiais aukojamais dalykais, ir lex satura, įvairių įstatymų sumanymų raštas). Panašaus eilėraščių rinkinio atskiri eilėraščiai ir vadindavosi saturomis arba vėlesnėje lotynų kalboje satyromis. Romos raitelis poetas Lucilius iš Kampanijos (mirė 102 m. pr. Kr.), draugas jaunesniojo Scipiono Afrikiečio ir Lelijaus, sekdamas Ennijų, pavadino saturomis savo eilių rinkinį, kuris bemaž visas buvo parašytas hekzametrais; čia jis, skardžiai pajuokdamas, užsipuola savo laikų žmonių klaidas. Nuo to laiko satyra turi tą pačią prasmę, kaip ir šiandien — tai pajuokimo eilėraštis. Horacijus rašė satyras ir pavadino jas vėliaus sermones, nes jos savo mintimi ir kalba yra arčiau prozos; pavadino jas taip todel, kad atskirtų nuo tikrų eilėraščių, parašytų aukštesniu stilium.

Laiškų turinys, panašiai kaip ir satyrų, yra pamokomasis ir persisunkęs gyvenimo patyrimu; dažnai tie laiškai turi juokavimo išraiškos. Satyrose Horacijus aštriais, kartais įžeidžiančiais pajuokos žodžiais, peikia įvairius kvailumus savo laiko žmonių, o laiškuose jis ramiu būdu, jumoringoj formoj, kaipo subrendęs žmogus, kalba apie įvairius žmonių silpnumus, nesigailėdamas drauge ir savęs. Laiškų turinys nėra toks bendras, kaip satyrų turinys, ir nukreiptas daugiausiai prieš atskirus asmenis; kai kurie laiškai yra tikri laiškai eiliuotoje formoje.

C. Julius Caesar
Commentarii de bello Gallico
Pirmosios Knygos.

Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. hi omnes lingua institutis legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea quae ad effeminandos animos pertinent important, proximique sunt Germanis qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere cotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initum capit a flumine Rhodano, continetur Garumna flumine Oceano finibus Belgarum, attingit etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum, vergit ad septentriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rhodani, spectant in septentrionem et orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani quae est ad Hispaniam pertinet; spectat inter occasum solis et septentriones. 1.

Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et ditissimus 2.
Orgetorix. is M. Messala (et P.) M. Pisone consulibus regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis fecit et civitati persuasit ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, cum virtute omnnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri. id hoc facilius iis persuasit quod undique loci

natura Helvetii continentur: una ex parte flumine Rheno latissimo atque altissimo qui agrum Helvetium a Germanis dividit, altera ex parte monte Jura altissimo qui est inter Sequanos et Helvetios, tertia lacu Lemanno et flumine Rhodano qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. his rebus fiebat ut et minus late vagarentur et minus facile finitimis bellum inferre possent; qua ex parte homines bellandi cupidi magno dolore adficiebantur. pro multitudine autem hominum et pro gloria belli atque fortitudinis angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

3. His rebus adducti et auctoritate Orgetorigis permoti constituerunt ea quae ad proficiscendum pertinerent comparare, iumentorum et carrorum quam maximum numerum coëmere, sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt, in tertium annum profectionem lege confirmant. ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. is ubi legationem ad civitates suscepit, in eo itinere persuadet Castico Catamantaloedis filio Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat et ab senatu populi Romani amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerit; itemque Dumnorigi Haeduo fratri Diviciaci qui eo tempore principatum in civitate obtinebat ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur persuadet eique filiam suam in matrimonum dat. perfacile factu esse illis probat conata perficere, propterea quod ipse suae civitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium quin totius Galliae plurimum Helvetii possent; se suis copiis suoque exercitu illis regna conciliaturum confirmat. hac oratione adducti inter se fidem et ius iurandum dant et regno occupato per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperant.

4. Ea res est Helvetiis per indicium enuntiata. moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coëgerunt; damnatum poenam sequi oportebat ut igni cremaretur. die constituta causae dictionis Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum milia decem, undique coëgit et omnes clientes

obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit; per eos ne causam diceret se eripuit. cum civitas ob eam rem incitata armis ius suum exequi conaretur multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est; neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

Post eius mortem nihilominus Helvetii id quod con- 5.
stituerant facere conantur, ut e finibus suis exeant. ubi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata aedificia incendunt, frumentum omne, praeter quod secum portaturi erant, comburunt, ut domum reditionis spe sublata paratiores ad omnia pericula subeunda essent, trium mensum molita cibaria sibi quemque domo efferre iubent. persuadent Rauracis et Tulingis et Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio oppidis suis vicisque exustis una cum iis proficiscantur, Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Noricum transierant Noreiamque oppugnabant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire 6.
possent: unum per Sequanos angustum et difficile inter montem Juram et flumen Rhodanum, vix qua singuli carri ducerentur, mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent; alterum per provinciam nostram multo facilius atque expeditius, propterea quod inter fines Helvetiorum et Allobrogum qui nuper pacati erant Rhodanus fluit isque nonnullis locis vada transitur. extremum oppidum Allobrogum est proximumque Helvetiorum finibus Genava. ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Romanum viderentur, existimabant vel vi coacturos ut per suos fines eos ire paterentur. omnibus rebus ad profectionem comparatis diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. is dies erat a. d. V. kal. April. L. Pisone, Aulo Gabinio consulibus.

Caesari cum id nuntiatum esset eos per provinciam 7.
nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci et quam maximis potest itineribus in Galliam ulteriorem contendit et

ad Genavam pervenit. provinciae toti quam maximum potest militum numerum imperat — erat omnino in Gallia ulteriore legio una — pontem qui erat ad Genavam iubet rescindi. ubi de eius adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cuius legationis Nammeius et Verucloetius principem locum obtinebant, qui dicerent sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum; rogare ut eius voluntate id sibi facere liceat. Caesar quod memoria tenebat L. Cassium consulem occisum exercitumque eius ab Helvetiis pulsum et sub iugum missum, concedendum non putabat; neque homines inimico animo data facultate per provinciam itineris faciendi temperaturos ab iniuria et maleficio existimabat. tamen ut spatium intercedere posset, dum milites quos imperaverat convenirent, legatis respondit diem se ad deliberandum sumpturum; siquid vellent, ad idus Apriles reverterentur.

8. Interea ea legione quam secum habebat, militibusque qui ex provincia convenerant, ab lacu Lemanno qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Juram qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, milia passuum decem novem murum in altitudinem pedum sedecim fossamque perducit, eo opere perfecto praesidia disponit, castella communit, quo facilius si se invito transire conarentur, prohibere possit. ubi ea dies quam constituerat cum legatis, venit et legati ad eum reverterunt, negat se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam dare, et si vim facere conentur, prohibiturum ostendit. Helvetii ea spe deiecti navibus iunctis ratibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani qua minima altitudo fluminis erat, nonnumquam interdiu, saepius noctu, si perrumpere possent conati, operis munitione et militum concursu et telis repulsi hoc conatu destiterunt.

9. Relinquebatur una per Sequanos via, qua Sequanis invitis propter angustias ire non poterant. his cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Haeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis impetrarent. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus novis

rebus studebat et quam plurimas civitates suo beneficio habere obstrictas volebat. itaque rem suscipit et a Sequanis impetrat ut per fines suos Helvetios ire patiantur, obsidesque uti inter se dent perficit: Sequani ne itinere Helvetios prohibeant, Helvetii ut sine maleficio et iniuria transeant.

Caesari nuntiatur Helvetiis esse in animo per agrum 10.
Sequanorum et Haeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt, quae civitas est in provincia. id si fieret, intellegebat magno cum periculo provinciae futurum, ut homines bellicosos populi Romani inimicos locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit; ipse in Italiam magnis itineribus contendit duasque ibi legiones conscribit et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit, et qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. ibi Ceutrones et Graioceli et Caturiges locis superioribus occupatis itinere exercitum prohibere conantur. compluribus his proeliis pulsis ab Ocelo quod est (oppidum) citerioris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciae die septimo pervenit; inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusiavos exercitum ducit. hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

Helvetii iam per angustias et fines Sequanorum suas 11.
copias traduxerant et in Haeduorum fines pervenerant eorumque agros populabantur. Haedui cum se suaque ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut paene in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. eodem tempore Ambarri, necessarii et consanguinei Haedorum, Caesarem certiorem faciunt sese depopulatis agris non facile ab oppidis vim hostium prohibere. item Allobroges qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt et demonstrant sibi praeter agri solum nihil esse reliqui. quibus rebus adductus Caesar non expectandum sibi statuit, dum omnibus fortunis sociorum consumptis in Santones Helvetii pervenirent.

12. Flumen est Arar, quod per fines Haeduorum et Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate, ita ut oculis in utram partem fluat iudicari non possit. id Helvetii ratibus ac lintribus iunctis transibant. ubi per exploratores Caesar certior factus est tres iam partes copiarum Helvetios id flumen traduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus ad eam partem pervenit, quae nondum flumen transierat, eos impeditos et inopinantes adgressus magnam partem eorum concidit; reliqui se fugae mandarunt atque in proximas silvas abdiderunt. is pagus appelabatur Tigurinus; nam omnis civitas Helvetia in quattuor partes vel pagos divisa est. hic pagus unus, cum domo exisset patrum nostrorum memoria, L. Cassium consulem interfecerat et eius exercitum sub iugum miserat. ita sive casu sive consilio deorum immortalium quae pars civitatis Helvetiae insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps poenas persolvit. qua in re Caesar non solum publicas, sed etiam privatas iniurias ultus est, quod eius soceri L. Pisonis avum L. Pisonem legatum Tigurini eodem proelio quo Cassium interfecerant.

13. Hoc proelio facto reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arari faciendum curat atque ita exercitum traducit. Helvetii repentino eius adventu commoti, cum id quod ipsi diebus XX aegerrime confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intellegerent, legatos ad eum mittunt. cuius legationis Divico princeps fuit qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. is ita cum Caesare egit: si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Helvetios ubi eos Caesar constituisset atque esse voluisset; sin bello persequi perseveraret, reminisceretur et veteris incommodi populi Romani et pristinae virtutis Helvetiorum. quod improviso unum pagum adortus esset, cum ii qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suae magnopere virtuti tribueret aut ipsos despiceret. se ita a patribus maioribusque suis didicisse, ut magis virtute quam dolo contenderent aut insidiis niterentur. quare ne committeret, ut is locus ubi constitissent ex calamitate populi Romani et internecione exercitus nomen caperet aut memoriam proderet.

His Caesar ita respondit: eo sibi minus dubitationis dari, 14
quod eas res quas legati Helvetii commemorassent, memoria teneret, atque eo gravius ferre quo minus merito populi Romani accidissent; qui si alicuius iniuriae sibi conscíus fuisset, non fuisse difficile cavere; sed eo deceptum quod neque commissum a se intellegeret quare timeret, neque sine causa timendum putaret. quodsi veteris contumeliae oblivisci vellet, num etiam recentium iniuriarum, quod eo invito iter per provinciam per vim temptassent, quod Haeduos, quod Ambarros, quod Allobroges vexassent, memoriam deponere posse? quod sua victoria tam insolenter gloriarentur quodque tam diu se impune iniurias tulisse admirarentur, eodem pertinere. consuesse enim deos immortales quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. cum ea ita sint, tamen si obsides ab iis sibi dentur, uti ea quae polliceantur facturos intellegat, et si Haeduis de iniuriis quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum. Divico respondit: ita Helvetios a maioribus suis institutos esse uti obsides accipere, non dare consuerint; eius rei populum Romanum esse testem. hoc responso dato discessit.

Postero die castra ex eo loco movent. idem facit 15.
Caesar equitatumque omnem ad numerum quattuor milium, quem ex omni provincia et Haeduis atque eorum sociis coactum habebat, praemittit, qui videant quas in partes hostes iter faciant. qui cupidius novissimum agmen insecuti alieno loco cum equitatu Helvetiorum proelium committunt, et pauci de nostris cadunt. quo proelio sublati Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere nonnumquam et novissimo agmine proelio nostros lacessere coeperunt. Caesar suos a proelio continebat ac satis habebat in praesentia hostem rapinis populationibusque prohibere. ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius quinis aut senis milibus passuum interesset.

16. Interim cotidie Caesar Haeduos frumentum quod essent publice polliciti flagitare. nam propter frigora (quod Gallia sub septentrionibus, ut ante dictum est, posita est) non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. eo autem frumento quod flumine Arari navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arari Helvetii averterant, a quibus discedere nolebat. diem ex die ducere Haedui: conferri, comportari, adesse dicere. ubi se diutius duci intellexit et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret, convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Diviciaco et Lisco, qui summo magistratui praeerat, quem vergobretum appellant Haedui, qui creatur annuus et vitae necisque in suos habet potestatem, graviter eos accusat, quod, cum frumentum neque emi neque ex agris sumi possit, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur, praesertim cum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit. multo etiam gravius, quod sit destitutus, queritur.

17. Tum demum Liscus oratione Caesaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: esse nonnullos quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privatim plus possint quam ipsi magistratus. hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere ne frumentum conferant quod debeant: praestare, si iam principatum Galliae obtinere non possint, Gallorum quam Romanorum imperia perferre; neque dubitare (debeant) quin si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Gallia Haeduis libertatem sint erepturi, ab isdem nostra consilia quaque in castris gerantur, hostibus enuntiari; hos a se coëceri non posse. quin etiam quod necessariam rem coactus Caesari enuntiarit, intellegere sese, quanto id cum periculo fecerit, et ob eam causam quamdiu potuerit tacuisse.

18. Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem Diviciaci fratrem designari sentiebat, sed quod pluribus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet. quaerit ex solo ea quae in conventu dixerat. dicit liberius atque audacius. eadem secreto ab aliis quaerit; reperit esse vera: ipsum esse Dumnorigem summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum

complures annos portoria reliquaque omnia Haeduorum vectigalia parvo pretio redempta habere, propterea quod illo licente contra liceri audeat nemo. his rebus et suam rem familiarem auxisse et facultates ad largiendum magnas comparasse; magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere et circum se habere, neque solum domi, sed etiam apud finitimas civitates largiter posse, atque huius potentiae causa matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo ac potentissimo conlocasse, ipsum ex Helvetiis uxorem habere, sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias civitates conlocasse. favere et cupere Helvetiis propter eam adfinitatem, odisse etiam suo nomine Caesarem et Romanos, quod eorum adventu potentia eius deminuta et Diviciacus frater in antiquum locum gratiae atque honoris sit restitutus. siquid accidat Romanis, summam in spem per Helvetios regni obtinendi venire; imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam de ea quam habeat gratia desperare. reperiebat etiam in quaerendo Caesar, quod proelium equestre adversum paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae factum a Dumnorige atque eius equitibus — nam equitatui, quem auxilio Caesari Haedui miserant, Dumnorix praeerat —; eorum fuga reliquum esse equitatum perterritum.

Quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissimae 19.
res accederent, quod per fines Sequanorum Helvetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Haeduorum accusaretur, satis esse causae arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret aut civitatem animadvertere iuberet. his omnibus rebus unum repugnabat quod Diviciaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognoverat; nam ne eius supplicio Diviciaci animum offenderet verebatur. itaque priusquam quicquam conaretur, Diviciacum ad se vocari iubet et cotidianis interpretibus remotis per C. Valerium Troucillum principem Galliae provinciae familiarem suum, cui summam omnium rerum fidem habebat, cum eo conloquitur; simul commonefacit, quae ipso praesente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta; petit atque hortatur, ut sine eius

offensione animi vel ipse de eo causa cognita statuat vel civitatem statuere iubeat.

20. Diviciacus multis cum lacrimis Caesarem complexus obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem statueret: scire se illa esse vera, neque quemquam ex eo plus quam se doloris capere, propterea quod cum ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adulescentiam posset, per se crevisset; quibus opibus ac nervis non solum ad minuendam gratiam, sed paene ad perniciem suam uteretur. sese tamen et amore fraterno et existimatione vulgi commoveri. quod si quid ei a Caesare gravius accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum. qua ex re futurum uti totius Galliae animi a se averterentur. haec cum pluribus verbis flens a Caesare peteret, Caesar eius dextram prendit; consolatus rogat finem orandi faciat; tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti et rei publicae iniuriam et suum dolorem eius voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet; quae ille in eo repehendat ostendit; quae ipse intellegat, quae civitas queratur proponit; monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet; praeterita se Diviciaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut quae agat, quibuscum loquatur, scire possit.

21. Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub monte consedisse milia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis et qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent misit. renuntiatum est facilem esse. de tertia vigilia T. Labienum, legatum pro praetore, cum duabus legionibus et iis ducibus qui iter cognoverant, summum iugum montis ascendere iubet; quid sui consilii sit ostendit, ipse de quarta vigilia eodem itinere quo hostes ierant, ad eos contendit equitatumque omnem ante se mittit. P. Considius qui rei militaris peritissimus habebatur et in exercitu L. Sullae et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur.

22. Pirma luce cum summus mons a Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset, neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus aut Labieni cognitus esset, Considius equo admisso ad eum accurrit, dicit montem quem ab Labieno occupari volu-

erit, ab hostibus teneri: id se a Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Caesar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei praeceptum a Caesare ne proelium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra visae essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato nostros exspectabat proelioque abstinebat. multo denique die per exploratores Caesar cognovit et montem ab suis teneri et Helvetios castra movisse et Considium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renuntiavisse. eo die quo consueverat intervallo hostes sequitur et milia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

Postridie eius diei, quod omnino biduum supererat, cum 23.
exercitui frumentum metiri oporteret, et quod a Bibracte oppido Haeduorum longe maximo et copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIII aberat, rei frumentariae prospiciendum existimavit itaque ab Helvetiis averti ac Bibracte ire contendit. ea res per fugitivos M. Aemilii decurionis equitum Gallorum hostibus nuntiatur. Helvetii seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo magis quod pridie superioribus locis occupatis proelium non commisissent, sive eo quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio atque itinere converso nostros ab novissimo agmine insequi ac lacessere coeperunt.

Postquam id animadvertit, copias suas Caesar in 24.
proximum collem subduxit equitatumque qui sustineret hostium impetum misit. ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quattuor veteranarum; in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia conlocavit, ita uti supra se totum montem hominibus complevit; impedimenta, sarcinas in unum locum conferri et eum ab iis qui in superiore acie constiterant muniri iussit. Helvetii cum omnibus suis carris secuti impedimenta in unum locum contulerunt.

Caesar primum suo, deinde omnium ex conspectu re- 25.
motis equis, ut aequato omnium periculo spem fugae tolleret, cohortatus suos proelium commisit. milites e loco superiore pilis missis facile hostium phalangem perfregerunt. ea disiecta gladiis destrictis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod pluribus eorum scutis uno

ictu pilorum transfixis et conligatis, cum ferrum se inflexisset, neque evellere neque sinistra impedita satis commode pugnare poterant, multi ut diu iactato bracchio praeoptarent scutum manu emittere et nudo corpore pugnare. tandem vulneribus defessi et pedem referre et, quod mons suberat circiter mille passuum spatio, eo se recipere coeperunt. capto monte et succedentibus nostris Boii et Tulingi qui hominum milibus circiter XV agmen hostium claudebant et novissimis praesidio erant, ex itinere nostros ab latere aperto adgressi circumvenerunt, id conspicati Helvetii, qui in montem se receperant, rursus instare et proelium redintegrare coeperunt. Romani conversa signa bipertito intulerunt: prima et secunda acies, ut victis ac summotis resisteret, tertia, ut venientes sustineret.

26. Ita ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum est. diutius cum sustinere nostrorum impetus non possent, alteri se ut coeperant in montem receperunt, alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt. nam hoc toto proelio, cum ab hora septima ad vesperum pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quod pro vallo carros obiecerant et e loco superiore in nostros venientes tela coiciebant, et nonnulli inter carros raedasque mataras ac tragulas subiciebant nostrosque vulnerabant. diu cum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. ibi Orgetorigis filia atque unus e filiis captus est. ex eo proelio circiter hominum milia CXXX superfuerunt eaque tota nocte continenter ierunt, nullam partem noctis itinere intermisso in fines Lingonum die quarto pervenerunt, cum et propter vulnera militum et propter sepulturam occisorum nostri triduum morati eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingones litteras nuntiosque misit, ne eos frumento neve alia re iuvarent: qui si iuvissent, se eodem loco quo Helvetios habiturum. ipse triduo intermisso cum omnibus copiis eos sequi coepit.

27. Helvetii omnium rerum inopia adducti legatos de deditione ad eum miserunt. qui cum eum in itinere convenissent seque ad pedes proiecissent suppliciterque locuti flentes pacem petissent atque eos in eo loco quo tum essent suum adventum exspectare iussisset, paruerunt. eo postquam

Caesar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. dum ea conquiruntur et conferuntur, circiter hominum milia sex eius pagi, qui Verbigenus appellatur, sive timore perterriti ne armis traditis supplicio adficerentur, sive spe salutis inducti, quod in tanta multitudine dediticiorum suam fugam aut occultari aut omnino ignorari posse existimarent, proxima nocte e castris Helvetiorum egressi ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt.

Quod ubi Caesar resciit, quorum per fines ierant, his uti 28.
conquirerent et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit; reductos in hostium numero habuit; reliquos omnes obsidibus, armis, perfugis traditis in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos, Rauracos in fines suos unde erant profecti reverti iussit, et quod omnibus frugibus amissis domi nihil erat quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit ut iis frumenti copiam facerent; ipsos oppida vicosque quos incenderant restituere iussit. id ea maxime ratione fecit quod noluit eum locum unde Helvetii discesserant vacare, ne propter bonitatem agrorum Germani qui trans Rhenum incolunt ex suis finibus in Helvetiorum fines transirent et finitimi Galliae provinciae Allobrogibusque essent. Boios petentibus Haeduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis conlocarent concessit; quibus illi agros dederunt quosque postea in parem iuris libertatisque condicionem atque ipsi erant receperunt.

In castris Helvetiorum tabulae repertae sunt litteris 29.
Graecis confectae et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum qui arma ferre possent, et item separatim pueri senes mulieresque. quarum omnium rationum summa erat capitum Helvetiorum milia ducenta sexaginta tria, Tulingorum milia XXXVI, Latobrigorum XIV, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII; ex his, qui arma ferre possent, ad milia nonaginta duo. summa omnium fuerunt ad milia trecenta sexaginta octo. eorum, qui domum redierunt, censu habito ut Caesar imperaverat, repertus est numerus milium centum et decem.

Bello Helvetiorum confecto totius fere Galliae legati 30.
principes civitatum ad Caesarem gratulatum convenerunt: intellegere sese, tametsi pro veteribus Helvetiorum iniuriis

populus Romanus ab his poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae quam populi Romani accidisse, propterea quod eo consilio florentissimis rebus domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliae bellum inferrent imperioque potirentur, locumque domicilo ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent. petierunt uti sibi concilium totius Galliae in diem certam indicere idque Caesaris facere voluntate liceret; sese habere quasdam res quas ex communi consensu ab eo petere vellent. ea re permissa diem concilio constituerunt et iure iurando, ne quis enuntiaret nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.

31. Eo concilio dimisso idem principes civitatum, qui ante fuerant, ad Caesarem reverterunt petieruntque uti sibi secreto in occulto de sua ommniumque salute cum eo agere liceret. ea re impetrata sese omnes flentes Caesari ad pedes proiecerunt: non minus se id contendere et laborare, ne ea quae dixissent enuntiarentur, quam uti ea quae vellent impetrarent, propterea quod si enuntiatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. locutus est pro his Diviciacus Haeduus: Galliae totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Haeduos, alterius Arvernos. hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernis Sequanisque Germani mercede arcesserentur. horum primo circiter milia XV Rhenum transisse; posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, traductos plures; nunc esse in Gallia ad centum et viginti milium numerum. cum his Haeduos eorumque clientes semel atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse. quibus proeliis calamitatibusque fractos, qui et sua virtute et populi Romani hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia putuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis et iure iurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros neque auxilium a populo Romano imploraturos, neque recusaturos, quominus perpetuo sub illorum dicione atque imperio essent. unum se esse ex omni civitate

Haeduorum qui adduci non potuerit ut iuraret aut liberos suos obsides daret. ob eam rem se ex civitate profugisse et Romam ad senatum venisse auxilium postulatum, quod solus neque iure iurando neque obsidibus teneretur. sed peius victoribus Sequanis quam Haeduis victis accidisse, propterea quod Ariovistus rex Germanorum in eorum finibus consedisset tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliae occupavisset, et nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quod paucis mensibus ante Harudum milia hominum XXIV ad eum venissent, quibus locus ad sedes pararentur. futurum esse paucis annis uti omnes ex Galliae finibus pellerentur atque omnes Germani Rhenum transirent; neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariovistum autem ut semel Gallorum copias proelio vicerit, quod proelium factum sit ad Magetobrigam, superbe et crudeliter imperare. obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere et in eos omnia exempla cruiciatusque edere, si qua res non ad nutum aut ad voluntatem eius facta sit. hominem esse barbarum iracundum temerarium; non posse eius imperia diutius sustineri. nisi quid in Caesare populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum quod Helvetii fecerint, ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes remotas a Germanis petant fortunamque quaecumque accidat experiantur. haec si enuntiata Ariovisto sint, non dubitare quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat. Caesarem vel auctoritate sua atque exercitus vel recenti victoria vel nomine populi Romani deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti iniuria posse defendere.

Hac oratione ab Diviciaco habita omnes qui aderant 32.
magno fletu auxilium a Caesare petere coeperunt. animadvertit Caesar unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes capite demisso terram intueri. eius rei quae causa esset, miratus ex ipsis quaesiit. nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. cum ab his saepius quaereret neque ullam omnino vocem exprimere posset, idem Diviciacus Haeduus respondit:

hoc esse miseriorem et graviorem fortunam Sequanorum quam reliquorum, quod soli ne in occulto quidem queri neque auxilium implorare auderent absentisque Ariovisti crudelitatem velut si coram adesset horrerent, propterea quod reliquis tamen fugae facultas daretur, Sequanis vero qui intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi.

33. His rebus cognitis Caesar Gallorum animos verbis confirmavit pollicitusque est sibi eam rem curae futuram; magnam se habere spem et beneficio suo et auctoritate adductum Ariovistum finem iniuriis facturum. hac oratione habita concilium dimisit. et secundum ea multae res eum hortabantur quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret, in primis quod Haeduos fratres consanguineosque (populi Romani) saepenumero a senatu appellatos, in servitute atque dicione videbat Germanorum teneri, eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intellegebat; quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi et rei publicae esse arbitrabatur. paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire et in Galliam magnam eorum multitudinem venire populo Romano periculosum videbat, neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat quin cum omnem Galliam occupavissent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent, in provinciam exirent atque inde in Italiam contenderent, praesertim cum Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret; quibus rebus quam maturrime occurrendum putabat. ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.

34. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret qui ab eo postularent, uti aliquem locum medium utriusque conloquio deligeret: velle se de re publica et summis utriusque rebus cum eo agere. ei legationi Ariovistus respondit: siquid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; siquid ille se velit, illum ad se venire oportere. praeterea se neque sine exercitu in eas partes Galliae venire audere quas Caesar possideret, neque exercitum sine magno commeatu atque molimento in unum locum contrahere posse. sibi autem mirum videri quid in sua Gallia quam bello vicisset aut Caesari aut omnino populo Romano negotii esset.

His responsis ad Caesarem relatis iterum ad eum Caesar 35.
legatos cum his mandatis mittit: quoniam tanto suo populique Romani beneficio adfectus, cum in consulatu suo rex atque amicus ab senatu appellatus esset, hanc sibi populoque Romano gratiam referret, ut in conloquium venire invitatus gravaretur neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret, haec esse, quae ab eo postularet: primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret; deinde obsides, quos haberet ab Haeduis, redderet Sequanisque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret; neve Haeduos iniuria lacesseret neve his sociisque eorum bellum inferret. si ita fecisset, sibi populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram; si non impetraret, se, quoniam M. Messala, M. Pisone consulibus senatus censuisset, uti, quicumque Galliam provinciam obtineret, quod commodo rei publicae facere posset, Haeduos ceterosque amicos populi Romani defenderet, se Haeduorum iniurias non neglecturum.

Ad haec Ariovistus respondit: ius esse belli ut qui 36.
vicissent iis quos vicissent quemadmodum vellent imperarent; item populum Romanum victis non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse. si ipse populo Romano non praescriberet quemadmodum suo iure uteretur, non oportere se a populo Romano in suo iure impediri. Haeduos sibi quoniam belli fortunam temptassent et armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. magnam Caesarem iniuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Haeduis se obsides redditurum non esse, neque his neque eorum sociis iniuria bellum inlaturum, si in eo manerent quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent; si id non fecissent, longe his fraternum nomen populi Romani afuturum. quod sibi Caesar denuntiaret se Haeduorum iniurias non neglecturum, neminem secum sine sua pernicie contendisse. cum vellet, congrederetur: intellecturum quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui inter annos XIV tectum non subissent, virtute possent.

Haec eodem tempore Caesari mandata referebantur, et 37.
legati ab Haeduis et a Treveris veniebant: Haedui questum quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines

eorum popularentur; sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redimere potuisse; Treveri autem, pagos centum Sueborum ad ripas Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur; his praeesse Nasuam et Cimberium fratres. quibus rebus Caesar vehementer commotus maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Sueborum cum veteribus copiis Ariovisti se coniunxisset, minus facile resisti posset. itaque re frumentaria quam celerrime potuit comparata magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

38. Cum tridui viam processisset, nuntiatum est ei Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere. id ne accideret, magnopere sibi praecavendum Caesar existimabat. namque omnium rerum, quae ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas, idque natura loci sic muniebatur ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen Dubis ut circino circumductum paene totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod est non amplius pedum sescentorum, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices eius montis ex utraque parte ripae fluminis contingant. hunc murus circumdatus arcem efficit et cum oppido coniungit. huc Caesar magnis nocturnis diurnisque itineribus contendit occupatoque oppido ibi praesidium conlocat.

39. Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariae commeatusque causa moratur, ex percontatione nostrorum vocibusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse praedicabant — saepenumero sese cum his congressos ne vultum quidem atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse — tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes anmimosque perturbaret. hic primum ortus est a tribunis militum, praefectis reliquisque, qui ex urbe amicitiae causa Caesarem secuti non magnum in re militari usum habebant. quorum alius alia causa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse dicere, petebat, ut eius voluntate discedere liceret; nonnulli pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. hi neque vultum fingere neque interdum lacrimas

tenere poterant; abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. vulgo totis castris testamenta obsignabantur. horum vocibus ac timore paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque quique equitatui praeerant, perturbabantur. qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris et magnitudinem silvarum, quae inter eos atque Ariovistum, aut rem frumentariam, aut satis commode supportari posset, timere dicebant. nonnulli etiam Caesari nuntiabant, cum castra moveri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites neque propter timorem signa laturos.

Haec cum animadvertisset, convocato consilio omnium- 40
que ordinum ad id consilium abhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: primum quod, aut quam in partem aut quo consilio ducerentur, sibi quaerendum aut cogitandum putarent. Ariovistum se consule cupidissime populi Romani amicitiam adpetisse; cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? sibi quidem persuaderi cognitis suis postulatis atque aequitate condicionum perspecta eum neque suam neque populi Romani gratiam repudiaturum. quodsi furore atque amentia impulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute aut de ipsius diligentia desperarent? factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum Cimbris et Teutonis a Gaio Mario pulsis non minorem laudem exercitus quam ipse imperator meritus videretur; factum etiam nuper in Italia servili tumultu, quos tamen aliquid usus ac disciplina quam a nobis accepissent, sublevarent. ex quo iudicari posse, quantum haberet in se boni constantia, propterea quod, quos aliquamdiu inermes sine causa timuissent, hos postea armatos ac victores superassent. denique hos esse eosdem, quibuscum saepenumero Helvetii congressi non solum in suis, sed etiam in illorum finibus plerumque superassent, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. si quos adversum proelium et fuga Gallorum commoveret, hos, si quaererent, reperire posse diuturnitate belli defatigatis Gallis Ariovistum, cum multos menses castris se ac paludibus tenuisset neque sui potestatem

fecisset, desperantes iam de pugna et dispersos subito adortum magis ratione et consilio quam virtute vicisse. cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. qui suum timorem in rei frumentariae simulationem angustiasque itineris conferrent, facere arroganter, cum aut de officio imperatoris desperare aut praescribere viderentur. haec sibi esse curae; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare, iamque esse in agris frumenta matura; de itinere ipsos brevi tempore iudicaturos. quod non fore dicto audientes neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoveri; scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut male re gesta fortunam defuisse aut aliquo facinore comperto avaritiam esse convictam. suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorum bello esse perspectam. itaque se, quod in longiorem diem conlaturus fuisset, repraesentaturum, et proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quam primum intellegere posset, utrum apud eos pudor atque officium an timor plus valeret. quod si praeterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibique eam praetoriam cohortem futuram. huic legioni Caesar et indulserat praecipue et propter virtutem confidebat maxime.

41. Hac oratione habita mirum in modum conversae sunt omnium mentes summaque alacritas et cupiditas belli gerendi inlata est, princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. deinde reliquae legiones cum tribunis militum et primorum ordinum centurionibus egerunt, uti per eos Caesari satis facerent; se neque umquam dubitasse neque timuisse neque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse existimavisse. eorum satisfactione accepta et itinere exquisito per Diviciacum, quod ex Gallis ei maximam fidem habebat, ut milium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, ut dixerat, profectus est. septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est Ariovisti copias a nostris milia passuum quattuor et viginti abesse.

Cognito Caesaris adventu Ariovistus legatos ad eum 42.
mittit: quod antea de conloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset, seque id sine periculo facere posse existimaret. non respuit condicionem Caesar iamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur, magnamque in spem veniebat pro suis tantis populique Romani in eum beneficiis cognitis suis postulatis fore, uti pertinacia desisteret. dies conloquio dictus est ex eo die quintus. interim saepe cum legati ultro citroque inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad conloquium Caesar adduceret: vereri se ne per insidias ab eo circumveniretur; uterque cum equitatu veniret; alia ratione sese non esse venturum. Caesar, quod neque conloquium interposita causa tolli volebat neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat, commodissimum esse statuit omnibus equis Gallis equitibus detractis eo legionarios milites legionis decimae, cui maxime confidebat imponere, ut praesidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. quod cum fieret, non inridicule quidam ex militibus decimae legionis dixit: plus, quam pollicitus esset, Caesarem facere: pollicitum se in cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum, ad equum rescribere.

Planicies erat magna et in ea tumulus terrenus satis 43.
grandis. hic locus aequum fere spatium a castris utriusque aberat. eo, ut erat dictum, ad conloquium venerunt. legionem Caesar, quam equis devexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit; item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ex equis ut conloquerentur et praeter se denos ad conloquium adducerent, postulavit. ubi eo ventum est, Caesar initio orationis sua senatusqe in eum beneficia commemoravit, quod rex appellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera amplissima missa; quam rem et paucis contigisse et pro magnis hominum officiis consuesse tribui docebat; illum, cum neque aditum neque causam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea praemia consecutum, docebat etiam, quam veteres quamque iustae causae necessitudinis ipsis cum Haeduis intercederent, quae senatus consulta, quotiens quamque honorifica in eos facta essent, ut omni tempore totius Galliae principatum Haedui tenuissent,

prius etiam, quam nostram amicitiam adpetissent. populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores vellet esse; quod vero ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis eripi quis pati posset? postulavit deinde eadem, quae legatis in mandatis dederat: ne aut Haeduis aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

44. Ariovistus ad postulata Caesaris pauca respondit, de suis virtutibus multa praedicavit: transisse Rhenum sese non sua sponte sed rogatum et arcessitum a Gallis; non sine magna spe magnisque praemiis domum propinquosque reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere iure belli, quod victores victis imponere consuerint. non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse; omnes Galliae civitates ad se oppugnandum venisse ac contra se castra habuisse; eas omnes copias uno a se proelio pulsas ac superatas esse. si iterum experiri velint, se paratum esse decertare; si pace uti velint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus pependerint. amicitiam populi Romani sibi ornamento et praesidio, non detrimento esse oportere, ideoque se eam appetisse. si per populum Romanum stipendium remittatur et dediticii subtrahantur, non minus se libenter recusaturum populi Romani amicitiam, quam adpetierit. quod multitudinem Germanorum in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliae oppugnandae causa facere. eius rei testimonium esse, quod nisi rogatus non venerit et quod bellum non intulerit, sed defenderit. se prius in Galliam venisse quam populum Romanum. numquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliae provinciae fines ingressum. quid sibi vellet? cur in suas possessiones venerit? provinciam suam hanc esse Galliam, sicut illam nostram. ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse iniquos, quod in suo iure se interpellaremus. quod a senatu fratres populi Romani Haeduos appellatos diceret, non se tam barbarum neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret neque bello Allobrogum proximo Haeduos Romanis auxilium tulisse,

neque ipsos in his contentionibus, quas Haedui secum et cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse. debere se suspicari simulata Caesarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. qui nisi decedat atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum. quod si eum interfecerit, multis se nobilibus principibusque populi Romani gratum esse facturum — id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere — quorum omnium gratiam atque amicitiam eius morte redimere posset, quod si decessisset et liberam possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum et, quaecumque bella geri vellet, sine ullo eius labore et periculo confecturum.

Multa a Caesare in eam sententiam dicta sunt, quare 45. negotio desistere non posset: neque suam neque populi Romani consuetudinem pati, uti optime meritos socios desereret, neque se iudicare Galliam potius esse Ariovisti quam populi Romani. bello superatos esse Arvernos et Rutenos a Quinto Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignovisset neque in provinciam redegisset neque stipendium imposuisset. quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Romani iustissimum esse in Gallia imperium; si iudicium senatus observari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset.

Dum haec in colloquio geruntur, Caesari nuntiatum est 46. equites Ariovisti propius tumulum accedere et ad nostros adequitare, lapides telaque in nostros conicere. Caesar loquendi finem fecit seque ad suos recepit suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes reicerent. nam etsi sine ullo periculo legionis delectae cum equitatu proelium fore videbat, tamen committendum non putabat, ut pulsis hostibus dici posset eos ab se per fidem in colloquio circumventos. posteaquam in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in colloquio Ariovistus usus omni Gallia Romanis interdixisset, impetumque ut in nostros eius equites fecissent, eaque res colloquium diremisset, multo maior alacritas studiumque pugnandi maius exercitui iniectum est.

Biduo post Ariovistus ad Caesarem legatos misit: velle se 47. de iis rebus, quae inter eos agi coeptae neque perfectae

essent, agere cum eo; uti aut iterum colloquio diem constitueret, aut si id minus vellet, ex suis legatum aliquem ad se mitteret. colloquendi Caesari causa visa non est, et eo magis quod pridie eius diei Germani retineri non potuerant, quin tela in nostros conicerent. legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum et hominibus feris obiecturum existimabat. commodissimum visum est Gaium Valerium Procillum, Gai Valerii Caburi filium, summa virtute et humanitate adulescentem, cuius pater a Gaio Valerio Flacco civitate donatus erat, et propter fidem et propter linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Ariovistus longinqua consuetudine utebatur, et quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere, et una Marcum Metium, qui hospitio Ariovisti utebatur. his mandavit, ut, quae diceret Ariovistus, cognoscerent et ad se referrent. quos cum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo praesente conclamavit: quid ad se venirent? an speculandi causa? conantes dicere prohibuit et in catenas coniecit.

48. Eodem die castra promovit et milibus passuum sex a Caesaris castris sub monte consedit. postridie eius diei praeter castra Caesaris suas copias traduxit et milibus passuum duobus ultra eum castra fecit eo consilio, uti frumento commeatuque, qui ex Sequanis et Haeduis supportaretur, Caesarem intercluderet. ex eo die dies continuos quinque Caesar pro castris suas copias produxit et aciem instructam habuit, ut, si vellet Ariovistus proelio contendere, ei postestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit, equestri proelio cotidie contendit. genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant: equitum milia erant sex, totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos suae salutis causa delegerant. cum his in proeliis versabantur, ad hos se equites recipiebant; hi, si quid erat durius, concurrebant; si qui graviore vulnere accepto equo deciderat, circumsistebant; si quo erat longius prodeundum aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut iubis sublevati equorum cursum adaequarent.

49. Ubi eum castris se tenere Caesar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Ger-

mani consederant, circiter passus sescentos ab iis, castris idoneum locum delegit acieque triplici instructa ad eum locum venit. primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. hic locus ab hoste circiter passus sescentos, uti dictum est, aberat. eo circiter hominum sedecim milia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit, quae copiae nostros terrerent et munitione prohiberent. nihilo setius Caesar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit. munitis castris duas ibi legiones reliquit et partem auxiliorum, quattuor reliquas legiones in castra maiora reduxit.

Proximo die instituto suo Caesar ex castris utrisque 50
copias suas eduxit paulumque a maioribus castris progressus aciem instruxit hostibusque pugnandi potestatem fecit. ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridie exercitum in castra reduxit. tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quae castra minora oppugnaret, misit. acriter utrimque usque ad vesperum pugnatum est. solis occasu suas copias Ariovistus multis et inlatis et acceptis vulneribus in castra reduxit. cum ex captivis quaereret Caesar, quamobrem Ariovistus proelio non decertaret, hanc reperiebat causam, quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familiae eorum sortibus vaticinationibusque declararent, utrum proelium committi ex usu esset necne; eas ita dicere: non esse fas Germanos superare, si ante novam lunam proelio contendissent.

Postridie eius diei Caesar praesidio utrisque castris, quod 51.
satis esse visum est, reliquit, alarios omnes in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, quod minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero valebat, ut ad speciem alariis uteretur; ipse triplici instructa acie usque ad castra hostium accessit. tum demum necessario Germani suas copias castris eduxerunt generatimque constituerunt paribus intervallis Harudes, Marcomanos, Tribocos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suebos omnemque aciem suam raedis et carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. eo mulieres imposuerunt, quae ad proelium proficiscentes milites passis manibus flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis traderent.

52. Caesar singulis legionibus singulos legatos et quaestorem praefecit, uti eos testes suae quisque virtutis haberet; ipse a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animadverterat, proelium commisit. ita nostri acriter in hostes signo dato impetum fecerunt itaque hostes repente celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes conciendi non daretur. reiectis pilis comminus gladiis pugnatum est. at Germani celeriter ex consuetudine sua phalange facta impetus gladiorum exceperunt. reperti sunt complures nostri, qui in phalangem insilirent et scuta manibus revellerent et desuper vulnerarent. cum hostium acies a sinistro cornu pulsa atque in fugam coniecta esset, a dextro cornu vehementer multitudine suorum nostram aciem premebant. id cum animadvertisset Publius Crassus adulescens, qui equitatui praeerat, quod expeditior erat quam ii, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit.

53. Ita proelium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt nec prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. ibi perpauci aut viribus confisi tranare contenderunt aut lintribus inventis sibi salutem reppererunt. in his fuit Ariovistus qui naviculam deligatam ad ripam nactus ea profugit; reliquos omnes equitatu consecuti nostri interfecerunt. duae fuerunt Ariovisti uxores, una Sueba natione, quam domo secum duxerat, altera Norica, regis Voccionis soror, quam in Gallia duxerat a fratre missam: utraque in ea fuga periit; duae filiae: harum altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus, cum a custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Caesarem hostes equitatu insequentem incidit. quae quidem res Caesari non minorem quam ipsa victoria voluptatem attulit, quod hominem honestissimum provinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum ex manibus hostium sibi restitutum videbat neque eius calamitate de tanta voluptate et gratulatione quicquam fortuna deminuerat. is se praesente de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur an in aliud tempus reservaretur; sortium beneficio se esse incolumem. item M. Metius repertus et ad eum reductus est.

54. Hoc proelio trans Rhenum nuntiato Suebi, qui ad ripas

Rheni venerant, domum reverti coeperunt. quos ubi ii, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos senserunt, insecuti magnum ex iis numerum occiderunt. Caesar una aestate duobus maximis bellis confectis maturius paulo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit. hibernis Labienum praeposuit, ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos profectus est.

M. Tullius Cicero.

ORATIO IN CATILINAM PRIMA
IN SENATU HABITA.

---

1. Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? quam diu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? nihilne te nocturnum praesidium Palati, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? patere tua consilia non sentis, constrictam iam horum omnium scientia teneri coniurationem tuam non vides? quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris?

O tempora, o mores! senatus haec intellegit, consul videt; hic tamen vivit. vivit? immo vero etiam in senatum venit, fit publici consilii particeps, notat et designat oculis ad caedem unum quemque nostrum. nos autem fortes viri satis facere rei publicae videmur, si istius furorem ac tela vitemus. ad mortem te, Catilina, duci iussu consulis iam pridem oportebat, in te conferri pestem, quam tu in nos machinaris.

An vero vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, Ti. Gracchum mediocriter labefactantem statum rei publicae privatus interfecit; Catilinam orbem terrae caede atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus? nam illa nimis antiqua praetereo, quod C. Servilius Ahala Sp. Maelium novis rebus studentem manu sua occidit. fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum quam acerbissimum hostem coërcerent. habemus senatus consultum in te, Catilina, vehemens et grave, non deest rei publicae consilium neque auctoritas huius ordinis; nos, nos, dico aperte, consules desumus.

Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius consul videret, ne quid res publica detrimenti caperet; nox nulla intercessit, interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre, avo, maioribus, occisus est cum liberis M. Fulvius consularis. simili senatus consulto C. Mario et L. Valerio consulibus est permissa res publica; num unum diem postea L. Saturninum tribuum pl. et C. Servilium praetorem mors ac rei publicae remorata est? at nos vicesimum iam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. habemus enim huiusce modi senatus consultum, verum inclusum in tabulis tamquam in vagina reconditum, quo ex senatus consulto confestim te interfectum esse, Catilina, convenit. vivis, et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. cupio, patres conscripti, me esse clementem, cupio in tantis rei publicae periculis me non dissolutum videri, sed iam me ipse inertiae nequitiaeque condemno. castra sunt in Italia contra populum Romanum in Etruriae faucibus collocata, crescit in dies singulos hostium numerus; eorum autem castrorum imperatorem ducemque hostium intra moenia atque adeo in senatu videtis intestinam aliquam cotidie perniciem rei publicae molientem. si te iam, Catilina, comprehendi, si interfici iussero, credo erit verendum mihi, ne non potius hoc omnes boni serius a me quam quisquam crudelius factum esse dicat. 2.

Verum ego hoc, quod iam pridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor ut faciam. tum denique interficiere, cum iam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non iure factum esse fateatur. quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives, et vives ita, ut nunc vivis, multis meis et firmis praesidiis obsessus, ne commovere te contra rem publicam possis. multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient.

Etenim quid est, quod iam amplius expectes, si neque nox tenebris obscurare coetus nefarios nec privata domus parietibus continere voces coniurationis potest, si illustrantur, si erumpunt omnia? muta iam istam mentem, mihi crede, obliviscere caedis atque incendiorum. teneris undique; luce sunt clariora nobis tua consilia omnia; quae iam mecum licet recognoscas. meministine me ante diem XII Kalendas No- 3.

vembris dicere in senatu fore in armis certo die, qui dies futurus esset ante diem VI Kal. Novembris, C. Manlium, audaciae satellitem atque administrum tuae? num me fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox tamque incredibilis, verum, id quod multo magis est admirandum, dies? dixi ego idem in senatu caedem te optimatium contulisse in ante diem V Kalendas Novembris, tum cum multi principes civitatis Roma non tam sui conservandi quam tuorum consiliorum reprimendorum causa profugerunt. num infitiari potes te illo ipso die meis praesidiis, mea diligentia circumclusum commovere te contra rem publicam non potuisse, cum tu discessu ceterorum nostra tamen, qui remanissemus, caede te contentum esse dicebas? quid? cum te Praeneste Kalendis ipsis Novembribus occupaturum nocturno impetu esse confideres, sensistine illam coloniam meo iussu meis praesidiis, custodiis, vigiliis esse munitam? nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod non ego non modo audiam, sed etiam videam planeque sentiam.

4. Recognosce tandem mecum noctem illam superiorem; iam intelleges multo me vigilare acrius ad salutem quam te ad perniciem rei publicae. dico te priore nocte venisse inter falcarios (non agam obscure) in M. Laecae domum; convenisse eodem complures eiusdem amentiae scelerisque socios. num negare audes? quid taces? convincam, si negas. video enim esse hic in senatu quosdam, qui tecum una fuerunt. o di immortales! ubinam gentium sumus? in qua urbe vivimus? quam rem publicam habemus? hic, hic sunt in nostro numero, patres conscripti, in hoc orbis terrae sanctissimo gravissimoque consilio, qui de nostro omnium interitu, qui de huius urbis atque adeo de orbis terrarum exitio cogitent! hos ego video consul et de re publica sententiam rogo et, quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero! fuisti igitur apud Laecam illa nocte, Catilina, distribuisti partes Italiae, statuisti, quo quemque proficisci placeret, delegisti, quos Romae relinqueres, quos tecum educeres, discripsisti urbis partes ad incendia, confirmasti te ipsum iam esse exiturum, dixisti paulum tibi esse etiam nunc morae, quod ego viverem. reperti sunt duo equites Romani, qui te ista cura liberarent et sese illa ipsa

nocte paulo ante lucem me in meo lectulo interfecturos pollicerentur. haec ego omnia vixdum etiam coetu vestro dimisso comperi; domum meam maioribus praesidiis munivi atque firmavi, exclusi eos, quos tu ad me salutatum miseras, cum illi ipsi venissent, quos ego iam multis ac summis viris ad me id temporis venturos esse praedixeram.

Quae cum ita sint, Catilina, perge, quo coepisti, egre- 5.
dere aliquando ex urbe; patent portae; proficiscere. nimium diu te imperatorem tua illa Manliana castra desiderant. educ tecum etiam omnes tuos, si minus, quam plurimos; purga urbem. magno me metu liberabis, modo inter me atque te murus intersit. nobiscum versari iam diutius non potes; non feram, non patiar, non sinam.

Magna dis immortalibus habenda est atque huic ipsi Iovi Statori, antiquissimo custodi huius urbis, gratia, quod hanc tam taetram, tam horribilem tamque infestam rei publicae pestem totiens iam effugimus. non est saepius in uno homine summa salus periclitanda rei publicae. quamdiu mihi consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me praesidio, sed privata diligentia defendi. cum proximis comitiis consularibus me consulem in campo et competitores tuos interficere voluisti, compressi conatus tuos nefarios amicorum praesidio et copiis nullo tumultu publice concitato; denique quotienscumque me petisti, per me tibi obstiti, quamquam videbam perniciem meam cum magna calamitate rei publicae esse coniunctam. nunc iam aperte rem publicam universam petis, templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam totam ad exitium et vastitatem vocas.

Quare, quoniam id, quod est primum, et quod huius imperii disciplinaeque maiorum proprium est, facere nondum audeo, faciam id, quod est ad severitatem lenius, ad communem salutem utilius. nam, si te interfici iussero, residebit in re publica reliqua coniuratorum manus; sin tu, quod te iam dudum hortor, exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna et pernicioso sentina rei publicae. quid est, Catilina? num dubitas id me imperante facere, quod iam tua sponte faciebas? exire ex urbe iubet consul hostem. interrogas me, num in exilium; non iubeo, sed, si me consulis, suadeo.

6. Quid est enim, Catilina, quod te iam in hac urbe delectare possit? in qua nemo est extra istam coniurationem perditorum hominum, qui te non metuat, nemo, qui non oderit. quae nota domesticae turpitudinis non inusta vitae tuae est? quod privatarum rerum dedecus non haeret in fama? quae lubido ab oculis, quod facinus a manibus umquam tuis, quod flagitium a toto corpore afuit? cui tu adulescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam ferrum aut ad lubidinem facem praetulisti? quod vero? nuper cum morte superioris uxoris novis nuptiis domum vacuefecisses, nonne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti? quod ego praetermitto et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut extitisse aut non vindicata esse videatur. praetermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes proximis Idibus tibi impendere senties; ad illa venio, quae non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam rem publicam atque ad omnium nostrum vitam salutemque pertinent. potestne tibi haec lux, Catilina, aut huius caeli spiritus esse iucundus, cum scias esse horum neminem, qui nesciat te pridie Kalendas Ianuarias Lepido et Tullo consulibus stetisse in comitio cum telo, manum consulum et principum civitatis interficiendorum causa paravisse, sceleri ac furori tuo non mentem aliquam aut timorem tuum, sed fortunam populi Romani obstitisse? ac iam illa omitto (neque enim sunt aut obscura aut non multa commissa postea); quotiens tu me designatum, quotiens vero consulem interficere conatus es! quot ego tuas petitiones ita coniectas, ut vitari posse non viderentur, parva quadam declinatione et, ut aiunt, corpore effugi! nihil agis, nihil adsequeris neque tamen conari ac velle desistis. quotiens tibi iam extorta est ista sica de manibus, quotiens excedit casu aliquo et elapsa est! quae quidem quibus abs te initiata sacris ac devota, sit, nescio, quod eam necesse putas esse in consulis corpore defigere.

7. Nunc vero quae tua est ista vita? sic enim iam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordia, quae tibi nulla debetur. venisti paulo ante in senatum. quis te ex hac tanta frequentia totque tuis amicis

ac necessariis salutavit? si hoc post hominum memoriam contigit nemini, vocis expectas contumeliam, cum sis gravissimo iudicio taciturnitatis oppressus? quid, quod adventu tuo ista subsellia vacuefacta sunt, quod omnes consulares, qui tibi persaepe ad caedem constituti fuerunt, simul atque adsedisti, partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt, quo tandem animo tibi ferendum putas? servi mehercule mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem; tu tibi urbem non arbitraris? et, si me meis civibus iniuria suspectum tam graviter atque offensum viderem, carere me aspectu civium quam infestis omnium oculis conspici mallem; tu cum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium iustum et iam diu tibi debitum, dubitas, quorum mentes sensusque vulneras, eorum aspectum praesentiamque viatre? si te parentes timerent atque odissent tui neque eos ulla ratione placare posses, ut opinor, ab eorum oculis aliquo concederes. nunc te patria, quae communis est parens omnium nostrum, odit ac metuit et iam diu nihil te iudicat nisi de parricidio suo cogitare; huius tu neque auctoritatem verebere nec iudicium sequere nec vim pertimesces? quae tecum, Catilina, sic agit et quodam modo tacita loquitur: 'nullum iam aliquot annis facinus extitit nisi per te, nullum flagitium sine te; tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera; tu non solum ad neglegendas leges et quaestiones, verum etiam ad evertendas perfringendasque valuisti. superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli; nunc vero me totam esse in metu propter unum te, quicquid increpuerit, Catilinam timeri, nullum videri contra me consilium iniri posse, quod a tuo scelere abhorreat, non est ferendum. quam ob rem discede atque hunc mihi timorem eripe; si est verus, ne opprimar, sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam.'

Haec si tecum, ita ut dixi, patria loquatur, nonne im- 8.
petrare debeat, etiamsi vim adhibere non possit?

Quid, quod tu te ipse in custodiam dedisti, quod vitandae suspicionis causa ad M'. Lepidum te habitare velle dixisti? a quo non receptus etiam ad me venire ausus es atque, ut domi meae te asservarem, rogasti. cum a me quoque id

responsum tulisses, me nullo modo posse isdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo essem, quod isdem moenibus contineremur, ad Q. Metellum praetorem venisti. a quo repudiatus ad sodalem tuum, virum optimum, M. Metellum, demigrasti; quem tu videlicet et ad custodiendum diligentissimum et ad suspicandum sagacissimum et ad vindicandum fortissimum fore putasti. sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abesse debere, qui se ipse iam dignum custodia iudicarit!

Quae cum ita sint, Catilina, dubitas, si emori aequo animo non potes, abire in aliquas terras et vitam istam multis suppliciis iustis debitisque ereptam fugae solitudinique mandare?

'Refer', inquis, 'ad senatum'; id enim postulas et, si hic ordo placere decreverit te ire in exilium, obtemperaturum te esse dicis. non referam, id quod abhorret a meis moribus, et tamen faciam, ut intellegas, quid hi de te sentiant. egredere ex urbe, Catilina, libera rem publicam metu, in exilium, si hanc vocem expectas, proficiscere. quid est? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium? patiuntur, tacent. quid expectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis? at si hoc idem huic adulescenti optimo, P. Sestio, si fortissimo viro, M. Marcello, dixissem, iam mihi consuli hoc ipso in templo senatus iure optimo vim et manus intulisset. de te autem, Catilina, cum quiescunt, probant, cum patiuntur, decernunt, cum tacent, clamant, neque hi solum, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima, sed etiam illi equites Romani, honestissimi atque optimi viri, ceterique fortissimi cives, qui circumstant senatum, quorum tu et frequentiam videre et studia perspicere et voces paulo ante exaudire potuisti. quorum ego vix abs te iam diu manus ac tela contineo, eosdem facile adducam, ut te haec, quae vastare iam pridem studes, relinquentem usque ad portas prosequantur.

9. Quamquam quid loquor? te ut ulla res frangat, tu ut umquam te corrigas, tu ut ullam fugam meditere, tu ut ullum exilium cogites? utinam tibi istam mentem di immortales duint! tametsi video, si mea voce perterritus ire in exilium animum induxeris, quanta tempestas invidiae nobis si minus

in praesens tempus recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem impendeat. sed est tanti, dum modo ista sit privata calamitas et a rei publicae periculis seiungatur. sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum poenas pertimescas, ut temporibus rei publicae cedas, non est postulandum. neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor umquam a turpitudine aut metus a periculo aut ratio a furore revocarit. quam ob rem, ut saepe iam dixi, proficiscere, ac, si mihi inimico, ut praedicas, tuo conflare vis invidiam, recta perge in exilium; vix feram sermones hominum, si id feceris, vix molem istius invidiae, si in exilium iussu consulis ieris, sustinebo. sin autem servire meae laudi et gloriae mavis, egredere cum importuna sceleratorum manu, confer te ad Manlium, concita perditos cives, secerne te a bonis, infer patriae bellum, exulta impio latrocinio, ut a me non eiectus ad alienos, sed invitatus ad tuos isse videaris.

Quamqaum quid ego te invitem, a quo iam sciam esse praemissos, qui tibi ad Forum Aurelium praestolarentur armati, cui iam sciam pactam et constitutam cum Manlio diem, a quo etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus confido perniciosam ac funestam futuram, cui domi tuae sacrarium constitutum fuit, sciam esse praemissam? tu ut illa carere diutius possis, quam venerari ad caedem proficiscens solebas, a cuius altaribus saepe istam impiam dexteram ad necem civium transtulisti?

Ibis tandem aliquando, quo te iam pridem ista tua cupi- 10.
ditas effrenata ac furiosa rapiebat; neque enim tibi haec res affert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem. ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit. numquam tu non modo otium, sed ne bellum quidem nisi nefarium concupisti. nactus es ex perditis atque ab omni non modo fortuna, verum etiam spe derelictis conflatam improborum manum. hic tu qua laetitia perfruere, quibus gaudiis exultabis, quanta in voluptate bacchabere, cum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam neque videbis! ad huius vitae studium meditati illi sunt, qui feruntur, labores tui, iacere humi non solum ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus obeundum, vigilare non solum insidiantem somno

maritorum, verum etiam bonis otiosorum. habes, ubi ostentes tuam illam praeclaram patientiam famis, frigoris, inopiae rerum omnium, quibus te brevi tempore confectum esse senties. tantum profeci tum, cum te a consulatu reppuli, ut exul potius temptare quam consul vexare rem publicam posses, atque ut id, quod esset a te scelerate susceptum, latrocinium potius quam bellum nominaretur.

11. Nunc, ut a me, patres conscripti, quandam prope iustam patriae querimoniam detester ac deprecer, percipite, quaeso, diligenter, quae dicam, et ea penitus animis vestris mentibusque mandate. etenim, si mecum patria, quae mihi vita mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis res publica loquatur: 'M. Tulli, quid agis? tune eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem expectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem coniurationis, evocatorem servorum et civium perditorum, exire patiere, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? nonne hunc in vincla duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? quid tandem te impedit? mosne maiorum? at persaepe etiam privati in hac re publica perniciosos cives morte multarunt. an leges, quae de civium Romanorum supplicio rogatae sunt? at numquam in hac urbe, qui a re publica defecerunt, civium iura tenuerunt. an invidiam posteritatis times? praeclaram vero populo Romano refers gratiam, qui te, hominem per te cognitum, nulla commendatione maiorum tam mature ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiae aut alicuius periculi metum salutem civium tuorum neglegis! sed, si quis est invidiae metus, non est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia quam inertiae ac nequitiae pertimescenda. an, cum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum te non existimas invidiae incendio conflagraturum?'

12. His ego sanctissimis rei publicae vocibus et eorum hominum, qui hoc idem sentiunt, mentibus pauca respondebo: ego si hoc optimum factu iudicarem, patres conscripti, Catilinam morte multari, unius usuram horae gladiatori isti ad vivendum non dedissem. etenim, si summi viri et clarissimi cives Saturnini et Gracchorum et Flacci et superiorum com-

plurium sanguine non modo se non contaminarunt, sed etiam honestarunt, certe verendum mihi non erat, ne quid hoc parricida civium interfecto invidiae in posteritatem redundaret. quodsi ea mihi maxime impenderet, tamen hoc animo fui semper, ut invidiam virtute partam gloriam, non invidiam putarem. quamquam non nulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quae imminent, non videant aut ea, quae vident, dissimulent; qui spem Catilinae mollibus sententiis aluerunt coniurationemque nascentem non credendo corroboraverunt; quorum auctoritate multi non solum improbi, verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie factum esse dicerent. nunc intellego, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat coniurationem esse factam, neminem tam improbum, qui non fateatur. hoc autem uno interfecto intellego hanc rei publicae pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. quodsi si eiecerit secumque suos eduxerit et eodem ceteros undique collectos naufragos aggregarit, extinguetur atque delebitur non modo haec tam adulta rei publicae pestis, verum etiam stirps ac semen malorum omnium.

Etenim iam diu, patres conscripti, in his periculis coniu- 13.
rationis insidiisque versamur, sed nescio quo pacto omnium scelerum ac veteris furoris et audaciae maturitas in nostri consulatus tempus erupit. quodsi ex tanto latrocinio iste unus tolletur, videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura et metu esse relevati, periculum autem residebit et erit inclusum penitus in venis atque in visceribus rei publicae. ut saepe homines aegri morbo gravi, cum aestu febrique iactantur, si aquam gelidam biberunt, primo relevari videntur, deinde multo gravius vehementiusque afflictantur, si hic morbus, qui est in re publica, relevatus istius poena vehementius reliquis vivis ingravescet.

Quare secedant improbi, secernant se a bonis, unum in locum congregentur, muro denique, quod saepe iam dixi, secernantur a nobis; desinant insidiari domi suae consuli, circumstare tribunal praetoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos et faces inflammandam urbem comparare; sit denique inscriptum in fronte unius cuiusque, quid de re publica sentiat. polliceor hoc vobis, patres conscripti, tan-

tam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinae profectione omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis.

Hisce ominibus, Catilina, cum summa rei publicae salute, cum tua peste ac pernicie cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque iunxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium.

Tu, Iuppiter, qui isdem quibus haec urbs auspiciis a Romulo es constitutus, quem Statorem huius urbis atque imperii vere nominamus, hunc et huius socios a tuis ceterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium omnium arcebis et homines bonorum inimicos, hostes patriae, latrones Italiae scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos aeternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

M. Tullius Cicero.

DE OFFICIIS

Iš pirmųjų knygų.

Quamquam te, Marce, fili, annnum iam audientem Cra- 1.
tippum, idque Athenis, abundare oportet praeceptis institu-
tisque philosophiae propter summam et doctoris auctoritatem
et urbis, quorum alter te scientia augere potest, altera
exemplis, tamen, ut ipse ad meam utilitatem semper cum
Graecis Latina coniunxi neque id in philosophia solum, sed
etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo facien-
dum, ut par sis in utriusque orationis facultate. quam quidem
ad rem nos, ut videmur, magnum attulimus adiumentum ho-
minibus nostris, ut non modo Graecarum litterarum rudes,
sed etiam docti aliquantum se arbitrentur adeptos et ad di-
cendum et ad iudicandum. Quam ob rem disces tu quidem a 2.
principe huius aetatis philosophorum, et disces, quam diu
voles; tam diu autem velle debebis, quoad te, quantum pro-
ficias, non paenitebit; sed tamen nostra legens non multum
a Peripateticis dissidentia, quoniam utrique Socratici et Pla-
tonici volumus esse, de rebus ipsis utere tuo iudicio (nihil
enim impedio), orationem autem Latinam efficies profecto
legendis nostris pleniorem. nec vero hoc arroganter dictum
existimari velim. nam philosophandi scientiam concedens
multis, *quod est oratoris proprium, apte, dis-*
tincte, ornate dicere, quoniam in eo studio aetatem
consumpsi, si id mihi adsumo, videor id meo iure quodam
modo vindicare. Quam ob rem magnopere te hortor, mi 3.
Cicero, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philo-
sophia libros, qui iam illis fere se aequarant, studiose legas;
vis enim maior in illis dicendi, sed hoc quoque colendum est
aequabile et temperatum orationis genus. et id quidem ne-
mini video Graecorum adhuc contigisse, ut idem utroque in

genere elaboraret sequereturque et illud forense dicendi et
hoc quietum disputandi genus, nisi forte Demetrius Phale-
reus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator
parum vehemens, dulcis tamen, ut Theophrasti discipulum
possis agnoscere. nos autem quantum in utroque profeceri-
mus, aliorum sit iudicium, utrumque certe secuti sumus.
4. Equidem et Platonem existimo, si genus forense dicendi trac-
tare voluisset, gravissime et copiosissime potuisse dicere, et
Demosthenem, si illa, quae a Platone didicerat, tenuisset et
pronuntiare voluisset, ornate splendideque facere potuisse;
eodemque modo de Aristotele et Isocrate iudico, quorum
uterque suo studio delectatus contempsit alterum.

Sed cum statuissem scribere ad te aliquid hoc tempore,
multa posthac, ab eo ordiri maxime volui, quod et aetati tuae
esset aptissimum et auctoritati meae. nam cum multa sint
in philosophia et gravia et utilia accurate copioseque a philo-
sophis disputata, latissime patere videntur ea, quae de officiis
tradita ab illis et praecepta sunt. nulla enim vitae pars
neque publicis neque privatis neque forensibus neque do-
mesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum
altero contrahas, vacare officio potest, in eoque et colendo
5. sita vitae est honestas omnis et neglegendo turpitudo. Atque
haec quidem quaestio communis est omnium philosophorum;
quis est enim, qui nullis officii praeceptis tradendis philo-
sophum se audeat dicere? sed sunt non nullae disciplinae,
quae propositis bonorum et malorum finibus officium omne
pervertant. nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil
habeat cum virtute coniunctum, idque suis commodis, non
honestate metitur, hic, si sibi ipse consentiat et non interdum
naturae bonitate vincatur, neque amicitiam colere possit nec
iustitiam nec liberalitatem; fortis vero dolorem summum ma-
lum iudicans aut temperans voluptatem summum bonum sta-
6. tuens esse certe nullo modo potest. Quae quamquam ita
sunt in promptu, ut res disputatione non egeat, tamen sunt
a nobis alio loco disputata. hae disciplinae igitur si sibi con-
sentaneae velint esse, de officio nihil queant dicere, neque
ulla officii praecepta firma, stabilia, coniuncta naturae tradi
possunt nisi aut ab iis, qui solam, aut ab iis, qui maxime hone-
statem propter se dicant expetendam. ita propria est ea

praeceptio Stoicorum, Academicorum, Peripateticorum, quo-
niam Aristonis, Pyrrhonis, Erilli iam pridem explosa sententia
est; qui tamen haberent ius suum disputandi de officio, si
rerum aliquem dilectum reliquissent, ut ad officii inventionem
aditus esset. sequemur igitur hoc quidem tempore et hac
in quaestione potissimum Stoicos non ut interpretes, sed, ut
solemus, e fontibus eorum iudicio arbitrioque nostro, quan-
tum quoque modo videbitur, hauriemus.

Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura 7.
est, ante definire, quid sit o f f i c i u m; quod a Panaetio
praetermissum esse miror. omnis enim, quae ratione suscipi-
tur, de aliqua re institutio debet a definitione proficisci, ut
intellegatur, quid sit id, de quo diputetur. omnis de officio
duplex est quaestio: unum genus est, quod pertinet ad finem
bonorum, alterum quod positum est in praeceptis, quibus in
omnes partes usus vitae conformari possit. superioris generis
huius modi sunt exempla: omniane officia perfecta sint, num
quod officium aliud alio maius sit, et quae sunt generis eius-
dem. quorum autem officiorum praecepta traduntur, ea
quamquam pertinent ad finem bonorum, tamen minus id ap-
paret, quia magis ad institutionem vitae communis spectare
videntur; de quibus est nobis his libris explicandum. Atque 8.
etiam alia divisio est officii. nam et medium quoddam of-
ficium dicitur et perfectum. perfectum officium rectum,
opinor, vocemus, quoniam Graeci κατόρθωμα, hoc autem
commune officium vocant. atque ea sic definiunt, ut, rectum
quod sit, id officium perfectum esse definiant, medium autem
officium id esse dicunt, quod cur factum sit, ratio probabilis
reddi possit. Triplex igitur est, ut Panaetio videtur, consilii 9.
capiendi deliberatio. nam aut honestumne factu sit an turpe
dubitant id, quod in deliberationem cadit; in quo conside-
rando saepe animi in contrarias sententias distrahuntur. tum
autem aut anquirunt aut consultant, ad vitae commoditatem
iucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes,
ad potentiam, quibus et se possint iuvare et suos, conducat
id necne, de quo deliberant; quae deliberatio omnis in ratio-
nem utilitatis cadit. tertium dubitandi genus est, cum
pugnare videtur cum honesto id, quod videtur esse utile; cum
enim utilitas ad se rapere, honestas contra revocare ad se

videtur, fit ut distrahatur in deliberando animus adferatque
10. ancipitem curam cogitandi. Hac divisione, cum praeterire
aliquid maximum vitium in dividendo sit, duo praetermissa
sunt; nec enim solum utrum honestum an turpe sit, delibe-
rari solet, sed etiam duobus propositis honestis utrum
honestius, itemque duobus propositis utilibus utrum utilius.
ita, quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque
partes distribui debere reperitur. primum igitur est de
honesto, sed dupliciter, tum pari ratione de utili, post de
comparatione eorum disserendum.
11. Principio generi animantium omni est a natura tributum,
ut se, vitam corpusque tueatur, declinet ea, quae nocitura
videantur, omniaque, quae sint ad vivendum necessaria, an-
quirat et paret, ut pastum, ut latibula, ut alia generis eius-
dem. commune item animantium omnium est coniunctionis
adpetitus procreandi causa et cura quaedam eorum, quae
procreata sint. sed inter hominem et beluam hoc maxime
interest, quod haec tantum, quantum sensu movetur, ad id
solum, quod adest quodque praesens est, se accommodat
paulum admodum sentiens praeteritum aut futurum, homo
autem, quod rationis est particeps, per quam consequentia
cernit, causas rerum videt earumque praegressus et quasi
antecessiones non ignorat, similitudines comparat rebusque
praesentibus adiungit atque adnectit futuras, facile totius
vitae cursum videt ad eamque degendam praeparat res ne-
12. cessarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat
homini et ad orationis et ad vitae societatem ingeneratque
in primis praecipuum quendam amorem in eos, qui procreati
sunt, impellitque, ut hominum coetus et celebrationes et esse
et a se obiri velit ob easque causas studeat parare ea, quae
suppeditent ad cultum et ad victum, nec sibi soli, sed con-
iugi, liberis ceterisque, quos caros habeat tuerique debeat;
quae cura exsuscitat etiam animos et maiores ad rem geren-
13. dam facit. In primisque hominis est propria veri inquisitio
atque investigatio. itaque cum sumus necessariis negotiis
curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, addiscere
cognitionemque rerum aut occultarum aut admirabilium ad
beate vivendum necessariam ducimus. ex quo intellegitur,
quod verum, simplex sincerumque sit, id esse naturae hominis

aptissimum. huic veri videndi cupiditati adiuncta est ad-
petitio quaedam principatus, ut nemini parere animus bene
informatus a natura velit nisi praecipienti aut docenti aut
utilitatis causa iuste et legitime imperanti; ex quo magnitudo
animi existit humanarumque rerum contemptio. Nec vero 14.
illa parva vis naturae est rationisque, quod unum hoc animal
sentit, quid sit ordo, quid sit, quod deceat, in factis dictisque
qui modus. itaque eorum ipsorum, quae aspectu sentiuntur,
nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenien-
tiam partium sentit; quam similitudinem natura ratioque ab
oculis ad animum transferens multo etiam magis pulchri-
tudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conser-
vandam putat cavetque, ne quid indecore effeminateve
faciat, tum in omnibus et opinionibus et factis ne quid
libidinose aut faciat aut cogitet. quibus ex rebus conflatur
et efficitur id, quod quaerimus, honestum; quod, etiamsi
nobilitatum non sit, tamen honestum est, quodque vere
dicimus, etiamsi a nullo laudetur, natura esse laudabile. . . .

DE OFFICIIS

Iš antrųjų knygų.

---

1. Quem ad modum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. sequitur, ut haec officiorum genera persequar, quae pertinent ad vitae cultum et ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias; in quo tum quaeri dixi, quid utile, quid inutile, tum ex utilibus quid utilius aut quid maxime utile. de quibus dicere adgrediar, si pauca prius de instituto ac de iudicio meo dixero.

2. Quamquam enim libri nostri complures non modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt, tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiae nomen sit invisum mirenturque in ea tantum me operae et temporis ponere. ego autem, quam diu res publica per eos gerebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationesque in eam conferebam; cum autem dominatu unius omnia tenerentur neque esset usquam consilio aut auctoritati locus, socios denique tuendae rei publicae, summos viros, amisissem, nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi iis restitissem, nec rursum indignis
3. homine docto voluptatibus. Atque utinam res publica stetisset, quo coeperat, statu nec in homines non tam commutandarum quam evertendarum rerum cupidos incidisset! primum enim, ut stante re publica facere solebamus, in agendo plus quam in scribendo operae poneremus, deinde ipsis scriptis non ea, quae nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut saepe fecimus. cum autem res publica, in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illae scilicet litterae conticuerunt forenses et sena-
4. toriae. Nihil agere autem cum animus non posset in his studiis ab initio versatus aetatis, existimavi honestissime molestias posse deponi, si me ad philosophiam rettulissem. cui cum multum adulescens discendi causa temporis tri-

buissem, posteaquam honoribus inservire coepi meque totum rei publicae tradidi, tantum erat philosophiae loci, quantum superfuerat amicorum et rei publicae temporibus; id autem omne consumebatur in legendo, scribendi otium non erat.
Maximis igitur in malis hoc tamen boni adsecuti videmur, 5.
ut ea litteris mandaremus, quae nec erant satis nota nostris et erant cognitione dignissima. quid enim est, per deos, optabilius sapientia, quid praestantius, quid homini melius, quid homine dignius? hanc igitur qui expetunt, philosophi nominantur, nec quicquam aliud est philosophia, si interpretari velis, praeter studium sapientiae. sapientia autem est, ut a veteribus philosophis definitum est, rerum divinarum et humanarum causarumque, quibus eae res continentur, scientia; cuius studium qui vituperat, haud sane intellego,
quidnam sit, quod laudandum putet. Nam sive oblectatio 6.
quaeritur animi requiesque curarum, quae conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid anquirunt, quod spectet et valeat ad bene beateque vivendum? sive ratio constantiae virtutisque ducitur, aut haec ars est aut nulla omnino, per quam eas adsequamur. nullam dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium atque in maximis rebus errantium. si autem est aliquas disciplina virtutis, ubi ea quaeretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? sed haec, cum ad philosophiam cohortamur, accuratius disputari solent, quod alio quodam libro fecimus; hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbati rei publicae muneribus ad hoc nos studium potissimum contulissemus.

Occurritur autem nobis, et quidem a doctis et eruditis 7.
quaerentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen et aliis de rebus disserere soleamus et hoc ipso tempore praecepta officii persequamur. quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore nec habeat umquam, quid sequatur. quae enim esset ista mens vel quae vita potius non modo disputandi, sed etiam vivendi ratione sublata? nos autem, ut ceteri alia certa, alia incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes alia probabilia, contra alia
dicimus. Quid est igitur, quod me impediat ea, quae pro- 8.

babilia mihi videantur, sequi, quae contra, improbare atque adfirmandi arrogantiam vitantem fugere temeritatem, quae a sapientia dissidet plurimum? contra autem omnia disputatur a nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio. sed haec explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. tibi autem, mi Cicero, quamquam in antiquissima nobilissimaque philosophia Cratippo auctore versaris iis simillimo, qui ista praeclara pepererunt, tamen haec nostra finitima vestris ignota esse nolui. sed iam ad instituta pergamus.

9. Quinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duae ad decus honestatemque pertinerent, duae ad commoda vitae, copias, opes, facultates, quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quae dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars confecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. in quo verbo lapsa consuetudo deflexit de via sensimque eo deducta est, ut honestatem ab utilitate secernens constitueret esse honestum aliquid, quod utile non esset, et utile, quod non honestum, **qua nulla pernicies maior hominum**
10. **vitae potuit adferri.** Summa quidem auctoritate philosophi severe sane atque honeste haec tria genere confusa cogitatione distinguunt: quidquid enim iustum sit, id etiam utile esse censent, itemque quod honestum, idem iustum; ex quo efficitur, ut, quidquid honestum sit, idem sit utile. quod qui parum perspiciunt, ii saepe versutos homines et callidos admirantes malitiam sapientiam iudicant. quorum error eripiendus est opinioque omnis ad eam spem traducenda, ut honestis consiliis iustisque factis, non fraude et malitia se intellegant ea, quae velint, consequi posse.

11. Quae ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanima, ut aurum, argentum, ut ea, quae gignuntur e terra, ut alia generis eiusdem, partim animalia, quae habent suos impetus et rerum adpetitus. eorum autem partim rationis expertia sunt, alia ratione utentia. expertes rationis equi, boves, reliquae pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad usum hominum atque vitam. ratione autem

utentium duo genera ponunt, deorum unum, alterum hominum.
deos placatos pietas efficiet et sanctitas; proxime autem et
secundum deos homines hominibus maxime utiles esse
possunt. Earumque item rerum, quae noceant et obsint, 12.
eadem divisio est. sed quia deos nocere non putant, iis
exceptis homines hominibus obesse plurimum arbitrantur. ea
enim ipsa, quae inanima diximus, pleraque sunt hominum
operis effecta; quae nec haberemus, nisi manus et ars ac-
cessisset, nec iis sine hominum administratione uteremur.
neque enim valetudinis curatio neque navigatio neque agri
cultura neque frugum fructuumqme reliquorum perceptio et
conservatio sine hominum opera ulla esse potuisset. Iam 13.
vero et earum rerum, quibus abundaremus, exportatio et
earum, quibus egeremus, invectio certe nulla esset, nisi iis
muneribus homines fungerentur. eademque ratione nec
lapides ex terra exciderentur ad usum nostrum necessarii,
nec ferrum, aes, aurum, argentum effoderetur penitus abditum
sine hominum labore et manu. tecto vero, quibus et fri-
gorum vis pelleretur et calorum molestiae sedarentur, unde
aut initio generi humano dari potuissent aut postea sublevari,
si aut vi tempestatis aut terrae motu aut vetustate ceci-
dissent, nisi communis vita ob hominibus harum rerum
auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, deri- 14.
vationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas
fluctibus, portus manu factos, quae unde sine hominum opere
habere possemus? ex quibus multisque aliis perspicuum est,
qui fructus quaeque utilitates ex rebus iis, quae sint in-
animae, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu
atque opera capere potuisse. qui denique ex bestiis fructus
aut quae commoditas, nisi homines adiuvarent, percipi
posset? nam et qui principes inveniendi fuerunt, quem ex
quaque belua usum habere possemus, homines certe fuerunt,
nec hoc tempore sine hominum opera aut pascere eas aut
domare aut tueri aut tempestivos fructus ex iis capere
possemus; ab eisdemque et eae, quae nocent, interficiuntur
et, quae usui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium 15.
multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset?
qui enim aegris subveniretur, quae esset oblectatio valen-
tium, qui victus aut cultus, nisi tam multa nobis artes mini-

strarent, quibus rebus exculta hominum vita tantum distat a victu et cultu bestiarum? urbes vero sine hominum coetu non potuissent nec aedificari nec frequentari; ex quo leges moresque constituti, tum iuris aequa discriptio certaque vivendi disciplina. quas res et mansuetudo animorum consecuta et verecundia est effectumque, ut esset vita munitior, atque ut dando et accipiendo mutuandisque facultatibus et commodandis nulla re egeremus.

16. Longiores hoc loco sumus, quam necesse est. quis est enim, cui non perspicua sint illa, quae pluribus verbis a Panaetio commemorantur, neminem neque ducem bello nec principem domi magnas res et salutares sine hominum studiis gerere potuisse? commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander, quos negat sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. utitur in re non dubia testibus non necessariis. atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum atque consensu, sic nulla tam detestabilis pestis est, quae non homini ab homine nascatur. est Dicaearchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni et copiosi, qui collectis ceteris causis eluvionis, pestilentiae, vastitatis, beluarum etiam repentinae multitudinis, quarum impetu docet quaedam hominum genera esse consumpta, deinde comparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, id est bellis aut seditionibus, quam omni reliqua calamitate.

17. Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus et prosint et obsint, proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare animos hominum et ad usus suos adiungere. itaque, quae in rebus inanimis quaeque in usu et tractatione beluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis, hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata
18. virorum praestantium sapientia et virtute excitantur. Etenim **virtus omnis tribus in rebus fere vertitur,** quarum una est in perspiciendo, quid in quaque re verum sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quaeque gignantur, quae cuiusque rei causa sit; alterum cohibere motus animi turbatos, quos Graeci πάθη nominant, adpetitionesque, quas illi ὁρμάς, oboedientes efficere rationi;

tertium iis, quibuscum congregemur, uti moderate et scienter, quorum studiis ea, quae natura desiderat, expleta cumulataque habeamus, per eosdemque, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus ulciscamurque eos, qui nocere nobis conati sint, tantaque poena adficiamus, quantam aequitas humanitasque patitur. Quibus autem rationibus 19.
hanc facultatem adsequi possimus, ut hominum studia complectamur eaque teneamus, dicemus, neque ita multo post, sed pauca ante dicenda sunt. magnam vim esse in fortuna in utramque partem, vel secundas ad res vel adversas, quis ignorat? nam et, cum prospero flatu eius utimur, ad exitus pervehimur optatos et, cum reflavit, adfligimur. haec igitur ipsa fortuna ceteros casus rariores habet, primum ab inanimis, procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia, deinde a bestiis ictus, morsus, impetus; haec ergo, ut dixi, rariora. At vero interitus exercituum, ut proxime trium, 20.
saepe multorum, clades imperatorum, ut nuper summi et singularis viri, invidiae praeterea multitudinis atque ob eas bene meritorum saepe civium expulsiones, calamitates, fugae, rursusque secundae res, honores, imperia, victoriae, quamquam fortuita sunt, tamen sine hominum opibus et studiis neutram in partem effici possunt. hoc igitur cognito dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras adlicere atque excitare possimus. quae si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur; ita fortasse etiam brevior videbitur.

Quae igitur homines homini tribuunt ad eum augendum 21.
atque honestandum, aut benivolentiae gratia faciunt, cum aliqua de causa quempiam diligunt, aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt quemque dignum fortuna quam amplissima putant, aut cui fidem habent et bene rebus suis consulere arbitrantur, aut cuius opes metuunt, aut contra, a quibus aliquid expectant, ut cum reges popularesve homines largitiones aliquas proponunt, aut postremo pretio ac mercede ducuntur, quae sordidissima est illa quidem ratio et inquinatissima et iis, qui ea tenentur, et illis, qui ad eam confugere conantur; **male enim se res habet, cum, quod virtute effici debet, id** 22.
temptatur pecunia. sed quoniam non numquam hoc subsidium necessarium est, quem ad modum sit utendum eo,

dicemus, si prius iis de rebus, quae virtuti propiores sunt, dixerimus. atque etiam subiciunt se homines imperio alterius et potestati de causis pluribus. ducuntur enim aut benidas ac tenendas quam diligi nec alienius quam timeri. praestantia aut spe sibi id utile futurum aut metu, ne vi parere cogantur, aut spe largitionis promissisque capti aut postremo, ut saepe in nostra re publica videmus, mercede conducti.

23. Omnium autem rerum nec aptius est quicquam ad opes tuendas ac tenendas quam diligi nec alienius quam timeri. praeclare enim Ennius:

> Quém metuunt, odérunt; quem quisque ódit, periisse éxpetit.

Multorum autem odiis nullas opes posse obsistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. nec vero huius tyranni solum, quem armis oppressa pertulit civitas paretque cum maxime mortuo, interitus declarat, quantum odium hominum valeat ad pestem, sed reliquorum similes exitus tyrannorum, quorum haud fere diuturnitatis metus contraque benivolentia

24. fidelis vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos imperio coërcent, sit sane adhibenda saevitia, ut eris in famulos, si aliter teneri non possunt; qui vero in libera civitate ita se instruunt, ut metuantur, iis nihil potest esse dementius. quamvis enim sin demersae leges alicuius opibus, quamvis timefacta libertas, emergunt tamen haec aliquando aut iudiciis tacitis aut occultis de honore suffragiis. acriores autem morsus sunt intermissae libertatis quam retentae. quod igitur latissime patet neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes et potentiam valet plurimum, id amplectamur, ut metus absit, caritas retineatur. ita facillime, quae volemus, et privatis in rebus et in re publica consequemur. etenim qui se metui volent, a quibus metuentur, eosdem

25. metuant ipsi necsse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonsorios candente carbone sibi adurebat capillum? quid Alexandrum Pheraeum quo animo vixisse arbitramur? qui, ut scriptum legimus, cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens bar-

barum, et eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis
Thraeciis, destricto gladio iubebat anteire praemittebatque
de stipatoribus suis, qui scrutarentur arculas mulieribus et,
ne quod in vestimentis telum occultaretur, exquirerent. o
miserum, qui fideliorem et barbarum et stigmatiam putaret
quam coniugem! nec eum fefellit; ab ea est enim ipsa prop-
ter pelicatus suspicionem interfectus. nec vero ulla vis
imperii tanta est, quae premente metu possit esse diuturna.
Testis est Phalaris, cuius est praeter ceteros nobilitata cru- 26.
delitas, qui non ex insidiis interiit, ut is, quem modo dixi,
Alexander, non a paucis, ut hic noster, sed in quem universa
Agrigentinorum multitudo impetum fecit. quid? Mace-
dones nonne Demetrium reliquerunt universique se ad
Pyrrhum contulerunt? quid? Lacedaemonios iniuste impe-
rantes nonne repente omnes fere socii deseruerunt specta-
toresque se otiosos praebuerunt Leuctricae calamitatis?
externa libentius in tali re quam domestica recordor. verum
tamen, quam diu imperium populi Romani beneficiis tene-
batur, non iniuriis, bella aut pro sociis aut de imperio gere-
bantur, exitus erant bellorum aut mites aut necessarii, regum,
populorum, nationum portus erat et refugium senatus, nostri
autem magistratus imperatoresque ex hac una re maximam
laudem capere studebant, si provincias, si socios aequitate et
fide defendissent; itaque illud patrocinium orbis terrae verius 27.
quam imperium poterat nominari. sensim **hanc consuetudi-
nem et disciplinam** iam antea minuebamus, **post vero Sullae
victoriam penitus amisimus;** desitum est enim videri quicquam
in socios iniquum, cum extitisset in cives tanta crudelitas.
ergo in illo secuta est honestam causam non honesta victoria;
est enim ausus dicere, hasta posita cum bona in foro ven-
deret et bonorum virorum et locupletium et certe civium,
'praedam se suam vendere'. secutus est, qui in causa
impia, victoria etiam foediore non singulorum civium bona
publicaret, sed universas provincias regionesque uno calami-
tatis iure comprehenderet. Itaque vexatis ac perditis ex- 28.
teris nationibus ad exemplum amissi imperii portari in
triumpho Massiliam vidimus et ex ea urbe triumphari, sine
qua numquam nostri imperatores ex Transalpinis bellis
triumpharunt. multa praeterea commemorarem nefaria in

socios, si hoc uno quicquam sol vidisset indignius. **iure igitur plectimur.** nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, numquam ad unum tanta pervenisset licentia; a quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos
29. venit hereditas. Nec vero umquam bellorum civilium semen et causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam et meminerint et sperabunt. quam P. Sulla cum vibrasset dictatore propinquo suo, idem sexto tricesimo anno post a sceleratiore hasta non recessit; alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quaestor urbanus. ex eo debet intellegi talibus praemiis propositis numquam defutura bella civilia. itaque parietes modo urbis stant et manent, iique ipsi iam extrema scelera metuentes, rem vero publicam penitus amisimus. atque in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum), dum metui quam cari esse et diligi malumus. quae si populo Romano iniuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? quod cum perspicuum sit, benivolentiae vim esse magnam, metus inbellicam, sequitur, ut disseramus, quibus rebus facillime possimus eam, quam volumus, adipisci cum honore et fide
30. caritatem. Sed ea non pariter omnes egemus; nam ad cuiusque vitam institutam accommodandum est, a multisne opus si an satis sit a paucis diligi. **certum igitur hoc sit,** idque et primum et maxime necessarium, **familiaritates habere fidas amantium nos amicorum et nostra mirantium;** haec enim est una res prorsus, ut non multum differat inter summos et mediocres viros, eaque aeque utrisque est propemodum com-
31. paranda. Honore et gloria et benivolentia civium fortasse non aeque omnes egent, sed tamen, si cui haec suppetunt, adiuvant aliquantum cum ad cetera, tum ad amicitias comparandas.

Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Laelius; nunc dicamus de gloria, quamquam ea quoque de re duo sunt nostri libri, sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus administrandis adiuvat plurimum. summa igitur et perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quadam honore dignos putat. haec autem, si est simpliciter breviterque dicendum, quibus rebus pariuntur a singulis, eisdem fere a

multitudine. sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tamquam influere possimus. Ac primum de illis tribus, quae ante dixi, **benivo-** 32.
lentiae praecepta videamus; quae quidem capitur beneficiis maxime, secundo autem loco voluntate benefica benivolentia movetur, etiamsi res forte non suppetit; vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsa fama et opinione liberalitatis, beneficentiae, iustitiae, fidei omniumque earum virtutum, quae pertinent ad mansuetudinem morum ac facilitatem. etenim illud ipsum, quod honestum decorumque dicimus, quia per se nobis placet animosque omnium natura et specie sua commovet maximeque quasi perlucet ex iis, quas commemoravi, virtutibus, idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, a natura ipsa diligere cogimur. atque hae quidem causae diligendi gravissimae; possunt enim praeterea non nullae esse leviores. **Fides** autem ut habeatur, 33.
duabus rebus effici potest, si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam. nam et iis fidem habemus, quos plus intellegere quam nos arbitramur quosque et futura prospicere credimus et, **cum res agatur in discrimenque ventum sit, expedire rem et consilium ex tempore capere posse;** hanc enim utilem homines existimant veramque prudentiam. iustis autem et fidis hominibus, (id est bonis viris) ita fides habetur, ut nulla sit in iis fraudis iniuriaequae suspicio. itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. Harum igitur duarum ad 34.
fidem faciendam iustitia plus pollet, quippe cum ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, **prudentia sine iustitia nihil valeat** ad faciendam fidem; quo enim quis versutior et callidior, hoc invisior et suspectior detracta opinione probitatis. quam ob rem intellegentiae iustitia coniuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium, iustitia sine prudentia multum poterit, **sine iustitia nihil valebit prudentia.**

Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philo- 35.
sophos constet a meque ipso saepe disputatum sit, **qui unam haberet, omnes habere virtutes,** nunc ita seiungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, iustus esse, alia est illa, cum veritas ipsa limatur in diputatione, subtilitas, alia, cum ad opinionem communem omnis accomodatur

oratio. quam ob rem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios viros bonos, alios prudentes esse dicamus; popularibus enim verbis est agendum et usitatis, cum loquimur de opinione populari, idque eodem modo fecit Panaetius. sed ad propositum revertamur.

36. Erat igitur ex iis tribus, quae ad gloriam pertinerent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab iis digni iudicaremur. admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quae magna et praeter opinionem suam animadverterunt, separatim autem, in singulis si perspiciunt necopinata quaedam bona. itaque eos viros suspiciunt maximisque efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam et singulares perspicere virtutes, despiciunt autem eos et contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimant. nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant et ad faciendam iniuriam instructos, eos contemnunt quidem neutiquam, sed de iis male existimant. quam ob rem, ut ante dixi, contemnuntur ii, qui 'nec sibi nec alteri' ut dicitur, in
37. quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem adficiuntur ii, qui anteire ceteris virtute putantur et cum omni carere dedecore, tum vero iis vitiis, quibus alii non facile possunt obsistere. nam et voluptates, blandissimae dominae, maioris partis animos a virtute detorquent, et dolorum cum admoventur faces, praeter modum plerique exterrentur; vita, mors, divitiae, paupertas omnes homines vehementissime permovent. quae qui in utramque partem excelso animo magnoque despiciunt, cumque aliqua iis ampla et honesta res obiecta est, totos ad se convertit et rapit, tum quis non admiretur splendorem pulchritudinemque virtutis?
38. Ergo et haec animi despicientia admirabilitatem magnam facit et maxime iustitia, ex qua una virtute viri boni appellantur, mirifica quaedam multitudini videtur, nec iniuria; nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quae sunt his contraria, aequitati anteponit. maximeque admirantur eum, **qui pecunia non movetur**; quod in quo viro persepectum sit, **hunc igni spectatum arbitrantur.** itaque illa tria, quae proposita

sund ad gloriam, omnia iustitia conficit, et benivolentiam,
quod prodesse vult plurimis, et ob eandem causam fidem, et
admirationem, quod eas res spernit et neglegit, ad quas
plerique inflammati aviditate rapiuntur.

Ac mea quidem sententia omnis ratio atque institutio 39.
vitae adiumenta hominum desiderat, in primisque ut habeat,
quibuscum possit familiares conferre sermones; quod est
difficile, nisi speciem prae te boni viri feras. ergo etiam soli-
tario homini atque in agro vitam agenti opinio iustitiae
necessaria est, eoque etiam magis, quod, eam si non habe-
bunt, nullis praesidiis saepti multis adficientur iniuriis. Atque 40.
iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant contra-
hendisque negotiis implicantur, iustitia ad rem gerendam ne-
cessaria est, cuius tanta vis est, ut ne illi quidem, qui male-
ficio et scelere pascuntur, possint sine ulla particula
iustitiae vivere. nam qui eorum cuipiam, qui una latrocinan-
tur, furatur aliquid aut eripit, is sibi ne in latrocinio quidem
relinquit locum, ille autem, qui archipirata dicitur, nisi aequa-
biliter praedam dispertiat, aut interficiatur a sociis aut relin-
quatur; quin etiam leges latronum esse dicuntur, quibus pa-
reant, quas observent. itaque propter aequabilem praedae
partitionem et Bardulis Illyrius latro, de quo est apud Theo-
pompum, magnas opes habuit et multo maiores Viriathus
Lusitanus; cui quidem etiam exercitus nostri imperatoresque
cesserunt; quem C. Laelius, is qui Sapiens usurpatur, praetor
fregit et comminuit ferocitatemque eius ita repressit, ut
facile bellum reliquis traderet. cum igitur tanta vis iustitae
sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat, quantam
eius vim inter leges et iudicia et in constituta re publica fore
putamus? Mihi quidem non apud Medos solum, ut ait Hero- 41.
dotus, sed etiam apud maiores nostros iustitiae fruendae
causa videntur olim bene morati reges constituti. nam cum
premeretur inops multitudo ab iis, qui maiores opes ha-
bebant, ad unum aliquem confugiebant vitute praestantem;
qui cum prohiberet iniuria tenuiores, aequitate constituenda
summos cum infimis pari iure retinebat. eademque constitu-
endarum legum fuit causa, quae regum. Ius enim semper est 42.
quaesitum aequabile; neque enim aliter esset ius. id si ab
uno iusto et bono viro consequebantur, erant eo contenti;

cum id minus contingeret, leges sunt inventae, quae cum
omnibus semper unt atque eadem voce loquerentur. ergo
hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos,
quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. adiuncto
vero, ut idem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod
homines iis auctoribus non posse consequi se arbitrarentur.
omni igitur ratione colenda et retinenda iustitia est cum
ipsa per sese (nam aliter iustitia non esset), tum propter
amplificationem honoris et gloriae. sed ut pecuniae non
quaerendae solum ratio est, verum etiam collocandae, quae
perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios, sed
etiam liberales, sic gloria et quaerenda et collocanda ratione
43. est. Quamquam praeclare Socrates hanc viam ad gloriam
proximam et quasi compendiariam dicebat esse, si quis id
ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset. quod si qui simu-
latione et inani ostentatione et ficto non modo sermone, sed
etiam vultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, ve-
hementer errant. vera gloria radices agit atque etiam propa-
gatur, ficta omnia celeriter tamquam flosculi decidunt, nec
simulatum potest quicquam esse diuturnum. testes sunt per-
multi in utramque partem, sed brevitatis causa familia con-
tenti erimus una. Tiberius enim Gracchus P. f. tam diu lau-
dabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit; at eius
filii nec vivi probabantur bonis et mortui numerum obtinent
iure caesorum. *qui igitur adipisci veram glori-
am volet, iustitiae fungatur officiis.* Ea quae
essent, dictum est in libro superiore. . . .

Titus Livius.

„Romėnų Istorija."

Iš XXI - osios knygos.

Jn parte operis mei licet mihi praefari, quod in principio 1. summae totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime ommium memorable, quae umquam gesta sint, me scripturum, quod Hannibale duce Carthaginienses cum populo Romano gessere. nam neque validiores opibus ullae inter se civitates gentesque contulerunt arma, neque his ipsis tantum umquam virium aut roboris fuit, et haud ignotas belli artes inter sese, sed expertas primo Punico, conferebant bello, et adeo varia Fortuna belli ancepsque Mars fuit, ut propius periculum fuerint, qui vicerunt. odiis etiam prope maioribus certarunt quam viribus, Romanis indignantibus, quod victoribus victi ultro inferrent arma, Poenis, quod superbe avareque crederent imperitatum victis esse.

Fama est etiam Hannibalem annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Hamilcari, ut duceretur in Hispaniam, cum perfecto Africo bello exercitum eo traiecturus sacrificaret, altaribus admotum tactis sacris iure iurando adactum se, cum primum posset, hostem fore populo Romano. angebant ingentis spiritus virum Sicilia Sardiniaque amissae: nam et Siciliam nimis celer desperatione rerum concessam, et Sardiniam inter motum Africae fraude Romanorum, stipendio etiam insuper imposito, interceptam.

His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recen- 2. tem Romanam pacem, per quinque annos, ita deinde novem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit, ut appareret maius eum, quam quod gereret, agitare in animo bellum, et, si diutius vixisset, Hamilcare duce Poenos arma Italiae illaturos fuisse, cui Hannibalis ductu intulerunt. mors Hamilcaris per opportuna et pueritia Hannibalis distulerunt bellum.

Medius Hasdrubal inter patrem ac filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore aetatis, uti ferunt, primo Hamilcari conciliatus, gener inde ob aliam indolem profecto animi ascitus et, quia gener erat, factionis Barcinae opibus, quae apud milites plebemque plus quam modicae erant, haud sane voluntate principium in imperio positus. is plura consilio, quam vi gerens, hospitiis magis regulorum conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus, quam bello aut armis rem Carthaginiensem auxit. ceterum nihilo ei pax tutior fuit: barbarus eum quidam palam ob iram interfecti ab eo domini obtruncavit; comprensusque ab circumstantibus haud alio, quam si evasisset, vultu, tormentis quoque cum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut, superante laetitia dolores, ridentis etiam speciem praebuerit.

Cum hoc Hasdrubale, quia mirae artis in sollicitandis gentibus imperioque suo iungendis fuerat, foedus renovaverat. populus Romanus, ut finis utriusque imperii esset amnis Hiberus, Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas servaretur.

3. In Hasdrubalis locum haud dubia res fuit, quin praerogativam militarem, qua extemplo iuvenis Hannibal in praetorium delatus imperatorque ingenti omnium clamore atque assensu appellatus erat, favor plebis sequeretur.

Hunc vixdum puberem Hasdrubal litteris ad se accersierat, actaque res etiam in senatu fuerat. Barcinis nitentibus, ut assuesceret militiae Hannibal atque in paternas succederet opes, Hanno, alterius factionis princeps, „et aequum postulare videtur" inquit „Hasdrubal, et ego tamen non censeo, quod petit, tribuendum". cum admiratione tam ancipitis sententiae in se omnes convertisset, „florem aetatis", inquit, „Hasdrubal, quem ipse patri Hannibalis fruendum praebuit, iusto iure eum a filio repeti censet; nos tamen minime decet iuventutem nostram pro militari rudimento assuefacere libidini praetorum. — an hoc timemus, ne Hamilcaris filius nimis sero imperia immodica et regni paterni speciem videat, et, cuius regis genero hereditarii sint relicti exercitus nostri, eius filio parum mature serviamus? ego istum iuvenem domi tenendum, sub legibus, sub magistratibus docendum vivere aequo

iure cum ceteris censeo, ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens exsuscitet."

Pauci ac ferme optimus quisque Hannoni assentiebantur; sed, ut plerumque fit, maior pars meliorem vicit. 4.

Missus Hannibal in Hispaniam primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. Hamilcarem iuvenem redditum sibi veteres milites credere; eundem vigorem in vultu vimque in oculis, habitum oris lineamentaque intueri. dein brevi effecit, ut pater in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. nunquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum atque imperandum, habilius fuit; itaque haud facile discerneres, utrum imperatori an exercitui carior esset: neque Hasdrubal alium quemquam praeficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset, neque milites alio duce plus confidere aut audere. plurimum audaciae ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat; nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. caloris ac frigoris patientia par; cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate modus finitus; vigiliarum somnique nec die nec nocte discriminata tempora: id, quod gerendis rebus superesset, quieti datum; ea neque molli strato, neque silentio accersita; multi saepe militari sagulo opertum humi iacentem inter custodias stationesque militum conspexerunt. vestitus nihil inter aequales excellens; arma atque equi conspiciebantur. equitum peditumque idem longe primus erat: princeps in proelium ibat, ultimus conserto proelio excedebat.

Has tantas viri virtutes ingentia vitia aequabant: inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus deum metus, nullum ius iurandum, nulla religio. cum hac indole virtutum atque vitiorum triennio sub Hasdrubale imperatore meruit, nulla re, quae agenda videndaque magno futuro duci esset, praetermissa.

Ceterum ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei 5.
provincia decreta bellumque Romanum mandatum esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque, ut patrem Hamilcarem deinde Hasdrubalem, cunctantem casus aliquis opprimeret, Saguntinis inferre bellum statuit. quibus oppugnandis quia haud dubie Romana arma movebantur, in Olcadum prius fines — ultra Hiberum ea gens in parte magis quam in dicione

Carthaginiensium erat — induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie finitimis domitis gentibus, iungendoque tractus ad id bellum videri posset. Cartalam urbem opulentam, caput gentis eius, expugnat diripitque; quo metu perculsae minores civitates stipendio imposito imperium accepere. victor exercitus opulentusque praeda Carthaginem Novam in hiberna est deductus.

Ibi large partiendo praedam stipendioque praeterito cum fide exsolvendo cunctis civium sociorumque animis in se firmatis, vere primo in Vaccaeos promotum bellum. Hermandica et Arbocala, eorum urbes, vi captae. Arbocala et virtute et multitudine oppidanorum diu defensa. ab Hermandica et Arbocala, eorum urbes, vi captae. Arbocala et gentis, cum se iunxissent, concitant Carpetanos, adortique Hannibalem regressum ex Vaccaeis haud procul Tago flumine agmen grave praeda turbavere. Hannibal proelio abstinuit, castrisque super ripam positis, cum prima quies silentiumque ab hostibus fuit, amnem vado traiecit, valloque ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes haberent, invadere eos transeuntes statuit. equitibus praecepit, ut, cum ingressos aquam viderent, adorirentur impeditum agmen; in ripa elephantos — quadraginta autem erant — disponit.

Carpentanorum cum appendicibus Olcadum Vaccaeorumque centum milia fuere, invicta acies, si aequo dimicaretur campo. itaque et ingenio feroces, et multitudine freti, et, quod metu cessisse credebant hostem, id morari victoriam rati, quod interesset amnis, clamore sublato passim sine ullius imperio, qua cuique proximum est, in amnem ruunt. at ex parte altera vis ingens equitum in flumen immissa, medioque alveo haudquaquam pari certamine concursum, quippe ubi pedes instabilis ac vix vado fidens vel ab inermi equite, equo temere acto, perverti posset, eques corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, comminus eminusque rem gereret. pars magna flumine absumpta; quidam verticoso amni delati in hostes ab elephantis obtriti sunt. postremi, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione cum in unum colligerentur, priusquam a tanto pavore reciperent animos, Hannibal, agmine quadrato amnem ingressus, fugam ex ripa fecit,

vastatisque agris intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit.

Et iam omnia trans Hiberum praeter Saguntinos Carthaginiensium erant.

Cum Saguntinis bellum nondum erat, ceterum iam belli 6.
causa certamina cum finitimis serebantur, maxime Turdetanis. quibus cum pacis arbiter adesset idem, qui litis erat sator, nec certamen iuris, sed vim quaeri appareret, legati a Saguntinis Romam missi auxilium ad bellum iam haud dubie imminens orantes.

Consules tunc Romae erant P. Cornelius Scipio et Tib. Sempronius Longus; qui cum, legatis in senatum introductis, de re publica retulissent, placuissetque mitti legatos in Hispaniam ad res sociorum inspiciendas, quibus si videretur digna causa, et Hannibali denuntiarent, ut ab Saguntinis, sociis populi Romani, abstineret, et Carthaginem in Africam traicerent ac sociorum populi Romani querimonias deferrent, — hac legatione decreta necdum missa, omnium spe celerius Saguntum oppugnari allatum est. tunc relata de integro res ad senatum; et alii provincias consulibus Hispaniam atque Africam decernentes terra marique rem gerendam censebant, alii totum in Hispaniam Hannibalemque intendebant bellum; erant, qui non temere movendam rem tantam exspectandosque ex Hispania legatos censerent. haec sententia, quae tutissima videbatur, vicit, legatique eo maturius ad Hannibalem atque inde Carthaginem, si non absisteretur bello, ad ducem ipsum in poenam foederis rupti deposcendum.

Dum ea Romani parant consultantque, iam Saguntum 7.
summa vi oppugnabatur. civitas ea longe opulentissima ultra Hiberum fuit, sita passus mille ferme a mari. oriundi a Zacyntho insula dicuntur, mixtique etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis; ceterum in tantas brevi creverant opes seu maritimis, seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento, seu disciplinae sanctitate, qua fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt.

Hannibal infesto exercitu ingressus fines, pervastatis passim agris, urbem tripertito aggreditur. angulus muri erat in planiorem patentioremque, quam cetera circa, vallem vergens; adversus eum vineas agere instituit, per quas aries

moenibus admoveri posset. sed ut locus procul muro satis aequus agendis vineis fuit, ita haudquaquam prospere, postquam ad effectum operis ventum est, coeptis succedebat. et turris ingens imminebat, et murus, ut in suspecto loco, supra ceterae modum altitudinis emunitus erat, et iuventus delecta, ubi plurimum periculi ac timoris ostendebatur, ibi vi maiore obsistebant. ac primo missilibus summovere hostem nec quidquam satis tutum munientibus pati; deinde iam non pro moenibus modo atque turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes operaque hostium animus erat; quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quam Poeni. ut vero Hannibal ipse, dum murum incautius subit, adversum femur tragula graviter ictus cecidit, tanta circa fuga ac trepidatio fuit, ut non multum abesset, quin opera ac vinea desererentur.

8. Obsidio deinde per paucos dies magis quam oppugnatio fuit, dum vulnus ducis curaretur. per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionum nihil cessatum. itaque acrius de integro coortum est bellum, pluribusque partibus, vix accipientibus quibusdam opera locis, vineae coeptae agi admoverique aries. abundabat multitudine hominum Poenus: ad centum quinquaginta milia habuisse in armis satis creditur; oppidani, ad omnia tuenda atque obeunda multifariam distineri coepti, non sufficiebant.

Itaque iam feriebantur arietibus muri, quassataeque multae partes erant; una continentibus ruinis nudaverat urbem: tres deinceps turres quantumque inter eas muri erat cum fragore ingenti prociderant. captum oppidum ea ruina crediderant Poeni; qua, velut si pariter utrosque murus texisset, ita utrimque in pugnam procursum est. nihil tumultuariae pugnae simile erat, quales in oppugnationibus urbium per occasionem partis alterius conseri solent, sed iustae acies velut patenti campo inter ruinas muri tectaque urbis modico distantia intervallo constiterant. hinc spes, hinc desperatio animos irritat, Poeno cepisse iam se urbem, si paulum adnitatur, credente, Saguntinis pro nudata moenibus patria corpora opponentibus, nec ullo pedem referente, ne in relictum a se locum hostem immitteret. itaque quo acrius et conferti magis utrim-

que pugnabant, eo plures vulnerabantur, nullo inter arma corporaque vano intercidente telo.

Phalarica erat Saguntinis missile telum hastili abiegno et cetera tereti praeterquam ad extremum, unde ferrum exstabat; id, sicut in pilo, quadratum stuppa circumligabant linebantque pice; ferrum autem tres longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. sed id maxime, etiam si haesisset in scuto nec penetrasset in corpus, pavorem faciebat, quod, cum medium accensum mitteretur conceptumque ipso motu multo maiorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad insequentes ictus praebebat.

Cum diu anceps fuisset certamen et Saguntinis, quia 9.
praeter spem resisterent, crevissent animi, Poenus, quia non vicisset, pro victo esset, clamorem repente oppidani tollunt hostemque in ruinas muri expellunt, inde impeditum trepidantemque exturbant, postremo fusum fugatumque in castra redigunt.

Interim ab Roma legatos venisse nuntiatum est; quibus obviam ad mare missi ab Hannibale, qui dicerent nec tuto eos adituros inter tot tam effrenatarum gentium arma, nec Hannibali in tanto discrimine rerum operae esse legationes audire. apparebat non admissos protinus Carthaginem ituros. litteras igitur nuntiosque ad principes factionis Barcinae praemittit, ut praepararent suorum animos, ne quid pars altera gratificari populo Romano posset.

Itaque, praeterquam quod admissi auditique sunt, ea 10.
quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno unus adversus senatum causam foederis magno silentio — propter auctoritatem suam — non cum assensu audientium egit, per deos foederum arbitros ac testes senatum obtestans, ne Romanum cum Saguntino suscitarent bellum: monuisse, praedixisse se, ne Hamilcaris progeniem ad exercitum mitterent. non manes, non stirpem eius conquiescere viri, nec umquam donec sanguinis nominisque Barcini quisquam supersit, quietura Romana foedera. „iuvenem flagrantem cupidine regni viamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo succinctus armis legionibusque vivat, velut materiam igni praebentes ad exercitus misistis; aluistis

ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. — Saguntum vestri circumsedent exercitus, unde arcentur foedere; mox Carthaginem circumsedebunt Romanae legiones ducibus iisdem diis, per quos priore bello rupta foedera sunt ulti. utrum hostem, an vos, an fortunam utriusque populi ignoratis? — legatos ab sociis et pro sociis venientes bonus imperator vester in castra non admisit, ius gentium sustulit; hi tamen, unde ne hostium quidem legati arcentur, pulsi ad nos venerunt. res ex foedere repetunt; ut publica fraus absit, auctorem culpae ut reum criminis deposcunt. quo lenius agunt, segnius incipiunt, eo, cum coeperint, vereor ne perseverantius saeviant. — Aegates insulas Erycemque ante oculos proponite, et quae terra marique per quattuor et viginti annos passi sitis. nec puer hic dux erat, sed pater ipse Hamilcar, Mars alter, ut isti volunt. sed Tarento, id est Italia, non abstinueramus ex foedere, sicut nunc Sagunto non abstinemus. vicerunt ergo di homines, et id, de quo verbis ambigebatur, uter populus foedus rupisset, eventus belli velut aequus iudex, unde ius stabat, ei victoriam dedit. Carthagini nunc Hannibal vineas, turresque admovet, Carthaginis moenia quatit ariete: Sagunti ruinae — falsus utinam vates sim! — nostris capitibus incident, susceptumque cum Saguntinis bellum habendum cum Romanis est.

„Dedemus ergo Hannibalem?" dicet aliquis, scio meam levem esse in eo auctoritatem propter paternas inimicitias. sed et Hamilcarem eo perisse laetatus sum, quod, si ille viveret, bellum iam haberemus cum Romanis, et hunc iuvenem tamquam Furiam facemque huius belli odi ac detestor; nec dedendum solum ad piaculum rupti foederis, sed, si nemo deposceret, devehendum in ultimas maris terrarumque oras, ablegandum eo, unde nec ad nos nomen famaque eius accidere, neque ille sollicitare quietae civitatis statum posset.

Ego ita censeo: legatos extemplo Romam mittendos, qui senatui satisfaciant; alios, qui Hannibali nuntient, ut exercitum ab Sagunto abducat, ipsumque Hannibalem ex foedere Romanis dedant; tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno."

11. Cum Hanno perorasset, nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit — adeo prope omnis senatus Hannibalis

erat — infestiusque locutum arguebant Hannonem quam Flaccum Valerium, legatum Romanum. responsum inde legatis Romanis est bellum ortum ab Saguntinis, non ab Hannibale esse; populum Romanum iniuste facere, si Saguntinos vetustissimae Carthaginiensium societati praeponat.

Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Hannibal, quia fessum militem proeliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, stationibus ad custodiam vinearum aliorumque operum dispositis. interim animos eorum nunc ira in hostes stimulando, nunc spe praemiorum accendit. ut vero pro contione praedam captae urbis edixit militum fore, adeo accensi omnes sunt, ut, si extemplo signum datum esset, nulla vi resisti videretur posse. Saguntini ut a proeliis quietem habuerant, nec lacessentes nec lacessiti per aliquot dies, ita non nocte, non die umquam cessaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte, qua patefactum oppidum ruinis erat, reficerent.

Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior quam ante adorta est, nec, qua primum aut potissimum parte ferrent opem, cum omnia variis clamoribus streperent, satis scire poterant. ipse Hannibal, qua turris mobilis omnia munimenta urbis superans altitudine agebatur, hortator aderat. quae cum admota, catapultis ballistisque per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudasset, tum Hannibal occasionem ratus quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. nec erat difficile opus, quod caementa non calce durata erant, sed interlita luto structurae antiquae genere. itaque latius, quam qua caederetur, ruebat, perque patentia ruinis agmina armatorum in urbem vadebant. locum quoque editum capiunt, collatisque eo catapultis ballistisque, ut castellum in ipsa urbe velut arcem imminentem haberent, muro circumdant.

Et Saguntini murum interiorem ab nondum capta parte urbis ducunt. utrimque summa vi et muniunt et pugnant; sed interiora tuendo minorem in dies urbem Saguntini faciunt. simul crescit inopia omnium longa obsidione et minuitur exspectatio externae opis, cum tam procul Romanis, unica spes, circa omnia hostium essent. paulisper tamen affectos animos recreavit repentina profectio Hannibalis in Oretanos Carpeta-

nosque, qui duo populi, dilectus acerbitate consternati, retentis conquisitoribus metum defectionis cum praebuissent, oppressi celeritate Hannibalis omiserunt mota arma.

12. Nec Sagunti oppugnatio segnior erat, Maharbale, Himilnonis filio, — eum praefecerat Hannibal — ita impigre rem agente, ut ducem abesse nec cives nec hostes sentirent. is et proelia aliquot secunda fecit et tribus arietibus aliquantum muri discussit strataque omnia recentibus ruinis advenienti Hannibali ostendit. itaque ad ipsam arcem extemplo ductus exercitus, atroxque proelium cum multorum utrimque caede initum, et pars arcis capta est.

Temptata deinde per duos est exigua pacis spes, Alconem Saguntinum et Alorcum Hispanum. Alco insciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, cum ad Hannibalem noctu transisset, postquam nihil lacrimae movebant condicionesque tristes ut ab irato victore ferebantur, transfuga ex oratore factus apud hostem mansit, moriturum affirmans, qui sub condicionibus iis, de pace ageret. postulabatur autem, redderent res Turdetanis, traditoque omni auro atque argento egressi urbe cum singulis vestimentis ibi habitarent, ubi Poenus iussisset. has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos, Alorcus, vinci animos, ubi alia vincantur, affirmans, se pacis eius interpretem fore pollicetur. erat autem tum miles Hannibalis, ceterum publice Saguntinis amicus atque hospes. tradito palam telo custodibus hostium, transgressus munimenta ad praetorem Saguntinum — et ipse ita iubebat — est deductus. quo cum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus, summota cetera multitudine senatus Alorco datus est, cuius talis oratio fuit.

13. „Si civis vester Alco, sicut ad pacem petendam ad Hannibalem venit, ita pacis condiciones ab Hannibale ad vos rettulisset, supervacaneum hoc mihi fuisset iter, quo nec orator Hannibalis, nec transfuga ad vos veni. nunc, cum ille aut vestra aut sua culpa manserit apud hostem — sua, si metum simulavit, vestra, si periculum est apud vos vera referentibus — ego, ne ignoraretis esse aliquas et salutis et pacis vobis condiciones, pro vestuto hospitio, quod mihi vobiscum est, ad vos veni. vestra autem causa me nec ullius alterius loqui, quae loquor apud vos, vel ea fides sit, quod neque dum vestris

viribus restitistis, neque dum auxilia ab Romanis sperastis, pacis umquam apud vos mentionem feci. postquam nec ab Romanis vobis ulla est spes, nec vestra vos iam aut arma aut moenia satis defendunt, pacem affero ad vos magis necessariam quam aequam.

Cuius ita aliqua spes est, si eam, quemadmodum ut victor fert Hannibal, sic vos ut victi audietis, et non id, quod adimitur, in damno, cum omnia victoris sint, sed quidquid relinquitur pro munere habituri estis. urbem vobis quam ex magna parte dirutam, captam fere totam habet, adimit, agros relinquit, locum assignaturus, in quo novum oppidum aedificetis. aurum et argentum omne publicum privatumque ad se iubet deferri: corpora vestra, coniugum ac liberorum vestrorum servat inviolata, si inermes cum binis vestimentis velitis ab Sagunto exire.

Haec victor hostis imperat; haec, quamquam sunt gravia atque acerba, fortuna vestra vobis suadet. equidem haud despero, cum omnium potestas ei facta sit, aliquid ex his remissurum, sed vel haec patienda censeo potius, quam trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra coniuges ac liberos belli iure sinatis."

Ad haec audienda cum, circumfusa paulatim multitudine, 14.
permixtum senatui esset populi concilium, repente primores secessione facta, priusquam responsum daretur, argentum aurumque omne, ex publico privatoque in forum collatum, in ignem ad id raptim factum conicientes, eodem plerique semet ipsi praecipitaverunt. cum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervasissest, alius insuper tumultus ex arce auditur: turris diu quassata prociderat, perque ruinam eius cohors Poenorum impetu facto cum signum imperatori dedisset nudatam stationibus custodiisque solitis hostium esse urbem, non cunctandum in tali occasione ratus Hannibal totis viribus aggressus urbem momento cepit, signo dato, ut omnes puberes interficerentur. quod imperium crudele fuit, ceterum prope necessarium cognitum ipso eventu est; cui enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum coniugibus ac liberis domos super se ipsos concremaverunt, aut armati nullum ante finem pugnae quam morientes fecerunt?

Captum oppidum est cum ingenti praeda. quamquam 15.

pleraque ab dominis de industria corrupta erant, et in caedibus vix ullum discrimen aetatis ira fecerat, et captivi militum praeda fuerant, tamen et ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniae redactum esse constat, et multam pretiosam supellectilem vestemque missam Carthaginem.

Octavo mense, quam coeptum oppugnari, captum Saguntum quidam scripsere; inde Carthaginem Novam in hiberna Hannibalem concessisse; quinto deinde mense, quam ab Carthagine profectus sit, in Italiam pervenisse. quae si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius Tib. Sempronius consules fuerint, ad quos et principio oppugnationis legati Saguntini missi sint, et qui in suo magistratu cum Hannibale — alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam — pugnaverint. aut omnia breviora aliquanto fuere, aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius Tib. Sempronius consules fuerunt, non coeptum oppugnari est, sed captum. nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii et C. Flaminii non potest, quia C. Flaminius Arimini consulatum iniit, creatus a Tib. Sempronio consule, qui post pugnam ad Trebiam ad creandos consules Romam cum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

P. Cornelius Tacitus.

De origine, situ, moribus ac populis Germanorum liber.

Germania omnis a Gallis Raetisque et Pannoniis Rheno 1.
et Danuvio fluminibus, a Sarmatis Dacisque mutuo metu aut montibus separatur; cetera Oceanus ambit, latos sinus et insularum immensa spatia complectens, nuper cognitis quibusdam gentibus ac regibus, quos bellum aperuit. Rhenus, Raeticarum Alpium inaccesso ac praecipiti vertice ortus, modico flexu in occidentem versus septentrionali Oceano miscetur. Danuvius molli et clementer edito montis Abnobae iugo effusus plures populos adit, donec in Ponticum mare sex meatibus erumpat; septimum os paludibus hauritur.

Ipsos Germanos indigenas crediderim minimeque aliarum 2.
gentium adventibus et hospitiis mixtos, quia nec terra olim, sed classibus advehebantur qui mutare sedes quaerebant, et immensus ultra utque sic dixerim adversus Oceanus raris ab orbe nostro navibus aditur. quis porro, praeter periculum horridi et ignoti maris, Asia aut Africa aut Italia relicta Germaniam peteret, informem terris, asperam caelo, tristem cultu aspectuque, nisi si patria sit?

Celebrant carminibus antiquis, quod unum apud illos memoriae et annalium genus est, Tuistonem, deum terra editum. ei filium Mannum, originem gentis conditoremque, Manno tres filios assignant, e quorum nominibus proximi Oceano Ingaevones, medii Herminones, ceteri Istaevones vocentur. quidam, ut in licentia vetustatis, plures deo ortos pluresque gentis appellationes, Marsos Gambrivios Suebos Vandilios, affirmant, eaque vera et antiqua nomina. ceterum Germaniae vocabulum recens et nuper additum, quoniam qui primi Rhenum transgressi Gallos expulerint ac nunc Tungri, tunc Germani vocati sint; ita nationis nomen, non gentis evaluisse pau-

latim, ut primum a victis victores ob metum, mox omnes et iam a se ipsis invento nomine Germani vocarentur.

3. Fuisse apud eos et Herculem memorant, primumque omnium virorum fortium ituri in proelia canunt. sunt illius haec quoque carmina, quorum relatu, quem barditum vocant, accendunt animos futuraeque pugnae fortunam ipso cantu augurantur; terrent enim trepidantve, prout sonuit acies, nec tam vocis ille quam virtutis concentus videtur. affectatur praecipue asperitas soni et fractum murmur, obiectis ad os scutis, quo plenior et gravior vox repercussu intumescat.

Ceterum et Ulixen quidam opinantur longo illo et fabuloso errore in hunc Oceanum delatum adisse Germaniae terras, Asciburgiumque, quod in ripa Rheni situm hodieque incolitur, ab illo constitutum nominatumque; aram quin etiam Ulixi consecratam, adiecto Laërtae patris nomine, eodem loco olim repertam, monumentaque et tumulos quosdam Graecis litteris inscriptos in confinio Germaniae Raetiaeque adhuc exstare. quae neque confirmare argumentis neque refellere in animo est; ex ingenio suo quisque demat vel addat fidem.

4. Ipse eorum opinioni accedo, qui Germaniae populos nullis aliarum nationum coniubiis infectos propriam et sinceram et tantum sui similem gentem exstitisse arbitrantur. unde habitus quoque corporum, tamquam in tanto hominum numero, idem omnibus: truces et caerulei oculi, rutilae comae, magna corpora et tantum ad impetum valida; laboris atque operum non eadem patientia, minimeque sitim aestumque tolerare, frigora atque inediam caelo solove assueverunt.

5. Terra, etsi aliquanto specie differt, in universum tamen aut silvis horrida aut paludibus foeda, umidior qua Gallias, ventosior qua Noricum ac Pannoniam aspicit; satis ferax, frugiferarum arborum impatiens, pecorum fecunda, sed plerumque improcera. ne armentis quidem suus honor aut gloria frontis; numero gaudent, eaeque solae et gratissimae opes sunt. argentum et aurum propitiine an irati di negaverint, dubito. nec tamen affirmaverim nullam Germaniae venam argentum aurumve gignere; quis enim scrutatus est? possessione et usu haud perinde afficiuntur. est videre apud illos argentea vasa, legatis et principibus eorum muneri data, non in alia vilitate quam quae humo finguntur; quamquam proximi

ob usum commerciorum aurum et argentum in pretio habent formasque quasdam nostrae pecuniae agnoscunt atque eligunt; interiores simplicius et antiquius permutatione mercium utuntur. pecuniam probant veterem et diu notam, serratos bigatosque. argentum quoque magis quam aurum sequuntur, nulla affectione animi, sed quia numerus argenteorum facilior usui est promiscua ac vilia mercantibus.

Ne ferrum quidem superest, sicut ex genere telorum colli- 6.
gitur. rari gladiis aut maioribus lanceis utuntur; hastas vel ipsorum vocabulo frameas gerunt angusto et brevi ferro, sed ita acri et ad usum habili, ut eodem telo prout ratio poscit, vel comminus vel eminus pugnent. et eques quidem scuto frameaque contentus est, pedites et missilia spargunt, pluraque singuli, atque in immensum vibrant, nudi aut sagulo leves. nulla cultus iactatio; scuta tantum lectissimis coloribus distinguunt. paucis loricae, vix uni alterive cassis aut galea.

Equi non forma, non velocitate conspicui. sed nec variare gyros in morem nostrum docentur; in rectum aut uno flexu dextros agunt, ita coniuncto orbe, ut nemo posterior sit. in universum aestimanti plus penes peditem roboris; eoque mixti proeliantur, apta et congruente ad equestrem pugnam velocitate peditum, quos ex omni iuventute delectos ante aciem locant. definitur et numerus; centeni ex singulis pagis sunt, idque ipsum inter suos vocantur, et quod primo numerus fuit, iam nomen et honor est.

Acies per cuneos componitur. cedere loco, dummodo rursus instes, consilii quam formidinis arbitrantur. corpora suorum etiam in dubiis proeliis referunt. scutum reliquisse praecipuum flagitium, nec aut sacris adesse aut concilium inire ignominioso fas, multique superstites bellorum infamiam laqueo finierunt.

Reges ex nobilitate, duces ex virtute sumunt. nec regi- 7.
bus infinita aut libera potestas, et duces exemplo potius quam imperio, si prompti, si conspicui, si ante aciem agant, admiratione praesunt. ceterum neque animadvertere neque vincire, ne verberare quidem nisi sacerdotibus permissum, non quasi in poenam nec ducis iussu, sed velut deo imperante, quem adesse bellantibus credunt.

Effigiesque et signa quaedam detracta lucis in proelium ferunt; quodque praecipuum fortitudinis incitamentum est, non casus nec fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit, sed familiae et propinquitates; et in proximo pignora, unde feminarum ululatus audiri, unde vagitus infantium. hi cuique sanctissimi testes, hi maximi laudatores; ad matres, ad coniuges vulnera ferunt; nec illae numerare aut exigere plagas pavent, cibosque et hortamina pugnantibus gestant.

8. Memoria proditur quasdam acies inclinatas iam et labentes a feminis restitutas constantia precum et obiectu pectorum et monstrata comminus captivitate, quam longe impatientius feminarum suarum nomine timent, adeo ut efficacius obligentur animi civitatum, quibus inter obsides puellae quoque nobiles imperantur. inesse quin etiam sanctum aliquid et providum putant, nec aut consilia earum aspernantur aut responsa neglegunt. vidimus sub divo Vespasiano Veledam diu apud plerosque numinis loco habitam; sed et olim Albrunam et complures alias venerati sunt; non adulatione nec tamquam facerent deas.

9. Deorum maxime Mercurium colunt, cui certis diebus humanis quoque hostiis litare fas habent. Herculem ac Martem concessis animalibus placant. pars Subeorum et Isidi sacrificat; unde causa et origo peregrino sacro, parum comperi, nisi quod signum ipsum in modum liburnae figuratum docet advectam religionem. ceterum nec cohibere parietibus deos neque in ullam humani oris speciem assimulare ex magnitudine caelestium arbitrantur; lucos ac nemora consecrant deorumque nominibus appellant secretum illud, quod sola reverentia vident.

10. Auspicia sortesque ut qui maxime observant; sortium consuetudo simplex. virgam frugiferae arbori decisam in surculos amputant eosque notis quibusdam discretos super candidam vestem temere ac fortuito spargunt. mox, si publice consulitur, sacerdos civitatis, sin privatim, ipse pater familiae, precatus deos caelumque suspiciens ter singulos tollit, sublatos secundum impressam ante notam interpretatur. si prohibuerunt, nulla de eadem re in eundem diem consultatio; sin permissum, auspiciorum adhuc fides exigitur.

Et illud quidem etiam hic notum, avium voces volatus-

que interrogare; proprium gentis equorum quoque praesagia ac monitus experiri. publice aluntur isdem nemoribus ac lucis, candidi et nullo mortali opere contacti; quos pressos sacro curru sacerdos ac rex vel princeps civitatis comitantur hinnitusque ac fremitus observant. nec ulli auspicio maior fides, non solum apud plebem, sed apud proceres; sacerdotes enim ministros deorum, illos conscios putant.

Est et alia observatio auspiciorum, qua gravium bellorum eventus explorant. eius gentis, cum qua bellum est, captivum quoquo modo interceptum cum electo popularium suorum, patriis quemque armis, committunt; victoria huius vel illius pro praeiudicio accipitur.

De minoribus rebus principes consultant, de maioribus 11.
omnes, ita tamen, ut ea quoque, quorum penes plebem arbitrium est, apud principes praetractentur. coëunt, nisi quid fortuitum et subitum incidit, certis diebus, cum aut incohatur luna aut impletur; nam agendis rebus hoc auspicatissimum initium credunt. nec dierum numerum, ut nos, sed noctium computant. sic constituunt, sic condicunt: nox ducere diem videtur. illud ex libertate vitium, quod non simul nec ut iussi conveniunt, sed et alter et tertius dies cunctatione coëuntium absumitur.

Ut turbae placuit, considunt armati. silentium per sacerdotes, quibus tum et coërcendi ius est, imperatur. mox rex vel princeps, prout aetas cuique prout nobilitas, prout decus bellorum, prout facundia est, audiuntur, auctoritate suadendi magis quam iubendi potestate. si displicuit sententia, fremitu aspernantur; sin placuit, frameas concutiunt; honoratissimum assensus genus est armis laudare.

Licet apud concilium accusare quoque et discrimen 12.
capitis intendere. distinctio poenarum ex delicto. proditores et transfugas arboribus suspendunt, ignavos et imbelles et corpore infames caeno ac palude, iniecta insuper crate, mergunt. diversitas supplicii illuc respicit, tamquam scelera ostendi opporteat, dum puniuntur, flagitia abscondi. sed et levioribus delictis pro modo poenarum equorum pecorumque numero convicti multantur. pars multae regi vel civitati, pars ipsi, qui vindicatur, vel propinquis eius exsolvitur.

Eliguntur in isdem conciliis et principes, qui iura per

pagos civosque reddunt; centeni singulis ex plebe comites consilium simul et auctoritas adsunt.

13. Nihil autem neque publicae neque privatae rei nisi armati agunt. sed arma sumere non ante cuiquam moris, quam civitas suffecturum probaverit. tum in ipso concilio vel principum aliquis vel pater vel propinqui scuto frameaque iuvenem ornant; haec apud illos toga, hic primus iuventae honos; ante hoc domus pars videntur, mox rei publicae. Insignis nobilitas aut magna patrum merita principis dignationem etiam adulescentulis assignant; ceteris robustioribus ac iam pridem probatis aggregantur, nec rubor inter comites aspici. gradus quin etiam ipse comitatus habet, iudicio eius quem sectantur; magnaque et comitum aemulatio, quibus primus apud principem suum locus, et principum, cui plurimi et acerrimi comites. haec dignitas, hae vires, magno semper electorum iuvenum globo circumdari, in pace decus, in bello praesidium. nec solum in sua gente cuique, sed apud finitimas quoque civitates id nomen, ea gloria est, si numero ac virtute comitatus emineat; expetuntur enim legationibus et muneribus ornantur et ipsa plerumque fama bella profligant.

14. Cum ventum in aciem, turpe principi virtute vinci, turpe comitatui virtutem principis non adaequare. iam vero infame in omnem vitam ac probrosum superstitem principi suo ex acie recessisse; illum defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriae eius assignare praecipuum sacramentum est: principes pro victoria pugnant, comites pro principe.

Si civitas, in quo orti sunt, longa pace et otio torpeat, plerique nobilium adulescentium petunt ultro eas nationes, quae tum bellum aliquod gerunt, quia et ingrata genti quies et facilius inter ancipitia clarescunt magnumque comitatum non nisi vi belloque tueare; exigunt enim a principis sui liberalitate illum bellatorem equum, illam cruentam victricemque frameam; nam epulae et quamquam incompti, largi tamen apparatus pro stipendio cedunt. materia munificentiae per bella et raptus. nec arare terram aut exspectare annum tam facile persuaseris quam vocare hostem et vulnera mereri. pigrum quin immo et iners videtur sudore acquirere quod possis sanguine parare.

Quotiens bella non ineunt, non multum venatibus, plus per 15.
otium transigunt, dediti somno ciboque, fortissimus quisque ac bellicosissimus nihil agens, delegata domus et penatium et agrorum cura feminis senibusque et infirmissimo cuique ex familia; ipsi hebent, mira diversitate naturae, cum idem homines sic ament inertiam et oderint quietem.

Mos est civitatibus ultro ac viritim conferre principibus vel armentorum vel frugum, quod pro honore acceptum etiam necessitatibus subvenit. gaudent praecipue finitimarum gentium donis, quae non modo a singulis, sed et publice mittuntur; electi equi, magna arma, phalerae torquesque; iam et pecuniam accipere docuimus.

Nullas Germanorum populis urbes habitari satis notum 16.
est, ne pati quidem inter se iunctas sedes. colunt discreti ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit. vicos locant non in nostrum morem conexis et cohaerentibus aedificiis; suam quisque domum spatio circumdat, sive adversus casus ignis remedium sive inscitia aedificandi.

Ne caementorum quidem apud illos aut tegularum usus; materia ad omnia utuntur informi et citra speciem aut delectationem. quaedam loca diligentius illinunt terra ita pura ac splendente, ut picturam ac lineamenta colorum imitetur. solent et subterraneos specus aperire eosque multo insuper fimo onerant, suffugium hiemis et receptaculum frugibus, quia rigorem frigorum eius modi locis molliunt, et si quando hostis advenit, aperta populatur, abdita autem et defossa aut ignorantur aut eo ipso fallunt, quod quaerenda sunt.

Tegumen omnibus sagum fibula aut, si desit, spina con- 17.
sertum; cetera intecti totos dies iuxta focum atque ignem agunt. locupletissimi veste distinguuntur, non fluitante, sicut Sarmatae ac Parthi, sed stricta et singulos artus exprimente. gerunt et ferarum pelles, proximi ripae neglegenter, ulteriores exquisitius, ut quibus nullus per commercia cultus. eligunt feras et detracta velamina spargunt maculis pellibusque beluarum, quas exterior Oceanus atque ignotum mare gignit. nec alius feminis quam viris habitus, nisi quod feminae saepius lineis amictibus velantur eosque purpura variant, partemque vestitus superiorem in manicas non

extendunt, nudae brachia ac lacertos; sed et proxima pars pectoris patet.

Quamquam severa illic matrimonia, nec ullam morum partem magis laudaveris. nam prope soli barbarorum singulis uxoribus contenti sunt, exceptis admodum paucis, qui non libidine, sed ob nobilitatem pluribus nuptiis ambiuntur.

18. Dotem non uxor marito, sed uxori maritus offert. intersunt parentes et propinqui ac probant munera non ad delicias muliebres quaesita nec quibus nova nupta comatur, sed boves et frenatum equum et scutum cum framea gladioque. in haec munera uxor accipitur, atque invicem ipsa armorum aliquid viro affert; hoc maximum vinculum, haec arcana sacra, hos coniugales deos arbitrantur. ne se mulier extra virtutum cogitationes extraque bellorum casus putet, ipsis incipientis matrimonii auspiciis admonetur venire se laborum periculorumque sociam, idem in pace, idem in proelio passuram ausuramque; hoc iuncti boves, hoc paratus equus, hoc data arma denuntiant. sic vivendum, sic pereundum; accipere se quae liberis inviolata ac digna reddat, quae nurus accipiant rursusque ad nepotes referantur.

19. Ergo saepta pudicitia agunt, nullis spectaculorum illecebris, nullis conviviorum irritationibus corruptae. litterarum secreta viri pariter ac feminae ignorant. paucissima in tam numerosa gente adulteria, quorum poena praesens et maritis permissa; abscisis crinibus, nudatam, coram propinquis expellit domo maritus ac per omnem vicum verbere agit. publicatae pudicitiae nulla venia; non forma, non aetate, non opibus maritum invenerit. nemo enim illic vitia ridet, nec corrumpere et corrumpi saeculum vocatur. melius quidem adhuc eae civitates, in quibus tantum virgines nubunt et cum spe votoque uxoris semel transigitur. sic unum accipiunt maritum, quo modo unum corpus unamque vitam, ne ulla cogitatio ultra, ne longior cupiditas, ne tamquam maritum, sed tamquam matrimonium ament. numerum liberorum finire aut quemquam ex agnatis necare flagitium habetur, plusque ibi boni mores valent quam alibi bonae leges.

20. In omni domo nudi ac sordidi in hos artus, in haec corpora, quae miramur, excrescunt. sua quemque mater uberibus alit, nec ancillis aut nutricibus delegantur. dominum ac ser-

vum nullis educationis deliciis dignoscas; inter eadem pecora, in eadem humo degunt, donec aetas separet ingenuos, virtus agnoscat. sera iuvenum venus, eoque inexhausta pubertas. nec virgines festinantur; eadem iuventa, similis proceritas; pares validaeque miscentur, ac robora parentum liberi referunt.

Sororum filiis idem apud avunculum qui apud patrem honor. quidam sanctiorem artioremque hunc nexum sanguinis arbitrantur et in accipiendis obsidibus magis exigunt, tamquam et animum firmius et domum latius teneant. heredes tamen successoresque sui cuique liberi, et nullum testamentum. si liberi non sunt, proximus gradus in possessione fratres, patrui, avunculi. quanto plus propinquorum, quanto maior affinium numerus, tanto gratiosor senectus; nec ulla orbitatis pretia.

Suscipere tam inimicitias seu patris seu propinqui quam 21.
amicitias necesse est; nec implacabiles durant; luitur enim etiam homicidium certo armentorum ac pecorum numero recipitque satisfactionem unversa domus, utiliter in publicum, quia periculosiores sunt inimicitiae iuxta libertatem.

Convictibus et hospitiis non alia gens effusius indulget. quemcumque mortalium arcere tecto nefas habetur; pro fortuna quisque apparatis epulis excipit. cum defecere, qui modo hospes fuerat, monstrator hospitiis et comes; proximam domum non invitati adeunt. nec interest; pari humanitate accipiuntur. notum ignotumque, quantum ad ius hospitis, nemo discernit. abeunti, si quid poposcerit, concedere moris; et poscendi invicem eadem facilitas. gaudent muneribus, sed nec data imputant nec acceptis obligantur. victus inter hospites comis.

Statim e somno, quem plerumque in diem extrahunt, 22.
lavantur, saepius calida, ut apud quos plurimum hiems occupat. lauti cibum capiunt; separatae singulis sedes et sua cuique mensa.

Tum ad negotia nec minus saepe ad convivia procedunt armati. diem noctemque continuare potando nulli probrum. crebrae, ut inter vinolentos, rixae raro conviciis, saepius caede et vulneribus transiguntur. sed et de reconciliandis invicem inimicis et iungendis affinitatibus et asciscendis prin-

cipibus, de pace denique ac bello plerumque in conviviis consultant, tamquam nullo magis tempore aut ad simplices cogitationes pateat animus aut ad magnas incalescat. gens non astuta nec callida, aperit adhuc secreta pectoris licentia ioci; ergo detecta et nuda omnium mens. postera die retractatur, et salva utriusque temporis ratio est: deliberant, dum fingere nesciunt, constituunt, dum errare non possunt.

23. Potui humor et hordeo aut frumento in quandam similitudinem vini corruptus; proximi ripae et vinum mercantur. cibi simplices: agrestia poma, recens fera aut lac concretum; sine apparatu, sine blandimentis expellunt famem. adversus sitim non eadem temperantia. si indulseris ebrietati suggerendo quantum concupiscunt, haud minus facile vitiis quam armis vincentur.

24. Genus spectaculorum unum atque in omni coetu idem. nudi iuvenes, quibus id ludicrum est, inter gladios se atque infestas frameas saltu iaciunt. exercitatio artem paravit, ars decorum, non in quaestum tamen aut mercedem; quamvis audacis lasciviae pretium et voluptas spectantium.

Aleam, quod mirere, sobrii inter seria exercent, tanta lucrandi perdendive temeritate, ut, cum omnia defecerunt, extremo ac novissimo iactu de libertate ac de corpore contendant. victus voluntariam servitutem adit; quamvis iuvenior, quamvis robustior alligari se ac venire patitur. ea est in re prava pervicacia; ipsi fidem vocant. servos condicionis huius per commercia tradunt, ut se quoque pudore victoriae exsolvant.

25. Ceterum servis non in nostrum morem, discriptis per familiam ministeriis, utuntur; suam quisque sedem, suos penates regit. frumenti modum dominus aut pecoris aut vestis, ut colono, iniungit, et servus hactenus paret; cetera domus officia uxor ac liberi exsequuntur. verberare servum ac vinculis et opere coërcere rarum; occidere solent, non disciplina et severitate, sed impetu et ira, ut inimicum, nisi quod impune est.

Liberti non multum supra servos sunt, raro aliquod momentum in domo, numquam in civitate, exceptis dumtaxat iis gentibus, quae regnatur. ibi enim et super ingenuos et

super nobiles ascendunt; apud ceteros impares libertini libertatis argumentum sunt.

Faenus agitare et in usuras extendere ignotum; ideoque 26.
magis servatur, quam si vetitum esset. agri pro numero cultorum ab universis in vices occupantur, quos mox inter se secundum dignationem partiuntur; facilitatem partiendi camporum spatia praebent. arva per annos mutant, et superest ager. nec enim cum ubertate et amplitudine soli labore contendunt, ut pomaria conserant et prata separent et hortos rigent; sola terrae seges imperatur. unde annum quoque ipsum non in totidem digerunt species; hiems et ver et aestas
intellectum ac vocabula habent, autumni perinde nomen ac 27.
bona ignorantur.

Funerum nulla ambitio; id solum observatur, ut corpora clarorum virorum certis lignis crementur. struem rogi nec vestibus nec odoribus cumulant; sua cuique arma, quorundam igni et equus adicitur. sepulcrum caespes erigit; monumentorum arduum et operosum honorem ut gravem defunctis aspernantur. lamenta ac lacrimas cito dolorem et tristitiam tarde ponunt. feminis lugere honestum est, viris meminisse.

Haec in commune de omnium Germanorum origine ac moribus accepimus; nunc singularum gentium instituta ritusque, quatenus differant, quaeque nationes e Germania in Gallias commigraverint, expediam.

Validiores olim Gallorum res fuisse summus auctorum 28.
divus Julius tradit; eoque credibile est etiam Gallos in Germaniam transgressos; quantulum enim amnis obstabat, quominus, ut quaeque gens evaluerat, occuparet permutaretque sedes promiscuas adhuc et nulla regnorum potentia divisas? igitur inter Hercyniam silvam Rhenumque et Moenum amnes Helvetii, ulteriora Boii, Gallica utraque gens, tenuere. manet adhuc Boihaemi nomen significatque loci veterem memoriam, quamvis mutatis cultoribus. sed utrum Aravisci in Pannoniam ab Osis an Osi ab Araviscis in Germaniam commigraverint, cum eodem adhuc sermone, institutis, moribus utantur, incertum est, quia pari olim inopia ac libertate eadem utriusque ripae bona malaque erant. Treveri et Nervii circa affectationem Germanicae originis ultro ambitiosi sunt, tamquam

per hanc gloriam sanguinis a similitudine et inertia Gallorum separentur.

Ipsam Rheni ripam haud dubie Germanorum populi colunt, Vangiones, Triboci, Nemetes. nec Ubii quidem quamquam Romana colonia esse meruerint ac libentius Agrippinenses conditoris sui nomine vocentur, origine erubescunt, transgressi olim et experimento fidei super ipsam Rheni ripam collocati, ut arcerent, non ut custodirentur.

29. Omnium harum gentium virtute praecipui Batavi non multum ex ripa, sed insulam Rheni amnis colunt, Chattorum quondam populus et seditione domestica in eas sedes transgressus, in quibus pars Romani imperii fierent. manet honos et antiquae societatis insigne; nam nec tributis contemnuntur nec publicanus atterit; exempti oneribus et collationibus et tantum in usum proeliorum sepositi, velut tela atque arma, bellis reservantur.

Est in eodem obsequio, et Mattiocorum gens; protulit enim magnitudo populi Romani ultra Rhenum ultraque veteres terminos imperii reverentiam. ita sede finibusque in sua ripa, mente animoque nobiscum agunt, cetera similis Batavis, nisi quod ipso adhuc terrae suae solo et caelo acrius animantur.

Non numeraverim inter Germaniae populos, quamquam trans Rhenum Danuviumque consederint, eos qui decumates agros exercent; levissimus quisque Gallorum et inopia audax dubiae possessionis solum occupavere; mox limite acto promotisque praesidiis sinus imperii et pars provinciae habentur.

30. Ultra hos Chatti; initium sedis ab Hercynio saltu incohatur, non ita effusis ac palustribus locis, ut ceterae civitates, in quas Germania patescit, durantisque, dum colles paulatim rarescunt, et Chattos suos saltus Hercynius prosequitur simul atque deponit. duriora genti corpora, stricti artus, minax vultus et maior animi vigor. multum, ut inter Germanos, rationis ac sollertiae; praeponere electos, audire praepositos, nosse ordines, intellegere occasiones, differre impetus, disponere diem, vallare noctem, fortunam inter dubia, virtutem inter certa numerare, quodque rarissimum nec nisi ratione disciplinae concessum, plus reponere in duce quam in exercitu. omne robur in pedite, quem super arma ferramentis

quoque et copiis onerant; alios ad proelium ire videas, Chattos ad bellum. rari excursus et fortuita pugna. equestrium sane virium id proprium, cito parare victoriam, cito cedere; velocitas iuxta formidinem, cunctatio propior constantiae est.

Et aliis Germanorum populis usurpatum raro et privata 31.
cuiusque audentia apud Chattos in consensum vertit, ut primum adoleverint, crinem barbamque summittere, nec nisi hoste caeso exuere votivum obligatumque virtuti oris habitum. super sanguinem et spolia revelant frontem, seque tum demum pretia nascendi rettulisse dignosque patria ac parentibus ferunt; ignavis et imbellibus manet squalor. fortissimus quisque ferreum insuper anulum — ignominiosum id genti — velut vinculum gestat, donec se caede hostis absolvat. plurimisque Chattorum hic placet habitus, iamque canent insignes et hostibus simul suisque monstrati. omnium penes hos initia pugnarum; haec prima semper acies, visu nova; nam ne in pace quidem vultu mitiore mansuescunt. nulli domus aut ager aut aliqua cura; prout ad quemque venere, aluntur, prodigi alieni, contemptores sui, donec exsanguis senectus tam durae virtuti impares faciat.

Proximi Chattis certum iam alveo Rhenum, quique ter- 32.
minus esse sufficiat, Usipi ac Tencteri colunt. Tencteri super solitum bellorum decus equestris disciplinae arte praecellunt; nec maior apud Chattos peditum laus quam Tencteris equitum. sic instituere maiores; posteri imitantur. hi lusus infantium, haec iuvenum aemulatio, perseverant senes. inter familiam et penates et iura successionum equi traduntur; excipit filius, non ut cetera, maximus natu, sed prout ferox bello et melior.

Juxta Tencteros Bructeri olim occurrebant; nunc Cha- 33.
mavos et Angrivarios immigrasse narratur, pulsis Bructeris ac penitus excisis vicinarum consensu nationum, seu superbiae odio seu praedae dulcedine seu favore quodam erga nos deorum; nam ne spectaculo quidem proelii invidere. super sexaginta milia non armis telisque Romanis, sed quod magnificentius est, oblectationi oculisque ceciderunt. maneat, quaeso, duretque gentibus, si non amor nostri, at certe odium sui, quando urgentibus imperii fatis nihil iam praestare fortuna maius potest, quam hostium discordiam.

34. Angrivarios et Chamavos a tergo Dulgubnii et Chasuarii claudunt aliaeque gentes haud perinde memoratae; a fronte Frisii excipiunt. maioribus minoribusque Frisiis vocabulum est ex modo virium. utraeque nationes usque ad Oceanum Rheno praetexuntur ambiuntque immensos insuper lacus et Romanis classibus navigatos. ipsum quin etiam Oceanum illa temptavimus; et superesse adhuc Herculis columnas fama vulgavit, sive adiit Hercules, seu quidquid ubique magnificum est, in claritatem eius referre consensimus. nec defuit audentia Druso Germanico, sed obstitit Oceanus in se simul atque in Herculem inquiri. mox nemo temptavit, sanctiusque ac reverentius visum de actis deorum credere quam scire.

35. Hactenus in occidentem Germaniam novimus; in septentrionem ingenti flexu recedit. ac primo statim Chaucorum gens, quamquam incipiat a Frisiis ac partem litoris occupet, omnium, quas exposui, gentium lateribus obtenditur, donec in Chattos usque sinuetur. tam immensum terrarum spatium non tenent tantum Chauci, sed et implent, populus inter Germanos nobilissimus, quique magnitudinem suam malit iustitia tueri. sine cupiditate, sine impotentia, quieti secretique nulla provocant bella, nullis raptibus aut latrociniis populantur. id praecipuum virtutis ac virium argumentum est, quod, ut superiores agant, non per iniurias assequuntur; prompta tamen omnibus arma ac, si res poscat exercitus, plurimum virorum equorumque; et quiescentibus eadem fama.

36. In latere Chaucorum Chattorumque Cherusci nimiam ac marcentem diu pacem illacessiti nutrierunt; idque iucundius quam tutius fuit, quia inter impotentes et validos falso quiescas; ubi manu agitur, modestia ac probitas nomine superioris sunt. ita qui olim boni aequique Cherusci, nunc inertes ac stulti vocantur; Chattis victoribus fortuna in sapientiam cessit. tracti ruina Cheruscorum et Fosi, contermina gens, adversarum rerum ex aequo socii sunt, cum in secundis minores fuissent.

37. Eundem Germaniae sinum proximi Oceano Cimbri tenent, parva nunc civitas, sed gloria ingens. veterisque famae lata vestigia manent, utraque ripa castra ac spatia, quorum ambitu nunc quoque metiaris molem manusque gentis et tam

magni exitus fidem. sescentesimum et quadragesimum annum urbs nostra agebat, cum primum Cimbrorum audita sunt arma Caecilio Metello et Papirio Carbone consulibus. ex quo si ad alterum imperatoris Traiani consulatum computemus, ducenti ferme et decem anni colliguntur; tam diu Germania vincitur. medio tam longi aevi spatio multa invicem damma. non Samnis, non Poeni, non Hispaniae Galliaeve, ne Parthi quidem saepius admonuere; quippe regno Arsacis acrior est Germanorum libertas. quid enim aliud nobis quam caedem Crassi, amisso et ipse Pacoro, infra Ventidium deiectus Oriens obiecerit? at Germani Carbone et Cassio et Scauro Aurelio et Servilio Caepione Gnaeoque Mallio fusis vel captis quinque simul consulares exercitus populo Romano, Varum trisque cum eo legiones etiam Caesari abstulerunt; nec impune C. Marius in Italia, divus Julius in Gallia, Drusus ac Nero et Germanicus in suis eos sedibus perculerunt; mox ingentes Gai Caesaris minae in ludibrium versae. inde otium, donec occasione discordiae nostrae et civilium armorum expugnatis legionum hibernis etiam Gallias affectavere; ac rursus inde pulsi proximis temporibus triumphati magis quam victi sunt.

Nunc de Suebis dicendum est, quorum non una, ut Chat- 38.
torum Tencterorumve, gens; maiorem enim Germaniae partem obtinent, propriis adhuc nationibus nominibusque discreti, quamquam in commune Suebi vocentur. insigne gentis obliquare crinem nodoque substringere; sic Suebi a ceteris Germanis, sic Sueborum ingenui a servis separantur. in aliis gentibus — seu cognatione aliqua Sueborum seu, quod saepe accidit, imitatione — rarum et intra iuventae spatium, apud Suebos usque ad canitiem horrentem capillum retro sequuntur ac saepe in ipso solo vertice religant; principes et ornatiorem habent. ea cura formae, sed innoxia; neque enim, ut ament amenturve, in altitudinem quandam et terrorem adituri bella compti ut hostium oculis ornantur.

Vetustissimos se nobilissimosque Sueborum Semnones 39.
memorant: fides antiquitatis religione firmatur. stato tempore in silvam

auguriis patrum et prisca formidine sacram

omnes eiusdem sanguinis populi legationibus coëunt caesoque

publice homine celebrant barbari ritus horrenda primordia. est et alia luco reverentia; nemo nisi vinculo ligatus ingreditur, ut minor et potestatem numinis prae se ferens. si forte prolapsus est, attolli et insurgere haud licitum; per humum evolvuntur. eoque omnis superstitio respicit, tamquam inde initia gentis, ibi regnator omnium deus, cetera subiecta atque parentia. adicit auctoritatem fortuna Semnonum; centum pagi iis habitantur, magnoque corpore efficitur, ut se Sueborum caput credant.

40. Contra Langobardos paucitas nobilitat; plurimis ac valentissimis nationibus cincti non per obsequium, sed proeliis ac periclitando tuti sunt. Reudigni deinde et Aviones et Anglii et Varini et Eudoses et Suardones et Nuitones fluminibus aut silvis muniuntur.

Nec quicquam notabile in singulis, nisi quod in commune Nerthum, id est Terram matrem, colunt eamque intervenire rebus hominum, invehi populis arbitrantur. est in insula Oceani castum nemus, dicatumque in eo vehiculum, veste contectum; attingere uni sacerdoti concessum. is adesse penetrali deam intellegit vectamque bubus feminis multa cum veneratione proesequitur. laeti tunc dies, festa loca, quaecumque adventu hospitioque dignatur. non bella ineut, non arma sumunt; clausum omne ferrum; pax et quies tunc tantum nota, tunc tantum amata, donec idem sacerdos satiatam conversatione mortalium deam templo reddat. mox vehiculum et vestis et, si credere velis, numen ipsum secreto lacu abluitur. servi ministrant, quos statim idem lacus haurit. arcanus hinc terror sanctaque ignorantia, quid sit illud, quod tantum perituri vident.

41. Et haec quidem pars Sueborum in secretiora Germaniae porrigitur; propior — ut, quo modo paulo ante Rhenum, sic nunc Danuvium sequar, — Hermundurorum civitas, fida Romanis; eoque solis Germanorum non in ripa commercium, sed penitus adque in splendidissima Raetiae provinciae colonia. passim et sine custode transeunt; et cum ceteris gentibus arma modo castraque nostra ostendamus, his domos villasque patefecimus non concupiscentibus. in Hermunduris Albis oritur, flumen inclutum et notum olim; nunc tantum auditur.

Juxta Hermunduros Naristi ac deinde Marcomani et Quadi agunt. praecipua Marcomanorum gloria viresque atque ipsa etiam sedes pulsis olim Bois virtute parta. nec Naristi Quadive degenerant. eaque Germaniae velut frons est, quatenus Danuvio peragitur. Marcomanis Quadisque usque ad nostram memoriam reges manserunt ex gente ipsorum, nobile Marobodui et Tudri genus — iam et externos patiuntur —, sed vis et potentia regibus ex auctoritate Romana. raro armis nostris, saepius pecunia iuvantur, nec minus valent. 42.

Retro Marsigni, Cotini, Osi, Buri terga Marcomanorum Quadorumque claudunt. e quibus Marsigni et Buri sermone cultuque Suebos referunt; Cotinos Gallica, Osos Pannonica lingua coarguit non esse Germanos, et quod tributa patiuntur. partem tributorum Sarmatae, partem Quadi ut alienigenis imponunt; Cotini, quo magis pudeat, et ferrum effodiunt. omnesque hi populi pauca campestrium, ceterum saltus et vertices montium iugumque insederunt. dirimit enim scinditque Suebiam continuum montium iugum, ultra quod plurimae gentes agunt, ex quibus latissime patet Lugiorum nomen in plures civitates diffusum. valentissimas nominasse sufficiet: Harios, Helvaeones, Manimos, Elisios, Nahanarvalos. 43.

Apud Nahanarvalos antiquae religionis lucus ostenditur. praesidet sacerdos muliebri ornatu, sed deos interpretatione Romana Castorem Pullucemque memorant. ea vis numini, nomen Alcis. nulla simulacra, nullum peregrinae superstitionis vestigium; ut fratres tamen, ut iuvenes venerantur.

Ceterum Harii super vires, quibus enumeratos paulo ante populos antecedunt, truces insitae feritati arte ac tempore lenocinantur; nigra scuta, tincta corpora; atras ad proelia noctes legunt ipsaque formidine atque umbra feralis exercitus terrorem inferunt, nullo hostium sustinente novum ac velut infernum aspectum; nam primi in omnibus proeliis oculi vincuntur.

Trans Lugios Gotones regnantur, paulo iam adductius 44.
quam ceterae Germanorum gentes, mondum tamen supra libertatem. protinus deinde ab Oceano Rugii et Lemovii;

omniumque harum gentium insigne rotunda scuta, breves gladii et erga reges obsequium.

Suionum hinc civitates, ipso in Oceano, praeter viros armaque classibus valent. forma navium eo differt, quod utrimque prora paratam semper appulsui frontem agit. nec velis ministrant nec remos in ordinem lateribus adiungunt; solutum, ut in quibusdam fluminum, et mutabile, ut res poscit, hinc vel illinc remigium. est apud illos et opibus honos, eoque unus imperitat, nullis iam exceptionibus, non precario iure parendi. nec arma, ut apud ceteros Germanos, in promiscuo, sed clausa sub custode, et quidem servo, quia subitos hostium incursus prohibet Oceanus, otiosae porro armatorum manus facile lasciviunt; enimvero neque nobilem neque ingenuum, ne libertinum quidem armis praeponere regia utilitas est.

45. Trans Suiones aliud mare, pigrum ac prope immotum, quo cingi claudique terrarum orbem hinc fides, quod extremus cadentis iam solis fulgor in ortus edurat adeo clarus, ut sidera hebetet; sonum insuper emergentis audiri formasque equorum et radios capitis aspici persuasio adicit. illuc usque, si fama vera, tantum natura. ergo iam dextro Suebici maris litore Aestiorum gentes alluuntur, quibus ritus habitusque Sueborum, lingua Britannicae propior. Matrem deum venerantur. insigne superstitionis formas aprorum gestant; id pro armis omnique tutela securum deae cultorem etiam inter hostes praestat. rarus ferri, frequens fustium usus. frumenta ceterosque fructus patientius quam pro solita Germanorum inertia laborant.

Sed et mare scrutantur, ac soli omnium sucinum, quod ipsi glaesum vocant, inter vada atque in ipso litore legunt. nec quae natura quaeve ratio gignat, ut barbaris, quaesitum compertumve; diu quin etiam inter cetera eiectamenta maris iacebat, donec luxuria nostra dedit nomen. ipsis in nullo usu; rude legitur, informe perfertur, pretiumque mirantes accipiunt. sucum tamen arborum esse intellegas, quia terrena quaedam atque etiam volucria animalia plerumque interlucent, quae implicata humore mox durescente materia clauduntur. fecundiora igitur nemora lucosque et sicut Orientis secretis, ubi tura balsamaque sudantur, ita Occidentis

insulis terrisque inesse crediderim, quae vicini solis radiis expressa atque liquentia in proximum mare labuntur ac vi tempestatum in adversa litora exundant. si naturam sucini admoto igni temptes, in modum taedae accenditur alitque flammam pinguem et olentem; mox ut in picem resinamve lentescit.

Suionibus Sitonum gentes continuantur. cetera similes uno differunt, quod femina dominatur; in tantum non modo a libertate, sed etiam a servitute degenerant.

Hic Suebiae finis. Peucinorum Venedorumque et Fenno- 46.
rum nationes Germanis an Sarmatis ascribam dubito, quamquam Peucini, quos quidam Bastarnas vocant, sermone, cultu, sede ac domiciliis ut Germani agunt. sordes omnium ac torpor; ora procerum conubiis mixtis nonnihil in Sarmatarum habitum foedantur. Venedi multum ex moribus traxerunt; nam quidquid inter Peucinos Fennosque silvarum ac montium erigitur, latrociniis pererrant. hi tamen inter Germanos potius referuntur, quia et domos figunt et scuta gestant et pedum usu et pernicitate gaudent; quae omnia diversa Sarmatis sunt in plaustro equoque viventibus.

Fennis mira feritas, foeda paupertas; nom arma, non equi, non penates; victui herba, vestitui pelles, cubile humus; sola in sagittis spes, quas inopia ferri ossibus asperant. idemque venatus viros pariter ac feminas alit; passim enim comitantur partemque praedae petunt. nec aliud infantibus ferarum imbriumque suffugium quam ut in aliquo ramorum nexu contegantur; huc redeunt iuvenes, hoc senum receptaculum. Sed beatius invenes, hoc senum receptaculum. sed beatius arbitrantur quam ingemere agris, illaborare domibus, suas alienasque fortunas spe metuque versare; securi adversus homines, securi adversus deos rem difficillimam assecuti sunt, ut illis ne voto quidem opus esset.

Cetera iam fabulosa: Hellusios et Oxiones ora hominum vultusque, corpora atque artus ferarum gerere; quod ego ut incompertum in medium relinquam.

P. Ovidius Naso.

I. Metamorfosos.

---

1. Ižanga.

In nova fert animus mutatas dicere formas
corpora. Di, coeptis (nam vos mutastis et illas)
adspirate meis primaque ab origine mundi
ad mea perpetuum deducite tempora carmen!

2. Keturi pasaulio amžiai.

Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo,
sponte sua, sine lege fidem rectumque colebat
poena metusque aberant, nec verba minantia fixo
aere legebantur, nec supplex turba timebat
iudicis ora sui, sed erant sine vindice tuti.
nondum caesa suis, peregrinum ut viseret orbem,
montibus in liquidas pinus descenderat undas,
nullaque mortales praeter sua litora norant.
nondum praecipites cingebant oppida fossae;
nun tuba directi, non aeris cornua flexi,
non galeae, non ensis erant: sine militis usu
mollia securae peregebant otia gentes.
ipsa quoque immunis rastroque intacta nec ullis
saucia vomeribus per se dabat omnia tellus;
contentique cibis, nullo cogente creatis,
arbuteos fetus montanaque fraga legebant
cornaque et in duris haerentia mora rubetis
et, quae deciderant patula Jovis arbore, glandes.
ver erat aeternum, placidique tepentibus auris
mulcebant Zephyri natos sine semine flores.
mox etiam fruges tellus inarata ferebat,
nec renovatus ager gravidis canebat aristis;
flumina iam lactis, iam flumina nectaris ibant,

flavaque de viridi stillabant ilice mella.
Postquam, Saturno tenebrosa in Tartara misso,
sub Jove mundus erat, subiit *argentea* proles,
auro deterior, fulvo pretiosior aere.
Juppiter antiqui contraxit tempora veris
perque hiemes aestusque et inaequales autumnos
et breve ver spatiis exegit quattuor annum.
tum primum siccis aër fervoribus ustus
canduit, et ventis glacies astricta pependit.
tum primum subiere domus: domus antra fuerunt
et densi frutices et vinctae cortice virgae.
semina tum primum longis Cerealia sulcis
obruta sunt, pressique iugo gemuere iuvenci.
Tertia post illam successit *aënea* proles,
saevior ingeniis et ad horrida promptior arma,
non scelerata tamen. de duro est ultima *ferro*.
protinus irrupit venae peioris in aevum
omne nefas: fugere pudor verumque fidesque;
in quorum subiere locum fraudesque dolique
insidiaeque et vis et amor sceleratus habendi.
vela dabat ventis — nec adhuc bene noverat illos —
navita; quaeque diu steterant in montibus altis,
fluctibus ignotis insultavere carinae.
communemque prius, ceu lumina solis et auras,
cautus humum longo signavit limite mensor.
nec tantum segetes alimentaque debita dives
poscebatur humus, sed itum est in viscera terrae,
quasque recondiderat Stygiisque admoverat umbris,
effodiuntur opes, irritamenta malorum.
iamque nocens ferrum ferroque nocentius aurum
prodierat: prodit Bellum, quod pugnat utroque
sanguineaqua manu crepitantia concutit arma.
vivitur ex rapto: non hospes ab hospite tutus,
non socer a genero. fratrum quoque gratia rara est.
imminet exitio vir coniugis, illa mariti;
lurida terribiles miscent aconita novercae;
filius ante diem patrios inquirit in annos.
victa iacet pietas, et Virgo caede madentes
ultima caelestum, terras Astraea reliquit.

3. Kova su gigantais.

Neve foret terris securior arduus aether,
affectasse ferunt regnum caeleste Gigantas
altaque congestos struxisse ad sidera montes.
tum pater omnipotens misso perfregit Olympum
fulmine et excussit subiectae Pelion Ossae.
obruta mole sua cum corpora dira iacerent,
perfusam multo natorum sanguine Terram
immaduisse ferunt calidumque animasse cruorem
et, ne nulla suae stirpis monumenta manerent,
in faciem vertisse hominum. sed et illa propago
contemptrix superûm saevaeque avidissima caedis
et violenta fuit: scires e sanguine natos.

4. Tvanas.

Quae pater ut summa vidit Saturnius arce,
ingentes animo et dignas Jove concipit iras
conciliumque vocat: tenuit mora nulla vocatos.
Est via sublimis, caelo manifesta sereno:
lactea nomen habet, candore notabilis ipso.
hac iter est superis ad magni tecta Tonantis
regalemque domum. dextra laevaque deorum
atria nobilium valvis celebrantur apertis;
plebs habitat diversa locis; hac parte potentes
caelicolae clarique suos posuere penates.
hic locus est, quem, si verbis audacia detur,
haud timeam magni dixisse Palatia caeli.
Ergo ubi marmoreo superi sedere recessu,
celsior ipse loco sceptroque innixus eburno
terrificam capitis concussit terque quaterque
caesariem, cum qua terram, mare, sidera movit.
talibus inde modis ora indignantia solvit:
„Non ego pro mundi regno magis anxius illa
tempestate fui, qua centum quisque parabat
inicere anguipedum captivo bracchia caelo.
nam quamquam ferus hostis erat, tamen illud ab uno
corpore et ex una pendebat origine bellum.
nunc mihi, qua totum Nereus circumsonat orbem,

perdendum est mortale genus. per flumina iuro
infera, sub terra Stygio labentia luco.
cuncta prius temptata; sed immedicabile vulnus
ense recidendum est, ne pars sincera trahatur."
    Iamque erat in totas sparsurus fulmina terras;
sed timuit, ne forte sacer tot ab ignibus aether
conciperet flammas, longusque ardesceret axis.
esse quoque in fatis reminescitur affore tempus,
quo mare, quo tellus correptaque regia caeli
ardeat, et mundi moles operosa laboret.
tela reponuntur manibus fabricata Cyclopum.
poena placet diversa, genus mortale sub undis
perdere et ex omni nimbos demittere caelo.
    Protinus Aeoliis Aquilonem claudit in antris
et quaecumque fugant inductas flamina nubes,
emittitque Notum. madidis Notus evolat alis,
terribilem picea tectus caligine vultum;
barba gravis nimbis; canis fluit unda capillis,
fronte sedent nebulae, rorant pennaeque sinusque.
utque manu late pendentia nubila pressit,
fit fragor; hinc densi funduntur ab aethere nimbi.
nuntia Junonis, varios induta colores,
concipit Iris aquas alimentaque nubibus affert.
sternuntur segetes, et deplorata colonis
vota iacent, longique perit labor irritus anni.
    Nec caelo contenta suo est Jovis ira, sed illum
caeruleus frater iuvat auxiliaribus undis.
convocat hic Amnes; qui postquam tecta tyranni
intravere sui, „non est hortamine longo
nunc", ait, „utendum: vires effundite vestras,
sic opus est, aperite domos ac, mole remota,
fluminibus vestris totas immittite habenas."
iusserat. hi redeunt ac fontibus ora relaxant
et defrenato volvuntur in aequora cursu.
ipse tridente suo terram percussit; at illa
intremuit motuque vias patefecit aquarum.
exspatiata ruunt per apertos flumina campos,
cumque satis arbusta simul pecudesque virosque
tectaque cumque suis rapiunt penetralia sacris.

si qua domus mansit potuitque resistere tanto
indeiecta malo, culmen tamen altior huius
unda tegit, pressaeque latent sub gurgite turres.
Iamque mare et tellus nullum discrimen habebant:
omnia pontus erant; deerant quoque litora ponto.
occupat hic collem, cumba sedet alter adunca
et ducit remos illic; ubi nuper ararat;
ille supra segetes aut mersae culmina villae
navigat, hic summa piscem deprendit in ulmo.
figitur in viridi, si fors tulit, ancora prato,
aut subiecta terunt curvae vineta carinae.
et, modo qua graciles gramen carpsere capellae,
nunc ibi deformes ponunt sua corpora phocae.
mirantur sub aqua lucos urbesque domosque
Nereides, silvasque tenent delphines et altis
incursant ramis agitataque robora pulsant.
nat lupus inter oves, fulvos vehit unda leones,
unda vehit tigres, nec vires fulminis apro,
crura nec ablato prosunt velocia cervo;
quaesitisque diu terris, ubi sistere detur,
in mare lassatis volucris vaga decidit alis.
obruerat tumulos immensa licentia ponti,
pulsabantque novi montana cacumina fluctus.
maxima pars unda rapitur; quibus unda pepercit,
illos longa domant inopi ieiunia victu.

5. Deukalionas ir Pirra.

Separat Aonios Oetaeis Phocis ab arvis,
terra ferax, dum terra fuit; sed tempore in illo
pars maris et latus subitarum campus aquarum.
mons ibi verticibus petit arduus astra duobus,
nomine Parnasus, superantque cacumina nubes.
hic ubi Deucalion (nam cetera texerat aequor)
cum consorte tori parva rate vectus adhaesit,
Corycidas Nymphas et numina montis adorant
fatidicamque Themin, quae tunc oracla tenebat.
non illo melior quisquam nec amantior aequi
vir fuit, aut illa metuentior ulla deorum.
Juppiter ut liquidis stagnare paludibus orbem

et superesse virum de tot modo milibus unum,
et superesse videt de tot modo milibus unam,
innocuos ambos, cultores numinis ambos,
nubila disiecit, nimbisque Aquilone remotis
et caelo terras ostendit et aethera terris.
nec maris ira manet, positoque tricuspide telo
mulcet aquas rector pelagi, supraque profundum
exstantem atque umeros innato murice tectum
caeruleum Tritona vocat, conchaeque sonanti
inspirare iubet fluctusque et flumina signo
iam revocare dato. cava bucina sumitur illi,
tortilis, in latum quae turbine crescit ab imo,
bucina, quae medio concepit ubi aëra ponto,
litora voce replet sub utroque iacentia Phoebo.
tunc quoque, ut ora dei madida rorantia barba
contigit et cecinit iussos inflata receptus,
omnibus audita est telluris et aequoris undis,
et, quibus est undis audita, coërcuit omnes.
flumina subsidunt, collesque exire videntur,
iam mare litus habet, plenos capit alveus amnes;
surgit humus, crescunt loca decrescentibus undis.
postque diem longam nudata cacumina silvae
ostendunt limumque tenent in fronde relictum

Redditus orbis erat. quem postquam vidit inanem,
et desolatas agere alta silentia terras,
Deucalion lacrimis ita Pyrrham affatur obortis:
„o soror, o coniunx, o femina sola superstes,
quam commune mihi genus et patruelis origo,
deinde torus iunxit, nunc ipsa pericula iungunt:
terrarum, quascumque vident occasus et ortus,
nos duo turba sumus; possedit cetera pontus.
haec quoque ad huc vitae non est fiducia nostrae
certa satis; terrent etiam nunc nubila mentem.
quis tibi, si sine me fatis erepta fuisses,
nunc animus, miseranda, foret? quo sola timorem
fere modo posses? quo consolante dolores?
namque ego, crede mihi si te quoque pontus haberet,
te sequerer, coniunx, et me quoque pontus haberet.
o utinam possem populos reparare paternis

artibus atque animas formatae infundere terrae!
nunc genus in nobis restat mortale duobus
(sic visum est superis) hominumque exempla manemus."
Dixerat, et flebant. placuit caeleste precari
numen et auxilium per sacras quaerere sortes.
nulla mora est: adeunt pariter Cephisidas undas,
ut nondum liquidas, sic iam vada nota secantes.
inde ubi libatos irroravere liquores
vestibus et capiti, flectunt vestigia sanctae
ad delubra deae, quorum fastigia turpi
pallebant musco stabantque sine ignibus arae.
ut templi tetigere gradus, procumbit uterque
pronus humi gelidoque pavens dedit oscula saxo.
atque ita „si precibus," dixerunt, „numina iustis
victa remollescunt, si flectitur ira deorum,
dic, Themi, qua generis damnum reparabile nostri
arte sit, et mersis fer opem, mitissima, rebus".
mota dea est sortemque dedit: „discedite templo
et velate caput cinctasque resolvite vestes,
ossaque post tergum magnae iactate parentis."
Obstipuere diu, rumpitque silentia voce
Pyrrha prior iussisque deae parere recusat,
detque sibi veniam pavido rogat ore, pavetque
laedere iactatis maternas ossibus umbras.
interea repetunt caesis obscura latebris
verba datae sortis secum inter seque volutant.
inde Promethides placidis Epimethida dictis
mulcet et „aut fallax", ait, „est sollertia nobis,
aut (pia sunt nullumque nefas oracula suadent)
magna parens terra est, lapides in corpore terrae
ossa reor dici: iacere hos post terga iubemur."
Coniugis augurio quamquam Titania mota est,
spes tamen in dubio est: adeo caelestibus ambo
diffidunt monitis. sed quid temptare nocebit?
discedunt velantque caput tunicasque recingunt
et iussos lapides sua post vestigia mittunt.
saxa (quis hoc credat, nisi sit pro teste vetustas?)
ponere duritiem coepere suumque rigorem
mollirique mora mollitaque ducere formam.

mox, ubi creverunt naturaque mitior illis
contigit, ut quaedam, sic non manifesta, videri
forma potest hominis, sed, uti de marmore coepto,
non exacta satis rudibusque simillima signis.
quae tamen ex illis aliquo pars umida suco
et terrena fuit, versa est in corporis usum;
quod solidum est flectique nequit, mutatur in ossa;
quae modo vena fuit, sub eodem nomine mansit:
inque brevi spatio superorum numine saxa,
missa viri manibus, faciem traxere virorum,
et de femineo reparata est femina iactu.
inde genus durum sumus experiensque laborum
et documenta damus, qua simus origine nati.

6. Saulės Rūmai.

Regia Solis erat sublimibus alta columnis,
clara micante auro flammasque immitante pyropo;
cuius ebur nitidum fastigia summa tegebat,
argenti bifores radiabant lumine valvae.
materiam superabat opus: nam Mulciber illic
aequora caelarat, medias cingentia terras,
terrarumque orbem caelumque, quod imminet orbi.
caeruleos habet unda deos, Tritona canorum
Proteaque ambiguum, balaenarumque prementem
Aegaeona suis immania terga lacertis,
Doridaque et natas, quarum pars nare videntur,
pars in mole sedens virides siccare capillos,
pisce vehi quaedam. facies non omnibus una,
nec diversa tamen, qualem decet esse sororum.
terra viros urbesque gerit silvasque ferasque
fluminaque et Nymphas et cetera numina ruris.
haec super imposita est caeli fulgentis imago
signaque sex foribus dextris totidemque sinistris.

7. Midas.

Nec satis hoc Baccho est: ipsos quoque deserit agros
cumque choro meliore sui vineta Timoli
Pactolonque petit, quamvis non aureus illo
tempore nec caris erat invidiosus harenis.

hunc assueta cohors, Satyri Bacchaeque frequentant;
at Silvenus abest. titubantem annisque meroque
ruricolae cepere Phryges vinctumque coronis
ad regem duxere Midan, cui Thracius Orpheus
orgia tradiderat cum Cecropio Eumolpo.
qui simul agnovit socium comitemque sacrorum,
hospitis adventu festum genialiter egit
per bis quinque dies et iunctas ordine noctes.
et iam stellarum sublime coëgerat agmen
Lucifer undecimus, Lydos cum laetus in agros
rex venit et iuveni Silenum reddit alumno.
Huic deus optandi gratum, sed inutile, fecit
muneris arbitrium, gaudens altore recepto.
ille, male usurus donis, ait: „effice, quidquid
corpore contigero, fulvum vertatur in aurum".
annuit optatis nocituraque munera solvit
Liber et indoluit, quod non meliora petisset.
Laetus abit gaudetque malo Berecyntius heros
pollicitique fidem tangendo singula temptat.
vixque sibi credens non alta fronde virentem
ilice detraxit virgam: virga aurea facta est.
tollit humo saxum: saxum quoque palluit auro.
contigit et glaebam: contactu glaeba potenti
massa fit. arentis Cereris decerpsit aristas:
aurea messis erat. demptum tenet arbore pomum:
Hesperidas donasse putes. si postibus altis
admovit digitos, postes radiare videntur.
ille etiam liquidis palmas ubi laverat undis,
unda fluens palmis Danaën eludere posset.
vix spes ipse suas animo capit, aurea fingens
omnia. gaudenti mensas posuere ministri,
exstructas dapibus nec tostae frugis egentes.
tum vero, sive ille sua Cerealia dextra
munera contigerat, Cerealia dona rigebant,
sive dapes avido convellere dente parabat,
lammina fulva dapes, admoto dente, premebat.
miscuerat puris auctorem muneris undis:
fusile per rictus aurum fluitare videres.
Attonitus novitate mali, divesque miserque,

effugere optat opes et, quae modo moverat, odit.
copia nulla famem relevat; sitis arida guttur
urit, et inviso meritus torquetur ab auro.
ad caelumque manus et splendida bracchia tollens
„da veniam, Lenaee pater! peccavimus" inquit;
„sed miserere, precor, speciosoque eripe damno!"
mite deum numen: Bacchus peccasse fatentem
restituit pactique fide data munera solvit.
„neve male optato maneas circumlitus auro,
vade", ait, „ad magnis vicinum Sardibus amnem
perque iugum montis labentibus obvius undis
carpe viam, donec venias ad fluminis ortus.
spumigeroque tuum fonti, qua plurimus exit,
subde caput corpusqe simul, simul elue crimen."
Rex iussae succedit aquae. vis aurea tinxit
flumen et humano de corpore cessit in amnem.
nunc quoque iam veteris percepto semine venae
arva rigent, auro madidis pallentia glaebis.

8. Midaso ausys.

Ille, perosus opes, silvas et rura colebat
Panaque, montanis habitantem semper in antris.
pingue sed ingenium mansit nociturаque, ut ante,
rursus erant domino stolidae praecordia mentis.
nam freta prospiciens late riget arduus alto
Tmolus in ascensu, clivoque extensus utroque
Sardibus hinc, illinc parvis finitur Hypaepis.
Pan ibi dum teneris iactat sua carmina Nymphis
et leve cerata modulatur harundine carmen,
ausus Apollineos prae se contemnere cantus
iudice sub Tmolo certamen venit ad impar.
Monte suo senior iudex consedit et aures
liberat arboribus; quercu coma caerula tantum
cingitur, et pendent circum cava tempora glandes.
isque, deum pecoris spectans „in iudice", dixit,
„nulla mora est". calamis agrestibus insonat ille
barbaricoque Midan (aderat nam forte canenti)
carmine delenit. post hunc sacer ora retorsit
Tmolus ad os Phoebi: vultum sua silva secuta est.

ille, caput flavum lauro Parnaside vinctus,
verrit humum Tyrio saturata murice palla
instratamque fidem gemmis et dentibus Indis
sustinet a laeva; tenuit manus altera plectrum.
artificis status ipse fuit. tum stamina docto
pollice sollicitat; quorum dulcedine captus,
Pana iubet Tmolus citharae submittere cannas.
Iudicium sanctique placet sententia montis
omnibus: arguitur tamen atque iniusta vocatur
unius sermone Midae. nec Delius aures
humanam stolidas patitur retinere figuram;
sed trahit in spatium villisque albentibus implet
instabilesque imas facit et dat posse moveri.
cetera sunt hominis: partem damnatur in unam
induiturque aures lente gradientis aselli.
Ille quidem celat turpique onerata pudore
tempora purpureis temptat velare tiaris.
sed solitus longos ferro resecare capillos
viderat hoc famulus. qui, cum nec prodere visum
dedecus auderet, cupiens efferre sub auras,
nec posset reticere tamen, secedit humumque
effodit et domini quales aspexerit aures,
voce refert parva terraeque immurmurat haustae;
indiciumque suae vocis tellure regesta
obruit et scrobibus tacitus discedit opertis.
creber harundinibus tremulis ibi surgere lucus
coepit et, ut primum pleno maturuit anno,
prodidit agricolam: leni nam motus ab Austro
obruta verba refert dominique coarguit aures.

II. Iš Fastų.

9. Arionas.

Quod mare non novit, quae nescit Ariona tellus?
carmine currentes ille tenebat aquas.
saepe sequens agnam lupus est a voce retentus,
saepe avidum fugiens restitit agna lupum:
saepe canes leporesque umbra cubuere sub una,
et stetit in saxo proxima cerva leae:

et sine lite loquax cum Palladis alite cornix
sedit, et accipitri iuncta columba fuit.
Cynthia saepe tuis fertur, vocalis Arion,
tamquam fraternis obstipuisse modis.
nomen Arionium Siculas impleverat urbes,
captaque erat lyricis Ausonis ora sonis.
inde domum repetens, puppem conscendit Arion,
atque ita quaesitas arte ferebat opes.
fortisan, infelix, ventos undasque timebas:
at tibi nave tua tutius aequor erat.
namque gubernator destricto constitit ense
ceteraque armata conscia turba manu.
quid tibi cum gladio? dubiam rege, navita, puppem!
non haec sunt digitis arma tenenda tuis.
ille, metu viduus, „mortem non deprecor", inquit,
„sed liceat sumpta pauca referre lyra".
dant veniam ridentque moram. capit ille coronam,
quae possit crines, Phoebe, decere tuos:
induerat Tyrio bis tinctam murice pallam:
reddidit icta suos pollice chorda sonos:
flebilibus numeris veluti canentia dura
traiectus penna tempora cantat olor.
protinus in medias ornatus desilit undas:
spargitur impulsa caerula puppis aqua.
inde (fide maius) tergo delphina recurvo
se memorant oneri supposuisse novo.
ille sedens citharamque tenet pretiumque vehendi
cantat et aequoreas carmine mulcet aquas.
di pia facta vident: astris delphina recepit
Juppiter et stellas iussit habere novem.

III. Iš Tristų.

10. Ovidijaus autobiografija.

Sulmo mihi patria est, gelidis uberrimus undis,
milia qui novies distat ab Urbe decem.
editus hinc ego sum; nec non ut tempora noris,
cum cecidit fato consul uterque pari.
si quid id est, usque a proavis vetus ordinis heres,

non modo fortunae munere factus eques.
nec stirps prima fui; genito sum fratre creatus,
qui tribus ante quater mensibus ortus erat.
Lucifer amborum natalibus affuit idem;
una celebrata est per duo liba dies:
haec est carmiferae festis de quinque Minervae,
quae fieri pugna prima cruenta solet.
protinus excolimur teneri curaque parentis
imus ad insignes Urbis ab arte viros.
frater ad eloquium viridi tendebat ab aevo,
fortia verbosi natus ad arma fori;
at mihi iam puero caelestia sacra placebant,
inque suum furtim Musa trahebat opus.
saepe pater dixit: „studium quid inutile temptas?
Maeonides nullas ipse reliquit opes."
motus eram dictis, totoque Helicone relicto
scribere temptabam verba soluta modis.
sponte sua carmen numeros veniebat ad aptos,
et, quod temptabam scribere, versus erat.
interea tacito passu labentibus annis
liberior fratri sumpta mihique toga est;
induiturque umeris cum lato purpura clavo,
et studium nobis, quod fuit ante, manet.
iamque decem vitae frater geminaverat annos,
cum perit, et coepi parte carere mei.
cepimus et tenerae primos aetatis honores,
eque viris quondam pars tribus una fui.
curia restabat. clavi mensura coacta est:
maius erat nostris viribus illud onus.
nec patiens corpus, nec mens fuit apta labori,
sollicitaeque fugax ambitionis eram,
et petere Aoniae suadebant tuta sorores
otia, iudicio semper amata meo.
temporis illius colui fovique poëtas,
quotque aderant vates, rebar adesse deos.
saepe suas volucres legit mihi grandior aevo,
quaeque nocet serpens, quae iuvat herba, Macer.
saepe suos solitus recitare Propertius ignes
iure sodalicii, quo mihi iunctus erat.

Ponticus heroo, Bassus quoque clarus iambis
dulcia convictus membra fuere mei;
et tenuit nostras numerosus Horatius aures,
dum ferit Ausonia carmina culta lyra.
Vergilium vidi tantum; nec amara Tibullo
tempus amicitiae fata dedere meae.
successor fuit hic tibi, Galle, Proportius — illi;
quartus ab his serie temporis ipse fui.
utque ego maiores, sic me coluere minores,
notaque non tarde facta Thalia mea est.
carmina cum primum populo iuvenalia legi,
barba resecta mihi bisve semelve fuit.
moverat ingenium totam cantata per Urbem
nomine non vero dicta Corinna mihi.
multa quidem scripsi, sed quae vitiosa putavi,
emendaturis ignibus ipse dedi.
tunc quoque, cum fugerem, quaedam placitura cremavi,
iratus studio carminibusque meis.
et iam complerat genitor sua fata novemque
addiderat lustris altera lustra novem.
non aliter flevi, quam me fleturus ademptum
ille fuit. matri proxima iusta tuli.
felices ambo tempestiveque sepulti,
ante diem poenae quod periere meae!
me quoque felicem, quod non viventibus illis
sum miser, et de me quod doluere nihil!
si tamen exstinctis aliquid nisi nomina restat,
et gracilis structos effugit umbra rogos:
fama, parentales, si vos mea contigit, umbrae,
et sunt in Stygio crimina nostra foro:
scite, precor, causam (nec vos mihi fallere fas est)
errorem iussae, non scelus, esse fugae.
Manibus hoc satis est. ad vos, studiosa, revertor
pectora, quae vitae quaeritis acta meae.
iam mihi canities, pulsis melioribus annis
venerat, antiquas miscueratque comas,
postque meos ortus Pisaea vinctus oliva
abstulerat decies praemia victor eques,
cum maris Euxini positos ad laeva Tomitas

quaerere me laesi principis ira iubet.
causa meae, cunctis nimium quoque nota, ruinae
indicio non est testificanda meo.
quid referam comitumque nefas famulosque nocentes?
ipsa multa tuli non leviora fuga.
indignata malis mens est succumbere seque
praestitit invictam, viribus usa suis;
oblitusque mei ductaeque per otia vitae
insolita cepi temporis arma manu.
totque tuli casus pelago terraque, quot inter
occultum stellae conspicuumque polum.
tacta mihi tandem, longis erroribus acto,
iuncta pharetratis Sarmatis ora Getis.
hic ego finitimis quamvis circumsoner armis,
tristia, quo possum, carmine fata levo.
quod quamvis nemo est, cuius referatur ad aures,
sic tamen absumo decipioque diem.
ergo quod vivo durisque laboribus obsto,
nec me sollicitae taedia lucis habent,
gratia, Musa, tibi! nam tu solacia praebes,
tu curae requies, tu medicina venis.
tu dux et comes es; tu nos abducis ab Histro
in medioque mihi das Helicone locum;
tu mihi, quod rarum est, vivo sublime dedisti
nomen, ab exsequiis quod dare fama solet.
nec, qui detrectat praesentia, Livor iniquo
ullum de nostris dente momordit opus.
nam tulerint magnos cum saecula nostra poëtas,
non fuit ingenio fama maligna meo.
cumque ego praeponam multos mihi, non minor illis
dicor et in toto plurimus orbe legor.
si quid habent igitur vatum praesagia veri,
protinus ut moriar, non ero, terra, tuus.
sive favore tuli, sive hanc ego carmine famam,
iure tibi grates, candide lector, ago.

11. Paskutinė naktis Romoje.

Cum subit illius tristissima noctis imago,
qua mihi supremum tempus in Urbe fuit,

cum repeto noctem, qua tot mihi cara reliqui,
labitur ex oculis nunc quoque gutta meis.
iam prope lux aderat, qua me discedere Caesar
finibus extremae iusserat Ausoniae.
nec spatium fuerat, nec mens satis apta parandi:
torpuerant longa pectora nostra mora.
non mihi servorum, comites non cura legendi,
non aptae profugo vestis opisve fuit.
non aliter stupui, quam qui Jovis ignibus ictus
vivit et est vitae nescius ipse suae.
ut tamen hanc animi nubem dolor ipse removit,
et tandem sensus convaluere mei,
alloquor extremum maestos abiturus amicos,
qui modo de multis unus et alter erant.
uxor amans flentem flens acrius ipsa tenebat,
imbre per indignas usque cadente genas.
nata procul Libycis aberat diversa sub oris
nec poterat fati certior esse mei.
quocumque aspiceres, luctus gemitusque sonabant,
formaque non taciti funeris intus erat.
femina virque meo, pueri quoque, funere maerent,
inque domo lacrimas angulus omnis habet:
si licet exemplis in parvis grandibus uti,
haec facies Troiae, cum caperetur, erat.
iamque quiescebant voces hominumque canumque,
lunaque nocturnos alta regebat equos.
hanc ego suspiciens et ab hac Capitolia cernens,
quae nostro frustra iuncta fuere Lari,
„numina vicinis habitantia sedibus", inquam,
„iamque oculis nunquam templa videnda meis,
dique relinquendi, quos urbs habet alta Quirini,
este salutati tempus in omne mihi!
et quamquam sero clipeum post vulnera sumo,
attamen hanc odiis exonerate fugam,
caelestique viro, quis me deceperit error,
dicite, pro culpa ne scelus esse putet.
ut, quod vos scitis, poenae quoque sentiat auctor:
placato possum non miser esse deo."
hac prece adoravi superos ego, pluribus uxor,

singultu medios impediente sonos.
illa etiam ante Lares passis adstrata capillis
contigit exstinctos ore tremente focos
multaque in adversos effudit verba Penates
pro deplorato non valitura viro.
iamque morae spatium nox praecipitata negabat,
versaque ab axe suo Parrhasis Arctos erat.
quid facerem? blando patriae retinebar amore:
ultima sed iussae nox erat illa fugae.
a! quotiens aliquo dixi properante: „quid urges?
„vel quo festinas ire, vel unde, vide!"
a! quotiens certam me sum mentitus habere
horam, propositae quae foret apta viae.
ter limen tetigi, ter sum revocatus, et ipse
indulgens animo pes mihi tardus erat.
saepe „vale" dicto rursus sum multa locutus
et, quasi discedens, oscula summa dedi.
saepe eadem mandata dedi meque ipse fefelli,
respiciens oculis pignora cara meis.
denique „quid propero? Scythia est, quo mittimur", inquam,
Roma relinquenda est. utraque iusta mora est.
uxor in aeternum vivo mihi viva negatur
et domus et fidae dulcia membra domus,
quosque ego dilexi fraterno more sodales,
o mihi Thesea pectora iuncta fide!
dum licet, amplectar. nunquam fortasse licebit
amplius. in lucro est quae datur mora mihi."
nec mora, sermonis verba imperfecta relinquo,
complectens animo proxima quaeque meo.
dum loquor et flemus, caelo nitidissimus alto,
stella gravis nobis, Lucifer ortus erat.
dividor haud aliter, quam si mea membra relinquam,
et pars abrumpi corpore visa suo est.
sic doluit Mettus tunc, cum in contraria versos
ultores habuit proditionis equos.
tum vero exoritur clamor gemitusque meorum,
et feriunt maestae pectora nuda manus.
tum vero coniunx, umeris abeuntis inhaerens,
miscuit haec lacrimis tristia verba meis:

„non potes avelli, simul hinc, simul ibimus," inquit:
„te sequar et coniunx exsulis exsul ero.
et mihi facta via est, et me capit ultima tellus:
accedam profugae sarcina parva rati.
te iubet a patria discedere Caesaris ira,
me pietas. pietas haec mihi Caesar erit."
talia temptabat, sicut temptaverat ante,
vixque dedit victas utilitate manus.
egredior, sive illud erat sine funere ferri,
squalidus immissis hirta per ora comis.
illa dolore amens tenebris narratur obortis
semianimis media procubuisse domo,
utque resurrexit foedatis pulvere turpi
crinibus et gelida membra levavit humo,
se modo, desertos modo complorasse penates
nomen et erepti saepe vocasse viri,
nec gemuisse minus, quam si nataeque meumque
vidisset structos corpus habere rogos,
et voluisse mori, moriendo ponere sensus,
respectuque tamen non periisse mei.
vivat, ut absentem (quoniam sic fata tulerunt)
vivat, ut auxilio sublevet usque suo.

12. Sarmatiška žiema.

Si quis adhuc istic meminit Nasonis adempti,
et superest sine me nomen in Urbe meum,
suppositum stellis nunquam tangentibus aequor
me sciat in media vivere barbaria.
Sauromatae cingunt, fera gens, Bessique Getaeque,
quam non ingenio nomina digna meo!
dum tamen aura tepet, medio defendimur Histro:
ille suis liquidis bella repellit aquis.
at cum tristis hiems squalentia protulit ora,
terraque marmoreo est candida facta gelu,
cum gelidus Boreas sicca bacchatur ab Arcto,
tum patet has gentes axe tremente premi.
nix iacet, et iactam ne sol pluviaeque resolvant,
indurat Boreas perpetuamque facit.
ergo ubi delicuit nondum prior, altera venit,

et solet in multis bima manere locis.
tantaque commoti vis est Aquilonis, ut altas
aequet humo turres tectaque rapta ferat.
pellibus et sutis arcent mala frigora bracis,
oraque de toto corpore sola patent.
saepe sonant moti glacie pendente capilli,
et nitet inducto candida barba gelu;
nudaque consistunt, formam servantia testae,
vina, nec hausta meri, sed data frusta bibunt.
quid loquar, ut vincti concrescant frigore rivi,
deque lacu fragiles effodiantur aquae?
ipse, papyrifero qui non angustior amne
miscetur vasto multa per ora freto,
caeruleos ventis latices durantibus, Hister
congelat et tectis in mare serpit aquis.
quaque rates ierant, pedibus nuncitur, et undas
frigore concretas ungula pulsat equi;
perque novos pontes, subter labentibus undis,
ducunt Sarmatia barbara plaustra boves.
vix equidem credar; sed cum sint praemia falsi
nulla, ratam debet testis habere fidem.
vidimus ingentem glacie consistere pontum,
lubricaque immotas testa premebat aquas.
nec vidisse sat est; durum calcavimus aequor,
undaque non udo sub pede summa fuit.
si tibi tale fretum quondam, Leandre, fuisset,
non foret angustae mors tua crimen aquae.
tum neque se pandi possunt delphines in auras
tollere; conantes dura coërcet hiems.
et quamvis Boreas iactatis insonet alis,
fluctus in obsesso gurgite nullus erit;
inclusaeque gelu stabunt in marmore puppes,
nec poterit rigidas findere remus aquas.
vidimus in glacie pisces haerere ligatos,
sed pars ex illis tunc quoque viva fuit.
sive igitur nimii Boreae vis saeva marinas,
sive redundatas flumine cogit aquas,
protinus, aequato siccis Aquilonibus Histro,
invehitur celeri barbarus hostis equo.

hostis, equo pollens longeque volante sagitta,
vicinam late depopulatur humum.
diffugiunt alii, nullisque tuentibus agros
incustoditae diripiuntur opes;
ruris opes parvae, pecus et stridentia plaustra
et quas divitias incola pauper habet.
pars agitur vinctis post tergum capta lacertis,
respiciens frustra rura laremque suum,
pars cadit hamatis misere confixa sagittis:
nam volucri ferro tinctile virus inest.
quae nequeunt secum ferre aut abducere, perdunt,
et cremat insontes hostica flamma casas.
tunc quoque, cum pax est, trepidant formidine belli,
nec quisquam presso vomere sulcat humum.
aut videt, aut metuit locus hic, quem non videt, hostem;
cessat iners rigido terra relicta situ.
non hic pampinea dulcis latet uva sub umbra,
nec cumulant altos fervida musta lacus.
poma negat regio, nec haberet Acontius, in quo
scriberet hic dominae verba legenda suae.
adspiceres nudos sine fronde, sine arbore campos:
heu loca felici non adeunda viro!
ergo tam late pateat cum maximus orbis,
haec est in poenam terra reperta meam!

P. Vergilius Maro.

Eneida.

Pirmosios knygos.

Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris
Italiam fato profugus Laviniaque venit
litora; multum ille et terris iactatus et alto
vi superum, saevae memorem Junonis ob iram,
multa quoque et bello passus, dum conderet urbem
inferretque deos Latio, genus unde Latinum
Albanique patres atque altae moenia Romae.
Musa, mihi causas memora, quo numine laeso
quidve dolens regina deum tot volvere casus
insignem pietate virum, tot adire labores
impulerit. tantaene animis caelestibus irae?
Urbs antiqua fuit (Tyrii tenuere coloni)
Karthago, Italiam contra Tiberinaque longe
ostia, dives opum studiisque asperrima belli,
quam Juno; fertur terris magis omnibus unam
posthabita coluisse Samo: hic illius arma,
hic cursus fuit; hoc regnum dea gentibus esse,
si qua fata sinant, iam tum tenditque fovetque.
progenium sed enim Troiano a sanguine duci
audierat, Tyrias olim quae verteret arces;
hinc populum late regem belloque superbum
venturum excidio Libyae: sic volvere Parcas.
id metuens veterisque memor Saturnia belli,
prima quod ad Troiam pro caris gesserat Argis
(necdum etiam causae irarum saevique dolores
exciderant animo; manet alta mente repostum
iudicium Paridis spretaeque iniuria formae
et genus invisum et rapti Ganymedis honores):
his accensa super iactatos aequore toto

Troas, reliquias Danaum atque immitis Achilli,
arcebat longe Latio, multosque per annos
errabant acti fatis maria omnia circum.
tantae molis erat Romanam condere gentem.
Vix e conspectu Siculae telluris in altum
vela dabant laeti et spumas salis aere rubebant,
cum Juno aeternum servans sub pectore volnus
haec secum: „mene incepto desistere victam
nec posse Italia Teucrorum avertere regem?
quippe vetor fatis. Pallasne exurere classem
Argivum atque ipsos potuit submergere ponto
unius ob noxam et furias Aiacis Oilei?
(ipsa Jovis rapidum iaculata e nubibus ignem
disiecitque rates evertitque aequora ventis;
illum exspirantem transfixo pectore flammas
turbine corripuit scopuloque infixit acuto).
ast ego, quae divum incedo regina, Jovisque
et soror et coniunx, una cum gente tot annos
bella gero. et quisquam numen Junonis adorat
praeterea aut supplex aris imponet honorem?"
Talia flammato secum dea corde volutans
nimborum in patriam, loca feta furentibus austris,
Aeoliam venit. hic vasto rex Aeolus antro
luctantes ventos tempestatesque sonoras
imperio premit ac vinclis et carcere frenat.
illi indignantes magno cum murmure montis
circum claustra fremunt. celsa sedet Aeolus arce,
sceptra tenens mollitque animos et temperat iras;
ni faciat, maria ac terras caelumque profundum
quippe ferant rapidi secum verrantque per auras.
sed pater omnipotens speluncis abdidit atris
hoc metuens, molemque et montes insuper altos
imposuit regemque dedit, qui foedere certo
et premere et laxas sciret dare iussus habenas.
ad quem tum Juno supplex his vocibus usa est:
„Aeole, (namque tibi divum pater atque hominum rex
et mulcere dedit fluctus et tollere vento)
gens inimica mihi Tyrrhenum navigat aequor,
Ilium in Italiam portans victosque penates.

incute vim ventis submersasque obrue puppes,
aut age diversos et disice corpora ponto.
sunt mihi bis septem praestanti coepore nymphae,
quarum quae forma pulcherrima Deiopea,
conubio iungam stabili propriamque dicabo,
omnis ut tecum meritis pro talibus annos
exigat et pulchra faciat te prole parentem."
Aeolus haec contra: „tuus, o regina, quid optes,
explorare labor; mihi iussa capessere fas est.
tu mihi, quodcumque hoc regni, tu sceptra Jovemque
concilias, tu das epulis accumbere divum
nimborumque facis tempestatumque potentem."
haec ubi dicta, cavum conversa cuspide montem
impulit in latus. ac venti velut agmine facto,
qua data porta, ruunt et terras turbine perflant;
incubuere mari, totumque a sedibus imis
una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis
Africus, et vastos volvunt ad litora fluctus.
insequitur clamorque virum stridorque rudentum.
eripiunt subito nubes caelumque diemque
Teucrorum ex oculis; ponto nox incubat atra.
intonuere poli et crebris micat ignibus aether,
praesentemque viris intentant omnia mortem.
extemplo Aeneae solvuntur frigore membra;
ingemit, et duplices tendens ad sidera palmas
talia voce refert: „o terque quaterque beati,
quis ante ora patrum Troiae sub moenibus altis
contigit oppetere! o Danaum fortissime gentis
Tydide! mene Iliacis occumbere campis
non potuisse tuaque animam hanc effundere dextra,
saevus ubi Aeacide telo iacet Hector, ubi ingens
Sarpedon, ubi tot Simois correpta sub undis
scuta virum galeasque et fortia corpora volvit!"
Talia iactanti stridens Aquilone procella
velum adversa ferit fluctusque ad sidera tollit.
franguntur remi; tum prora avertit et undis
dat latus; insequitur cumulo praeruptus aquae mons.
Hi summo in flucto pendent, his unda dehiscens
terram inter fluctus aperit; furit aestus harenis.

tris Notus abreptas in saxa latentia torquet,
(saxa vocant Itali, mediis quae in fluctibus, Aras,
dorsum immane mari summo), tris Eurus ab alto
in brevia et syrtes urget (miserabile visu)
inliditque vadis atque aggere cingit harenae.
unam, quae Lycios fidumque vehebat Oronten,
ipsius ante oculus ingens a vertice pontus
in puppim ferit; excutitur pronusque magister
volvitur in caput; ast illam ter fluctus ibidem
torquet agens circum, et rapidus vorat aequore vertex.
apparent rari nantes in gurgite vasto,
arma virum tabulaeque et Troia gaza per undas.
iam validam Ilionei navem, iam fortis Achatae,
et qua vectus Abas, et qua grandaevus Aletes,
vicit hiems; laxis laterum compagibus omnes
accipiunt inimicum imbrem rimisque fatiscunt.
Interea magno misceri murmure pontum
emissamque hiemem sensit Neptunus et imis
stagna refusa vadis graviter commotus; et alto
prospiciens summa placidum caput extulit unda.
disiectam Aeneae toto videt aequore classem,
fluctibus oppressos Troas caelique ruina.
nec latuere doli fratrem Junonis et irae.
Eurum ad se Zephyrumque vocat, dehinc talia fatur:
„Tantane vos generis tenuit fiducia vestri?
iam caelum terramque meo sine numine, venti,
miscere et tantas audetis tollere males?
quos ego — ! sed motos praestat componere fluctus.
post mihi non simili poena commissa luetis.
maturate fugam, regique haec dicite vestro:
non illi imperium pelagi saevumque tridentem,
sed mihi sorte datum. tenet ille immania saxa,
vestras, Eure, domos; illa se iactet in aula
Aeolus et clauso ventorum carcere regnet."
Sic ait, et dicto citius tumida aequora placat
collectasque fugat nubes solemque reducit.
Cymothoe simul et Triton adnixus acuto
detrudunt naves scopulo; levat ipse tridenti
et vastas aperit syrtes et temperat aequor,

atque rotis summas levibus perlabitur undas.
ac veluti magno in populo cum saepe coorta est
seditio, saevitque animis ignobile volgus,
iamque faces et saxa volant, furor arma ministrat;
tum, pietate gravem ac meritis si forte virum quem
conspexere, silent arrectisque auribus adstant;
ille regit dictis animos et pectora mulcet:
sic cunctus pelagi cecidit fragor, aequora postquam
prospiciens genitor caeloque invectus aperto
flectit equos curruque volans dat lora secundo.

Defessi Aeneadae, quae proxima litora, cursu
contendunt petere et Libyae vertunter ad oras.
est in secessu longo locus: insula portum
efficit obiectu laterum, quibus omnis ab alto
frangitur inque sinus scindit sese unda reductos.
hinc atque hinc vastae rupes geminique minantur
in caelum scopuli, quorum sub vertice late
aequora tuta silent; tum silvis scaena coruscis
desuper, horrentique atrum nemus imminet umbra;
fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum,
intus aquae dulces vivoque sedilia saxo,
nympharum domus. hic fessas non vincula naves
ulla tenent, unco non alligat ancora morsu.
huc septem Aeneas collectis navibus omni
ex numero subit; ac magno telluris amore
egressi optata potiuntur Troes harena
et sale tabentes artus in litore ponunt.
ac primum silici scintillam excudit Achates
suscepitque ignem foliis atque arida circum
nutrimenta dedit rapuitque in fomite flammam.
tum Cererem corruptam undis Cerealiaque arma
expediunt fessi rerum, frugesque receptas
et torrere parant flammis et frangere saxo.

Aeneas scopulum interea conscendit et omnem
prospectum late pelago petit, Anthea si quem
iactatum vento videat Phrygiasque biremes
aut Capyn aut celsis in puppibus arma Caici.
navem in conspectu nullam, tres litore cervos
prospicit errantes; hos tota armenta sequuntur

a tergo, et longum per valles pascitur agmen.
constitit hic, arcumque manu celeresque sagittas
corripuit, fidus quae tela gerebat Achates,
ductoresque ipsos primum capita alat ferentes
cornibus arboreis sternit, tum vulgus et omnem
miscet agens telis nemora inter frondea turbam;
nec prius absistit, quam septem ingentia victor
corpora fundat humi et numerum cum navibus aequet.
hinc portum petit et socios partitur in omnes.
vina bonus quae deinde cadis onerarat Acestes
litore Trinacrio dederatque abeuntibus heros,
dividit, et dictis maerentia pectora mulcet:
„o socii (neque enim ignari sumus ante malorum),
o passi graviora, dabit deus his quoque finem.
vos et Scyllaeam rabiem penitusque sonantes
accestis scopulos, vos et Cyclopia saxa
experti: revocate animos maestumque timorem
mittite! forsan et haec olim meminisse iuvabit.
per varios casus, per tot discrimina rerum
tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
ostendunt; illic fas regna resurgere Troiae.
durate et vosmet rebus servate secundis."

Talia voce refert curisque ingentibus aeger
spem voltu simulat, premit altum corde dolorem.
illi se praedae accingunt dapibusque futuris:
tergora deripiunt costis et viscera nudant,
pars in frusta secant veribusque trementia figunt,
litore aëna locant alii flammasque ministrant;
tum victu revocant vires fusique per herbam
implentur veteris Bacchi pinguisque ferinae.
postquam exempta fames epulis mensaeque remotae,
amissos longo socios sermone requirunt
spemque metumque inter dubii, seu vivere credant
sive extrema pati nec iam exaudire vocatos.

Et iam finis erat, cum Juppiter aethere summo
despiciens mare velivolum terrasque iacentes
litoraque et latos populos, sic vertice caeli
constitit et Libyae defixit lumina regnis.
atque illum talis iactantem pectore curas

tristior et lacrimis oculos suffusa nitentes
adloquitur Venus: „o qui res hominumque deumque
aeternis regis imperiis et fulmine terres,
quid meus Aeneas in te committere tantum,
quid Troes potuere, quibus tot funera passis
cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?
certe hinc Romanos olim volventibus annis,
hinc fore ductores revocato a sanguine Teucri,
qui mare, qui terras omni dicione tenerent,
pollicitus — quae te, genitor, sentenia vertit?
hoc equidem occasum Troiae tristesque ruinas
solabar fatis contraria fata rependens;
nunc eadem fortuna viros tot casibus actos
insequitur. quem das finem, rex magne, laborum?
Antenor potuit mediis elapsus Achivis
Illyricos penetrare sinus atque intuma tutus
regna Liburnorum et fontem superare Timavi. . . .
nos, tua progenies, caeli quibus adnuis arcem,
navibus (infandum!) amissis unius ob iram
prodimur atque Italis longe disiungimur oris.
hic pietatis honos? sic nos in screpta reponis?"
Illi subridens homnium sator atque deorum
voltu, quo caelum tempestatesque serenat,
oscula libavit natae, dehinc talia fatur:
„parce metu, Cytherea! manent immota tuorum
fata tibi. cernes urbem et promissa Lavini
moenia, sublimemque feres ad sidera caeli
magnanimum Aeneam; neque me sententia vertit.
hic tibi (fabor enim, quando haec te cura remordet,
longius et volvens fatorum arcana movebo)
bellum ingens geret Italia populosque feroces
contundet moresque viris et moenia ponet,
tertia dum Latio regnantem viderit aestas
ternaque transierint Rutulis hiberna subactis.
at puer Ascanius, cui nunc cognomen Iulo
aditur (Ilus erat, dum res stetit Ilia regno),
triginta magnos volvendis mensibus orbes
imperio explebit, regnumque ab sede Lavini
transferet et longam multa vi muniet Albam.

hic iam ter centum totos regnabitur annos
gente sub Hectorea, donec regina sacerdos
Marte gravis geminam partu dabit Ilia prolem.
inde lupae fulvo nutricis tegmine laetus
Romulus excipiet gentem et Mavortia condet
moenia Romanosque suo de nomine dicet.
his ego nec metas rerum nec tempora pono,
imperium sine fine dedi. quin aspera Juno,
quae mare nunc terrasque metu caelumque fatigat,
consilia in melius referet mecumque fovebit
Romanos, rerum dominos, gentemque togatam.
sic placitum. veniet lustries labentibus aetas,
cum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenas
servitio premat ac victis dominabitur Argis.
nascetur pulchra Troianus origine Caesar,
imperium Oceano, famam qui terminet astris,
Julius, a magno demissum nomen Iulo.
hunc tu olim caelo, spoliis Orientis onustum,
accipies secura; vocabitur hic quoque votis.
aspera tum positis mitescent saecula bellis;
cana Fides et Vesta, Remo cum fratre Quirinus
iura dabunt; dirae ferro et compagibus artis
claudentur Belli portae; Furor impius intus
saeva sedens super arma et centum vinctus aënis
post tergum nodis fremet horridus ore cruento."
Haec ait, et Maia genitum demittit ab alto,
ut terrae utque novae pateant Karthaginis arces
hospitio Teucris, ne fati nescia Dido
finibus arceret. volat ille per aëra magnum
remigio alarum, ac Libyae citus adstitit oris.
et iam iussa facit, ponuntque ferocia Poeni
corda volente deo; in primis regina quietum
accipit in Teucros animum mentemque benignam.
At pius Aeneas, per noctem plurima volvens,
ut primum lux alma data est, exire locosque
explorare novos, quas vento accesserit oras,
qui tenant (nam inculta videt), hominesne feraene,
quaerere constituit sociisque exacta referre.
classem in convexo nemorum sub rupe cavata

arboribus clausam circum atque horrentibus umbris
occulit; ipse uno graditur comitatus Achate,
bina manu lato crispans hastilia ferro.
cui mater media sese tulit obvia silva,
virginis os habitumque gerens et virginis arma,
Spartanae, vel qualis equos Thraeissa fatigat
Harpalyce volucremque fuga praevertitur Hebrum.
namque umeris de more habilem suspenderat arcum
venatrix dederatque comam diffundere ventis,
nuda genu nodoque sinus collecta fluentes.
ac prior „heus", inquit, „iuvenes, monstrate, mearum
vidistis siquam hic errantem forte sororum
succinctam pharetra, et maculosae tegmine lyncis,
aut spumantis apri cursum clamore prementem."
Sic Venus, et Veneris contra sic filius orsus:
„nulla tuarum audita mihi neque visa sororum,
o, quam te memorem, virgo? namque haud tibi voltus
mortalis, nec vox hominem sonat; o, dea certe!
an Phoebi soror? an nympharum sanguinis una?
sis felix, nostrumque leves quaecumque laborem,
et, quo sub caelo tandem, quibus orbis in oris
iactemur, doceas! ignari hominumque locorumque
erramus vento huc vastis et fluctibus acti.
multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra."
Tum Venus: „haud equidem tali me dignor honore.
virginibus Tyriis mos est gestare pharetram
purpureoque alte suras vincire cothurno.
Punica regna vides, Tyrios et Agenoris urbem;
sed fines Libyci, genus intractabile bello.
imperium Dido Tyria regit urbe profecta,
germanum fugiens. longa est iniuria, longae
ambages; sed summa sequar fastigia rerum.
huic coniunx Sychaeus erat, ditissimus auri
Phoenicum et magno miserae dilectus amore,
cui pater intactam dederat primisque iugarat
ominibus. sed regna Tyri germanus habebat
Pygmalion, scelere ante, alios immanior omnes.
quos inter medius venit furor. ille Sychaeum
impius ante aras atque auri caecus amore

clam ferro incautum superat, securus amorum
germanae; factumque diu celavit, et aegram
multa malus simulans vana spe lusit amantem.
ipsa sed in somnis inhumati venit imago
coniugis; ora modis adtollens pallida miris
crudeles aras traiectaque pectora ferro
nudavit caecumque domus scelus omne retexit.
tum celerare fugam patriaque excedere suadet,
auxiliumque viae veteres tellure recludit
thesauros, ignotum argenti pondus et auri.
his commota fugam Dido sociosque parabat.
conveniunt, quibus aut odium crudele tyranni
aut metus acer erat; naves, quae forte paratae,
corripiunt onerantque auro. portantur avari
Pygmalionis opes pelago; dux femina facti.
devenere locos, ubi nunc ingentia cernes
moenia surgentumque novae Karthaginis arcem,
mercatique solum, facti de nomine Byrsam,
taurino quantum possent circumdare tergo —
sed vos qui tandem, quibus aut venistis ab oris,
quove tenetis iter?" quaerenti talibus ille
suspirans imoque trahens a pectore vocem:
„o dea, si pirma repetens ab origine pergam,
et vacet annales nostrorum audire laborum,
ante diem clauso componet Vesper Olympo.
nos Troia antiqua, si vestras forte per aures
Troiae nomen iit, diversa per aequora vectos
forte sua Libycis tempestas adpulit oris.
sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste penates
classe veho mecum, fama super aethera notus.
Italiam quaero patriam et genus ab Jove summo.
bis denis Phrygium conscendi navibus aequor
matre dea monstrante viam data fata secutus;
vix septem convolsae undis Euroque supersunt.
ipse ignotus, egens Libyae deserta peragro
Europa atque Asia pulsus." nec plura querentem
passa Venus medio sic interfata dolore est:
„Quisquis es, haud, credo, invisius caelestibus auras
vitales carpis, Tyriam qui adveneris urbem.

perge modo, atque hinc te reginae ad limina perfer.
namque tibi reduces socios classemque relatam
nuntio et in tutum versis Aquilonibus actam,
ni frustra augurium vani docuere parentes.
adspice bis senos laetantes agmine cycnos,
aetheria quos lapsa plaga Jovis ales aperto
turbabat caelo; nunc terras ordine longo
aut capere aut captas iam respectare videntur:
ut reduces illi ludunt stridentibus alis
et coetu cinxere polum cantusque dedere,
haud aliter puppesque tuae pubesque tuorum
aut portum tenet aut pleno subit ostia velo.
perge modo et, qua te ducit via, dirige gressum."
Dixit, et avertens rosea cervice refulsit,
ambriosaeque comae divinum vertice odorem
spiravere; pedes vestis defluxit ad imos,
et vera incessu patuit dea. ille ubi matrem
adgnovit, tali fugientem est voce secutus:
„quid natum totiens, crudelis tu quoque, falsis
ludis imaginibus? cur dextrae iungere dextram
non datur ac veras audire et reddere voces?"
talibus incusat, gressumque ad moenia tendit.
at Venus obscuro gradientes aëre saepsit
et multo nebulae circum dea fudit amictu,
cernere nequis eos neu quis contingere posset
molirive moram aut veniendi poscere causas.
ipsa Paphum sublimis abit sedesque revisit
laeta suas, ubi templum illi, centumque Sabaeo
ture calent arae sertisque recentibus halant.
Corripuere viam interea, qua semita monstrat,
iamque ascendebant collem, qui plurimus urbi
imminet adversasque adspectat desuper arces.
miratur molem Aeneas, magalia quondam,
miratur portas strepitumque et strata viarum.
instant ardentes Tyrii: pars ducere muros
molirique arcem et manibus subvolvere saxa;
pars optare locum tecto et concludere sulco;
hic portus alii effodiunt; hinc lata theatris
fundamenta petunt alii immanesque columnas

rupibus excidunt, scaenis decora alta futuris:
qualis opes aestate nova per florea rura
exceret sub sole labor, cum gentis adultos
educunt fetus, aut cum liquentia mella
stipant et dulci distendunt nectare cellas,
aut onera accipiunt venientum, aut agime facto
ignavum fucos pecus a praesepibus arcent;
fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
„o fortunati, quorum iam moenia surgunt!"
Aeneas ait, et fastigia suspicit urbis.
infert se saeptus nebula (mirabile dictu)
per medios miscetque viris, neque cernitur ulli.
Lucus in urbe fuit media, laetissimus umbrae,
quo primum iactati undis et turbine Poeni
effodere loco signum, quod regia Juno
monstrarat, caput acris equi: sic nam fore bello
egregiam et facilem victu per saecula gentem.
hic templum Junoni ingens Sidonia Dido
condebat, donis opulentum et numine divae,
aerea cui gradibus surgebant limina nexaeque
aere trabes, loribus cardo stridebat aënis.
hoc primum in luco nova res oblata timorem
leniit, hic primum Aenas sperare salutem
ausus et adflictis melius confidere rebus.
namque sub ingenti lustrat dum singula templo
reginam opperiens, dum, que fortuna sit urbi,
artificumque manus instans operumque laborem
miratur, videt Iliacas ex ordine pugnas
bellaque iam fama totum volgata per orbem,
Atridas — Priamumque et saevum ambobus Achillem.
constitit, et lacrimans „quis iam locus", inquit, „Achate,
quae regio in terris nostri non plena laboris?
en Priamus! sunt hic etiam sua praemia laudi,
sunt lacrimae rerum, et mentem mortalia tangunt.
solve metus! feret haec aliquam tibi fama salutem."
sic ait, atque animum pictura pascit inani
multa gemens, largoque umectat flumine voltum.
namque videbat, uti bellantes Pergama circum
hac fugerent Grai, premeret Troiana iuventus;

hac Phryges, instaret curru crisatus Achilles. . . .
ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros
exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
tum vero ingentem gemitum dat pectore ab imo,
ut spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici
tendentemque manus Priamum conspexit inermes.
se quoque principibus permixtum adgnovit Achivis. . .
Haec dum Dardanio Aeneae miranda videntur
dum stupet obtutuque haeret defixus in uno,
regina ad templum, forma pulcherrima Dido,
incessit magna iuvenum stipante caterva.
qualis in Eurotae ripis aut per iuga Cynthi
exercet Diana choros, quam mille secutae
hinc atque hinc glomerantur oreades; illa pharetram
fert umero gradiensque deas supereminet omnes
(Latonae tacitum pertemptant gaudia pectus):
talis erat Dido, talem se laeta ferebat
per medios, instans operi regnisque futuris.
tum foribus divae, media et testudine templi,
saepta armis solioque alte subnixa resedit.
iura dabat legesque viris, operumque laborem
partibus aequabat iustis aut sorte trahebat,
cum subito Aeneas concursu accedere magno
Anthea Sergestumque videt fortemque Coanthum
Teucrorumque alios, ater quos aequore turbo
dispulerat penitusque alias avexerat oras.
obstipuit simul ipse, simul percussus Achates
laetitiaque metuque; avidi coniungere dextras
ardebant, sed res animos incognita turbat.
dissimulant et nube cava speculantur amicti,
quae fortuna viris classem quo litore linquant,
quid veniant? cunctis nam lecti navibus ibant,
orantes veniam, et templum clamore petebant.
Postquam introgressi et coram data copia fandi,
maximus Ilioneus placido sic pectore coepit:
„o regina, novam cui condere Juppiter urbem
iustitiaque dedit gentes frenare superbas,
Troes te miseri, ventis maria omnia vecti,
oramus: prohibe infandos a navibus ignes,

parce, pio generi et propius res adspice nostras!
non nos aut ferro Libycos populare penates
venimus aut raptas ad litora vertere praedas;
non ea vis animo nec tanta superbia victis.
est locus, Hesperiam Grai cognomine dicunt,
terra antiqua, potens armis atque ubere glaebae.
Oenotri coluere viri; nunc fama minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem.
hic cursus fuit,
cum subito adsurgens fluctu nimbosus Orion
in vada caeca tulit penitusque procacibus Austris
perque undas superante salo perque invia saxa
dispulit. huc pauci vestris adnavius oris.
quod genus hoc hominum? quaeve hunc tam barbara morem
permittit patria? hospitio prohibemur harenae;
bella cient primaque vetant consistere terra.
si genus humanum et mortalia temnitis arma,
at sperate deos memores fandi atque nefandi.
rex erat Aeneas nobis, quo iustor alter
nec pietate fuit nec bello maior et armis.
quem si fata virum servant, si vescitur aura
aetheria neque adhuc crudelibus occubat umbris,
non metus. officio nec te certasse priorem
praeniteat. sunt et Siculis regionibus urbes
armaque, Troianoque a sanguine clarus Acestes.
quassatam ventis liceat subducere classem
et silvis aptare trabes et stringere remos,
si datur Italiam sociis et rege recepto
tendere, ut Italiam laeti Latiumque petamus.
sin absumpta salus, et te, pater optime Teucrum,
pontus habet Libyae nec spes iam restat Iuli,
at freta Sicaniae saltem sedesque paratas,
unde huc advecti, regemque petamus Acestem."
talibus Ilioneus; cuncti simul ore fremebant
Dardanidae.
Tum breviter Dido voltum demissa profatur:
„solvite corde metum, Teucri, secludite curas.
res dura et regni novitas me talia cogunt

moliri et late fines custode tueri.
quis genus Aeneadum, quis Troiae nesciat urbem
virtutesque virosque aut tanti incendia belli?
non obtusa adeo gestaus pectora aut Poeni,
nec tam aversus equos Tyria Sol iungit ab urbe.
seu vos Hesperiam magnam Saturniaque arva,
sive Erycis fines regemque optatis Acesten,
auxilio tutos dimittam opibusque iuvabo.
vultis et his mecum pariter considere regnis:
urbem quam statuo vestra est, subducite naves!
Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur
atque utinam rex ipse Noto compulsus eodem
adforet Aeneas! equidem per litora certos
dimittam et Libyae lustrare extrema iubebo,
siquibus eiectus silvis aut urbibus errat."
his animum arrecti, dictis et fortis Achates
et pater Aeneas iamdudum erumpere nubem
ardebant. prior Aenean compellat Achates:
„nate dea, quae nunc animo sententia surgit?
omnia tuta vides, classem sociosque receptos.
unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi
submersum: dictis respondent cetera matris."
vix ea fatus erat, cum circumfusa repente
scindit se nubes et in aethera purgat apertum.
restitit Aeneas claraque in luce refulsit
os umerosque deo similis; namque ipsa decoram
caesariem nato genetrix lumenque iuventae
purpureum et laetos oculis adflarat honores:
quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
argentum Pariusve lapis circumdatur auro.
tum sic reginam adloquitur cunctisque repente
improvisus ait: „coram, quem quaeritis, adsum,
Troius Aeneas, Libycis ereptus ab undis.
o sola infandos Troiae miserata labores,
quae nos, reliquias Danaum, terraeque marisque
omnibus exhaustis iam casibus, omnium egenos
urbe, domo socias, grates persolvere dignas
non opis est nostrae, Dido, nec quidquid ubique est
gentis Dardaniae, magnum quae sparsa per orbem.

di tibi, siqua pios respectant numina, siquid,
usquam iustitia est et mens sibi conscia recti,
praemia digna ferant! quae te tam laeta tulerunt
saecula? qui tanti talem genuere parentes?
in freta dum fluvii current, dum montibus umbrae
lustrabunt, convexa polus dum sidera pascet,
semper honos nomenque tuum laudesque manebunt,
quae me cumque vocant terrae!" sic fatus amicum
Ilionea petit dextra, laevaque Serestum,
post alios, fortemque Gyan fortemque Cloanthum.
Obstipuit primo adspectu Sidonia Dido,
casu deinde viri tanto, et sic ore locuta est:
„quis te, nate dea, per tanta pericula casus
insequitur? quae vis immanibus applicat oris?
tune ille Aeneas, quem Dardanio Anchisae
alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam?
atque equidem Teucrum memini Sidona venire
finibus expulsum patriis, nova regna petentem
auxilio Beli; genitor tum Belus opimam
vastabat Cyprum et victor dicione tenebat.
tempore iam ex illo casus mihi cognitus urbis
Troianae nomenque tuum regesque Pelasgi.
ipse hostis Teucros insigni laude ferebat,
seque ortum antiqua Teucrorum a stirpe volebat.
quare agite o tectis, iuvenes, succedite nostris!
me quoque per multos similis fortuna labores
iactatam hac demum voluit consistere terra.
non ignara mali miseris succurrere disco."
sic memorat; simul Aenean in regia ducit
tecta, simul divum templis indicit honorem.
nec minus interea sociis ad litora mittit
viginti tauros, magnorum horrentia centum
terga suum, pingues centum cum matribus agnos,
munera laetitiamque dii.
at domus interior regali splendida luxu
instruitur, mediisque parant convivia tectis.
Aeneas (neque enim patrius consistere mentem
passus amor) rapidum ad naves praemittit Achaten,
Ascanio ferat haec, ipsumque ad moenia ducat. . . .

647 munera praeterea Iliacis erepta ruinis
ferre iubet, pallam signis auroque rigentem
et circumtextum croceo velamen acantho. . . .
653 praeterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim,
maxima natarum Priami, colloque monile
bacatum et duplicem gemmis auroque coronam.
haec celerans iter ad naves tendebat Achates.
At Cytherea novas artes, nova pectore versat
consilia, ut faciem mutatus et ora Cupido
pro dulci Ascanio veniat donisque furentem
incendat reginam atque ossibus implicet ignem. . . .
689 paret Amor dictis carae genetricis, et alas
exuit et gressu gaudens incedit Iuli.
at Venus Ascanio placidam per membra quietem
inrigat et fotum gremio dea tollit in altos
Idaliae lucos, ubi mollis amaracus illum
floribus et dulci adspirans complectitur umbra.
iamque ibat dicto parens et dona Cupido
regia portabat Tyriis duce laetus Achate.
cum venit, aulaeis iam se regina superbis
aurea composuit sponda mediamque locavit;
iam pater Aeneas et iam Troiana iuventus
conveniunt, stratoque super discumbitur ostro.
dant manibus famuli lymphas cereremque canistris
expediunt tonsisque ferunt mantelia villis.
quinquaginta intus famulae, quibus ordine longam
cura penum struere et flammis adolere penates;
centum aliae totidemque pares aetate ministri,
qui dapibus mensas onerent et pocula ponant.
nec non et Tyrii per limina laeta frequentes
convenere, toris iussi discumbere pictis.
mirantur dona Aeneae, mirantur Iulum
flagrantisque dei voltus simulataque verba. . . .
ille ubi complexu Aeneae colloque pependit
et magnum falsi implevit genitoris amorem,
reginam petit. haec oculis, haec pectore toto
haeret et interdum gremio fovet, inscia Dido,
insidat quantus miserae deus. at memor ille
matris Acidaliae paulatim abolere Sychaeum

incipit et vivo temptat praevertere amore
iam pridem resides animos desuetaque corda.
Postquam prima quies epulis mensaeque remotae,
crateras magnos statuunt et vina coronant,
it strepitus tectis vocemque per ampla volutant
atria; dependent lychini laquearibus aureis
incensi, et noctem flammis funalia vincunt.
hic regina gravem gemmis auroque poposcit
implevitque mero pateram, quam Belus et omnes
a Belo soliti; tum facta silentia tectis:
„Juppiter, hospitibus nam te dare iura loquuntur,
hunc laetum Tyriisque diem Troiaque profectis
esse velis, nostrosque huius meminisse minores!
adsit laetitiae Bacchus dator et bona Juno!
et vos o coetum, Tyrii, celebrate faventes!"
dixit, et in mensam laticum libavit honorem,
primaque libato summo tenus attigit ore,
tum Bitiae dedit increpitans; ille impiger hausit
spumantem pateram et pleno se proluit auro;
post alii proceres. cithara crinitus Jopas
personat aurata, docuit quem maximus Atlans. . . .
ingeminant plausu Tyrii, Troesque sequuntur.
nec non et vario noctem sermone trahebat
infelix Dido longumque bibebat amorem,
multa super Priamo rogitans, super Hectore multa;
nunc, quibus Aurorae venisset filius armis,
nunc, quales Diomedis equi, nunc, quantus Achilles.
„immo age, et a pirma, dic hospes, origine nobis
insidias" inquit „Danaum casusque tuorum
erroresque tuos."

Quintus Horatius Flaccus.

I. Iš Odų.

Iš pirmosios knygos.

1.

Maecenas atavis edite regibus,
o et praesidium et dulce decus meum:
sunt quos curriculo pulverem Olympicum
collegisse iuvat, metaque fervidis

evitata rotis, palmaque nobilis
terrarum dominos evehit ad deos.
hunc, si mobilium turba Quiritium
certat tergeminis tollere honoribus,

illum, si proprio, condidit horreo,
quidquid de Libycis verritur areis.
gaudentem patrios findere sarculo
agros Attalicis condicionibus

nunquam demoveas, ut trabe Cypria
Myrtoum pavidus nauta secet mare.
luctantem Icariis fluctibus Africum
mercator metuens otium et oppidi

laudat rura sui; mox reficit rates
quassas, indocilis pauperiem pati.
est qui nec veteris pocula Massici
nec partem solido demere de die

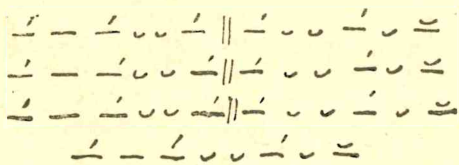
spernit, nunc viridi membra sub arbuto
stratus, nunc ad aquae lene caput sacrae.
multos castra iuvant et lituo tubae
permixtus sonitus bellaque matribus

detestata, manet sub Jove frigido
venator tenerae coniugis immemor,
seu visa est catulis cerva fidelibus,
seu rupit teretes Marsus aper plagas.

me doctarum ederae praemia frontium
dis miscent superis, me gelidum nemus
Nympharumque leves cum Satyris chori
secernunt populo, si neque tibias

Euterpe cohibet nec Polyhymnia
Lesboum refugit tendere barbiton.
quodsi me lyricis vatibus inseris,
sublimi feriam sidera vertice.

V e r s u s a s c l e p i a d e u s (asclepiadeum primum)

2.

Integer vitae scelerisque purus
non eget Mauris iaculis neque arcu
nec venenatis gravida sagittis,
    Fusce, pharetra,

sive per Syrtis iter aestuosas
sive facturus per inhospitalem
Caucasum vel quae loca fabulosus
    lambit Hydaspes.

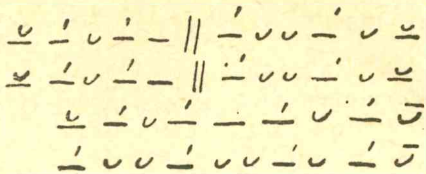
namque me silva lupus in Sabina,
dum meam canto Lalagen et ultra
terminum curis vagor expeditis,
    fugit inermem;

quale portentum neque militaris
Daunias latis alit aesculetis
nec Jubae tellus generat, leonum
    arida nutrix.

pone me pigris ubi nulla campis
arbor aestiva recreatur aura,
quod latus mundi nebulae malusque
    Juppiter urget;

pone sub curru nimium propinqui
solis, in terra domibus negata:
dulce ridentem Lalagen amabo,
    dulce loquentem.

Sapphicum (tris „versus sapphici“ ir vienas „versus adonius“)

3.

O diva, gratum quae regis Antium,
praesens vel imo tollere de gradu
mortale corpus vel superbos
vertere funeribus triumphos:

te pauper ambit sollicita prece
ruris colonus, te dominam aequoris
quicumque Bithyna lacessit
Carpathium pelagus carina;

te Dacus asper, te profugi Scythae
urbesque gentesque et Latium ferox,
regumque matres barbarorum et
purpurei metuunt tyranni,

iniurioso ne pede proruas
stantem columnam, neu populus frequens
„ad arma“ cessantis, „ad arma“
concitet imperiumque frangat;

te semper anteit saeva Necessitas,
clavos trabalis et cuneos manu
gestans aena, nec severus
uncus abest liquidumque plumbum;

te Spes et albo rara Fides colit
velata panno nec comitem abnegat,
utcumque mutata potentis
veste domos inimica linquis.

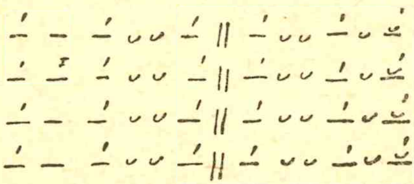
at volgus infidum et meretrix retro
periura cedit, diffugiunt cadis
cum faece siccatis amici,
ferre iugum pariter dolosi:

serves iturum Caesarem in ultimos
orbis Britannos et iuvenum recens
examen Eois timendum
partibus Oceanoque rubro.

heu heu, cicatricum et sceleris pudet
fratrumque. quid nos dura refugimus
aetas? quid intactum nefasti
liquimus? unde manum iuventus

metu deorum continuit? quibus
pepercit aris? o utinam nova
incude diffingas retusum in
Massagetas Arabasque ferrum.

Alcaicum (du „alcaici hendeca-syllabi", vienas „ennea-syllabus" ir vienas „deca-syllabus").

4.

Nunc est bibendum, nunc pede libero
pulsanda tellus; nunc Saliaribus
ornare pulvinar deorum
tempus erat dapibus, sodales.

antehac nefas depromere Caecubum
cellis avitis, dum Capitolio
regina dementis ruinas,
funus et imperio parabat

contaminato cum grege turpium
morbo virorum, quidlibet impotens
sperare fortunaque dulci
ebria. sed minuit furorem

vix una sospes navis ab ignibus,
mentemque lymphatam Mareotico
redegit in veros timores
Caesar, ab Italia volantem

remis adurgens, accipiter velut
mollis columbas aut leporem citus
venator in campis nivalis
Haemoniae, daret ut catenis

fatale monstrum. quae generosius
perire quaerens nec muliebriter
expavit ensem nec latentis
classe cita reparavit oras.

ausa et iacentem visere regiam
voltu sereno, fortis et asperas
tractare serpentes, ut atrum
corpore conbiberet venenum,

deliberata morte ferocior;
saevis Liburnis scilicet invidens
privata deduci superbo,
non humilis mulier, triumpho.

Alcaicum (du alcaici hendecasyllabi, vienas enneasyllabus ir vienas decasyllabus).
žiurek: p. 129.

Iš antrosios knygos

5.

Motum ex Metello consule civicum
bellique causas et vitia et modos
ludumque Fortunae gravisque
principum amicitias et arma

nondum expiatis uncta cruoribus,
periculosae plenum opus aleae,
tractas et incedis per ignes
suppositos cineri doloso.

paulum severae Musa tragoediae
desit theatris: mox ubi publicas
res ordinaris, grande munus
Cecropio repetes cothurno,

insigne maestis praesidium reis
et consulenti, Pollio, curiae,
cui laurus aeternos honores
Delmatico peperit triumpho.

iam nunc minaci murmure cornuum
perstringis auris, iam litui strepunt,
iam fulgor armorum fugacis
terret equos equitumque voltus.

audire magnos iam videor duces
non indecoro pulvere sordidos,
et cuncta terrarum subacta
praeter atrocem animum Catonis.

Iuno et deorum quisquis amicior
Afris inulta cesserat impotens
tellure, victorum nepotes
rettulit inferias Iugurthae.

quis non Latino sanguine pinguior
campus sepulcris impia proelia
testatur auditumque Medis
Hesperiae sonitum ruinae?

qui gurges aut quae flumina lugubris
ignara belli? quod mare Dauniae
non decoloravere caedes?
quae caret ora cruore nostro?

sed ne relictis, Musa, procax iocis
Ceae retractes munera neniae:
mecum Dionaeo sub antro
quaere modos leviore plectro.

A l c a i c u m : žiurek p. 129.

6.

Nullus argento color est avaris
abdito terris, inimice lamnae
Crispe Sallusti, nisi temperato
splendeat usu.

vivet extento Proculeius aevo,
notus in fratres animi paterni:
illum aget penna metuente solvi
Fama superstes.

latius regnes avidum domando
spiritum, quam si Libyam remotis
Gadibus iungas et uterque Poenus
serviat uni.

crescit indulgens sibi dirus hydrops,
nec sitim pellit, nisi causa morbi
fugerit venis et aquosus albo
corpore languor.

redditum Cyri solio Phrahaten
dissidens plebi numero beatorum
eximit Virtus populumque falsis
dedocet uti

vocibus, regnum et diadema tutum
deferens uni propriamque laurum,
quisquis ingentis oculo inretorto
spectat acervos.

Sapphicum: žiur. p. 128.

7.

Aequam memento rebus in arduis
servare mentem, non secus in bonis
ab insolenti temperatam
laetitia, moriture Delli,

seu maestus omni tempore vixeris,
seu te in remoto gramine per dies
festos reclinatum bearis
interiore nota Falerni.

quo pinus ingens albaque populus
umbram hospitalem consociare amant
ramis? quid obliquo laborat
lympha fugax trepidare rivo?

huc vina et unguenta et nimium brevis
flores amoenae ferre iube rosae,
dum res et aetas et sororum
fila trium patiuntur atra.

cedes coemptis soltibus et domo
villaque, flavos quam Tiberis lavit:
cedes et exstructis in altum
divitiis potietur heres.

divesne prisco natus ab Inacho
nil interest an pauper et infima
de geute sub divo moreris,
victima nil miserantis Orci.

omnes eodem cogimur, omnium
versatur urna serius ocius
sors exitura et nos in aeternum
exilium impositura cumbae.

Alcaicum: žiur. p. 129.

8.

O saepe mecum tempus in ultimum
deducte Bruto militiae duce,
quis te redonavit Quiritem
dis patriis Italoque caelo,

Pompei, meorum prime sodalium,
cum quo morantem saepe diem mero
fregi coronatus nitentis
malobathro Syrio capillos?

tecum Philippos et celerem fugam
sensi, relicta non bene parmula,
cum fractra virtus, et minaces
turpe solum tetigere mento;

sed me per hostis Mercurius celer
denso paventem sustulit aere.
te rursus in bellum resorbens
unda fretis tulit aestuosis.

ergo obligatam redde Jovi dapem,
longaque fessum militia latus
depone sub lauru mea, nec
parce cadis tibi destinatis.

oblivioso levia Massico
ciboria exple, funde capacibus
unguenta de conchis. quis udo
deproperare apio coronas

curatve myrto? quem Venus arbitrum
dicet bibendi? non ego sanius
bacchabor Edonis: recepto
dulce mihi furere est amico.

Alcaicum: žiur. p. 129.

9.

Non semper imbres nubibus hispidos
manant in agros aut mare Caspium
vexant inaequales procellae
usque, nec Armeniis in oris,

amice Valgi, stat glacies iners
mensis per omnis aut Aquilonibus
querceta Gargani laborant
et foliis viduantur orni:

tu semper urges flebilibus modis
Mystem ademptum, nec tibi vespero
surgente decedunt amores
nec rapidum fugiente solem.

at non ter aevo functus amabilem
ploravit omnis Antilochum senex
annos, nec inpubem parentes
Troilon aut Phrygiae sorores

flevere semper. desine mollium
tandem querellarum, et potius nova
cantemus Augusti tropaea
Caesaris et rigidum Niphaten,

Medumque flumen gentibus additum
victis minores volvere vertices,
intraque praescriptum Gelonos
exiguis equitare campis.

A l c a i c u m : žiur. p. 129.

10.

Rectius vives, Licini, neque altum
semper urgendo neque, dum procellas
cautus horrescis, nimium premendo
litus iniqum.

auream quisquis mediocritatem
diligit, tutus caret obsoleti
sordibus tecti, caret invidenda
sobrius aula.

saevius ventis agitatur ingens
pinus et celsae graviore casu
decidunt turres feriuntque summos
fulgura montis.

sperat infestis, metuit secundis
alteram sortem bene praeparatum
pectus. informis hiemes reducit
Juppiter, idem

submovet. non, si male nunc, et olim
sic erit: quondam cithara tacentem
suscitat Musam neque semper arcum
tendit Apollo.

rebus angustis animosus atque
fortis appare: sapienter idem
contrahes vento nimium secundo
turgida vela.

S a p p h i c u m : žiur. p. 128.

11.

Quid bellicosus Cantaber et Scythes,
Hirpine Quincti, cogitet Hadria
divisus obiecto, remittas
quaerere nec trepides in usum

poscentis aevi pauca: fugit retro
levis iuventas et decor, arida
pellente lascivos amores
canitie facilemque somnum.

non semper idem floribus est honor
vernis, neque uno luna rubens nitet
voltu: quid aeternis minorem
consiliis animum fatigas?

cur non sub alta vel platano vel hac
pinu iacentes sic temere et rosa
canos odorati capillos,
dum licet, Assyriaque nardo

potamus uncti? dissipat Euhius
curas edacis. quis puer ocius
restinguet ardentis Falerni
pocula praetereunte lympha?

quis devium scortum eliciet domo
Lyden? eburna, dic age, cum lyra
maturet, in comptum Lacaenae
more comam religata nodum.

Alcaicum: žiur. p. 129.

12.

Nolis longa ferae bella Numantiae
nec durum Hannibalem nec Siculum mare
Poeno purpureum sanguine mollibus
aptari citharae modis,

nec saevos Lapithas et nimium mero
Hylaeum domitosque Herculea manu
Telluris iuvenes, unde periculum
fulgens contremuit domus

Saturni veteris: tuque pedestribus
dices historiis proelia Caesaris,
Maecenas, melius ductaque per vias
regum colla minacium.

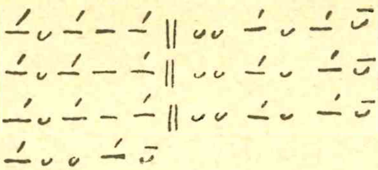
me dulcis dominae Musa Licymniae
cantus, me voluit dicere lucidum
fulgentis oculos et bene mutuis
fidum pectus amoribus;

quam nec ferre pedem dedecuit choris
nec certare ioco nec dare bracchia
ludentem nitidis virginibus sacro
Dianae celebris die.

num tu quae tenuit dives Achaemenes
aut pinguis Phrygiae Mygdonias opes
permutare velis crine Licymniae,
plenas aut Arabum domos,

cum flagrantia detorquet ad oscula
cervicem, aut facili saevitia negat,
quae poscente magis gaudeat eripi,
interdum rapere occupet?

V e r s u s a s c l e p i a d e u s (Asclepiadeum secundum).

13.

Ille et nefasto te posuit die,
quicumque primum, et sacrilega manu
produxit, arbos, in nepotum
pernicíem opprobiumque pagi;

illum et parentis crediderim sui
fregisse cervicem et penetralia
sparsisse nocturno cruore
hospitis; ille venena Colcha

et quidquid usquam concipitur nefas
tractavit, agro qui statuit meo
te, triste lignum, te caducum
in domini caput inmerentis

quid quisque vitet, numquam homini satis
cautum est in horas: navita Bosphorum
Poenus perhorrescit neque ultra
caeca timet aliunde fata,

miles sagittas et celerem fugam
Parthi, catenas Parthus et Italum
robur; sed inprovisa leti
vis rapuit rapietque gentis.

quam paene furvae regna Proserpinae
et iudicantem vidimus Aeacum
sedesque discriptas piorum et
Aeoliis fidibus querentem

Sappho puellis de popularibus,
et te sonantem plenius aureo,
Alcaee, plectro dura navis,
dura fugae mala, dura belli.

utrumque sacro digna silentio
mirantur umbrae dicere, sed magis
pugnas et exactos tyrannos
densum umeris bibit aure volgus.

quid mirum, ubi illis carminibus stupens
demittit atras belua centiceps
auris et intorti capillis
Eumenidum recreantur angues?

quin et Prometheus et Pelopis parens
dulci laborem decipitur sono,
nec curat Orion leones
aut timidos agitare lyncas.

Alcaicum: žiur. p. 129.

14.

Eheu fugaces, Postume, Postume,
labuntur anni nec pietas moram
rugis et instanti senectae
afferet indomitaeque morti;

non, si trecenis, quotquot eunt dies,
amice, places inlacrimabilem
Plutona tauris, qui ter amplum
Geryonen Tityonque tristi

compescit unda, scilicet omnibus,
quicumque terrae munere vescimur,
enaviganda, sive reges
sive inopes erimus coloni.

frustra cruento marte carebimus
fractisque rauci fluctibus Hadriae,
frustra per autumnos nocentem
corporibus metuemus Austrum:

visendus ater flumine languido
Cocytos errans et Danai genus
infame damnatusque longi
Sisyphus Aeolides laboris.

linquenda tellus et domus et placens
uxor, neque harum, quas colis, arborum
te praeter invisas cupressos
ulla brevem dominum sequetur.

absumet heres Caecuba dignior
servata centum clavibus et mero
tinguet pavimentum superbo,
pontificum potiore cenis.

Alcaicum: žiur. p. 129.

15.

Cur me querelis exanimas tuis?
nec dis amicum est nec mihi te prius
obire, Maecenas, mearum
grande decus columenque rerum.

a, te meae si partem animae rapit
maturior vis, quid moror altera,
nec carus aeque nec superstes
integer? ille dies utramque

ducet ruinam. non ego perfidum
dixi sacramentum: ibimus, ibimus,
utcumque praecedes, supremum
carpere iter comites parati.

me nec Chimaerae spiritus igneae,
nec, si resurgat, centimanus gigas
divellet umquam: sic potenti
Justitiae placitumque Parcis.

seu Libra seu me Scorpios adspicit
formidolosus pars violentior
natalis horae, seu tyrannus
Hesperiae Capricornus undae:

utrumque nostrum incredibili modo
consentit astrum. te Jovis inspio
tutela Saturno refulgens
eripuit volucrisque Fati

tardavit alas, cum populus frequens
laetum theatris ter crepuit sonum;
me truncus inlapsus cerebro,
sustulerat, nisi Faunus ictum

dextra levasset, Mercurialium
custos virorum. reddere victimas
aedemque votivam memento:
nos humilem feriemus agnam.

Alcaicum: žiur. p. 129.

16.

Non usitata nec tenui ferar
penna biformis per liquidum aethera
vates, neque in terris morabor
longius, invidiaque maior

urbis relinquam, non ego, pauperum
sanguis parentum, non ego, quem vocas,
dilecte Maecenas, obibo,
nec Stygia cohibebor unda.

iam iam residunt cruribus asperae
pelles, et album mutor in alitem
superne, nascunturque leves
per digitos umerosque plumae.

iam Daedaleo tutior Icaro
visam gementis litora Bosphori
Syrtisque Gaetulas canorus
ales Hyperboreosque campos.

me Colchus et qui dissimulat metum
Marsae cohortis Dacus et ultimi
noscent Geloni, me peritus
discet Hiber Rhodanique potor.

absint inani funere neniae
luctusque turpes et querimoniae;
conpesce clamorem, ac sepulcri
mitte supervacuos honores.

Alcaicum: žiur. p. 129.

Iš trečiosos knygos.

17.

Odi profanum volgus et arceo.
favete linguis! carmina non prius
audita Musarum sacerdos
virginibus puerisque canto.

regum timendorum in proprios greges,
reges in ipsos imperium est Jovis,
clari giganteo triumpho,
cuncta supercilio moventis.

est ut viro vir latius ordinet
arbusta sulcis, hic generosior
descendat in campum petitor,
moribus hic meliorque fama

contendat, illi turba clientium
sit maior: aequa lege Necessitas
sortitur insignis et imos,
omne capax movet urna nomen.

destrictus ensis cui super impia
cervice pendet, non Siculae dapes
dulcem elaborabunt saporem,
non avium citharaeque cantus

somnum reducent: somnus agrestium
lenis virorum non humilis domos
fastidit umbrosamque ripam,
non Zephyris agitata Tempe.

desiderantem, quod satis est, neque
tumultuosum sollicitat mare
nec saevos Arcturi cadentis
impetus aut orientis Haedi,

non verberatae grandine vineae
fundusque mendax, arbore nunc aquas
culpante, nunc torrentia agros
sidera, nunc hiemis iniquas.

contracta pisces aequora sentiunt
iactis in altum molibus; huc frequens
caementa demittit redemptor
cum famulis dominusque terrae

fastidiosus: sed Timor et Minae
scandunt eodem, quo dominus, neque
decedit aerata triremi et
post equitem sedet atra Cura.

quodsi dolentem nec Phrygius lapis
nec purpurarum sidere clarior
delenit usus nec Falerna
vitis Achaemeniumque costum:

cur invidendis postibus et novo
sublime ritu moliar atrium?
cur valle permutem Sabina
divitias operosiores?

Alcaicum: žiur. p. 129.

18.

Angustam amice pauperiem pati
robustus acri militia puer
condiscat, et Parthos ferocis
vexet eques metuendus hasta,

vitamque sub divo et trepidis agat
in rebus. illum ex moenibus hosticis
matrona bellantis tyranni
prospiciens et adulta virgo

suspiret? „eheu, ne rudis agminum
sponsus lacessat regius asperum
tactu leonem, quem cruenta
per medias rapit ira caedes."

dulce et decorum est pro patria mori:
mors et fugacem persequitur virum
nec parcit in bellis iuventae
poplitibus timidoque tergo.

Virtus, repulsae nescia sordidae,
intaminatis fulget honoribus
nec sumit aut ponit securis
arbitrio popularis aurae.

Virtus, recludens immeritis mori
caelum, negata temptat iter via
coetusque volgaris et udam
spernit humum fugiente penna.

est et fideli tuta silentio
merces: vetabo, qui Cereris sacrum
volgarit arcanae, sub isdem
sit trabibus fragilemque mecum

solvat phaselon; saepe Diespiter
neglectus incesto addidit integrum;
raro antecedentem scelestum
deseruit pede Poena claudo.

Alcaicum: žiur. p. 129.

19.

Justum et tenacem propositi virum
non civium ardor prava iubentium,
non voltus instantis tyranni
mente quatit solida, neque Auster,

dux inquieti turbidus Hadriae,
nec fulminantis magna manus Jovis:
si fractus inlabatur orbis,
inpavidum ferient ruinae.

hac arte Pollux et vagus Hercules
enisus arces attigit igneas,
quos inter Augustus recumbens
purpureo bibet ore nectar;

hac te merentem, Bacche pater, tuae
vexere tigres indocili iugum
collo trahentes; hac Quirinus
Martis equis Acheronta fugit,

gratum elocuta consiliantibus
Junone divis: „Ilion, Ilion
fatalis incestusque iudex
et mulier peregrina vertit

in pulverem, ex quo destituit deos
mercede pacta Laomedon, mihi
castaeque damnatum Minervae
cum populo et duce fraudulento.

iam nec Lacaenae splendet adulterae
famosus hospes nec Priami domus
periura pugnaces Achivos
Hectoreis opibus refringit,

nostrisque ductum seditionibus
bellum resedit; protinus et gravis
iras et invisum nepotem,
Troica quem peperit sacerdos,

Marti redonabo; illum ego lucidas
inire sedes, discere nectaris
sucos et adscribi quietis
ordinibus patiar deorum.

dum longus inter saeviat Ilion
Romamque pontus, qualibet exsules
in parte regnanto beati;
dum Priami Paridisque busto

insultet armentum et catulos ferae
celent inultae, stet Capitolium
fulgens triumphatisque possit
Roma ferox dare iura Medis.

horrenda late nomen in ultimas
extendat oras, qua medius liquor
secernit Europem ab Afro,
qua tumidus rigat arva Nilus.

aurum inrepertum et sic melius situm,
cum terra celat, spernere fortior
quam cogere humanos in usus,
omne sacrum rapiente dextra,

quicumque mundo terminus obstitit,
hunc tanget armis, visere gestiens,
qua parte debracchentur ignes,
qua nebulae pluviique rores.

sed bellicosis fata Quiritibus
hac lege dico, ne nimium pii
rebusque fidentes avitae
tecta velint reparare Troiae.

Troiae renascens alite lugubri
fortuna tristi clade iterabitur,
ducente victrices catervas
coniuge me Jovis et sorore.

ter si resurgat murus aeneus
auctore Phoebo, ter pereat meis
excisus Argivis, ter uxor
capta virum puerosque ploret."

non hoc iocosae conveniet lyrae —
quo, Musa, tendis? desine pervicax
referre sermones deorum et
magna modis tenuare parvis.

A l c a i c u m : žiur. p. 129.

20.

Descende caelo et dic age tibia
regina longum Calliope melos,
seu voce nunc mavis acuta,
seu fidibus citharave Phoebi.

auditis? an me ludit amabilis
insania? audire et videor pios
errare per lucos, amoenae
quos et aquae subeunt et aurae.

me fabulosae Volture in Apulo
nutricis extra limen Apuliae
ludo fatigatumque somno
fronde nova puerum palumbes

texere, mirum quod foret omnibus,
quicumque celsae nidum Acherontiae
saltusque Bantinos et arvum
pingue tenent humilis Forenti,

ut tuto ab atris corpore viperis
dormirem et ursis, ut premerer sacra
lauroque conlataque myrto,
non sine dis animosus infans.

vester, Camenae, vester in arduos
tollor Sabinos, seu mihi frigidum
Praeneste, seu Tibur supinum
seu liquidae placuere Baiae.

vestris amicum fontibus et choris
non me Philippis versa acies retro,
devota non extinxit arbor,
nec Sicula Palinurus unda.

utcumque mecum vos eritis, libens
insanientem navita Bosporum
temptabo et urentis harenas
litoris Assyrii viator:

visam Britannos hospitibus feros
et laetum equino sanguine Concanum,
visam pharetratos Gelonos
et Scythicum inviolatus amnem.

vos Caesarem altum, militia simul
fessas cohortes abdidit oppidis,
finire quaerentem labores
Pierio recreatis antro.

vos lene consilium et datis et dato
gaudetis almae. scimus, ut impios
Titanas immanemque turbam
fulmine sustulerit caduco,

qui terram inertem, qui mare temperat
ventosum, et urbis regnaque tristia,
divosque mortalisque turmas
imperio regit unus aequo.

magnum illa terrorem intulerat Jovi
fidens iuventus horrida bracchiis,
fratresque tendentes opaco
Pelion imposuisse Olympo.

sed quid Typhoeus et validus Mimas,
aut quid minaci Porphyrion statu,
quid Rhoetus evolsisque truncis
Enceladus iaculator audax

contra sonantem Palladis aegida
possent ruentes? hinc avidus stetit
Volcanus, hinc matrona Juno et
numquam umeris positurus arcum,

qui rore puro Castaliae lavit
crinis solutos, qui Lyciae tenet
dumeta natalemque silvam,
Delius et Patareus Apollo.

vis consili expers mole ruit sua,
vim temperatam di quoque provehunt
in maius; idem odere viris
omne nefas animo moventis.

testis mearum centimanus Gygas
sententiarum, notus et integrae
temptator Orion Dianae
virginea domitus sagitta.

iniecta monstris Terra dolet suis,
maeretque partus fulmine luridum
missos ad Orcum; nec peredit
impositam celer ignis Aetnam,

incontinentis nec Tityi iecur
reliquit ales, nequitiae additus
custos; amatorem trecentae
Pirithoum cohibent catenae.

Alcaicum: žiur. p. 129.

21.

Caelo tonantem credidimus Jovem
regnare; praesens divus habebitur
Augustus adiectis Britannis
imperio gravibusque Persis.

milesne Crassi coniuge barbara
turpis maritus vixit et hostium
(pro curia inversique mores!)
consenuit socerorum in armis,

sub rege Medo Marsus et Apulus,
anciliorum et nominis et togae
oblitus aeternaeque Vestae,
incolumi Jove et urbe Roma?

hoc caverat mens provida Reguli
dissentientis condicionibus
foedis et exemplo trahentis
perniciem veniens in aevum,

si non periret inmiserabilis
captina pubes. „signa ego Punicis
adfixa delubris et arma
militibus sine caede“ dixit

„derepta vidi; vidi ego civium
retorta tergo bracchia libero
portasque non clausas et arva
Marte coli populata nostro.

auro repensus scilicet acrior
miles redibit: flagitio additis
damnum; neque amissos colores
lana refert medicata fuco,

nec vera virtus, cum semel excidit,
curat reponi deterioribus.
si pugnat extricata densis
cerva plagis, erit ille fortis,

qui perfidis se credidit hostibus,
et Marte Poenos proteret altero;
qui lora restrictis lacertis
sensit iners timuitque mortem.

hic, unde vitam sumeret inscius,
parcem duello miscuit: o pudor!
o magna Carthago, probrosis
altior Italiae ruinis!"

fertur pudicae coniugis osculum
parvosque natos ut capitis minor
ab se removisse, et virilem
torvus humi posuisse voltum,

donec labantis consilio patres
firmaret auctor numquam alias dato,
interque maerentis amicos
egregius properaret exul.

atqui sciebat, quae sibi barbarus
tortor pararet: non aliter tamen
dimovit obstantis propinquos
et populum reditus morantem,

quam si clientum longa negotia
diiudicata lite relinqueret,
tendens Venafranos in agros
aut Lacedaemonium Tarentum.

Alcaicum: žiur. p. 129.

22.

Delicta maiorum inmeritus lues,
Romane, donec templa refeceris
aedisque labentis deorum et
foeda nigro simulacra fumo.

dis te minorem quod geris, imperas:
hinc omne principium, huc refer exitum!
di multa neglecti dederunt
Hesperiae mala luctuosae.

iam bis Monaesis et Pacori manus
inauspicatos contudit impetus
nostros et adiecisse praedam
torquibus exiguis renidet.

paene occupatam seditionibus
delevit Urbem Dacus et Aethiops,
hic classe formidatus, ille
missilibus melior sagittis.

fecunda culpae saecula nuptias
primum inquinavere et genus et domos:
hoc fonte derivata clades
in patriam populumque fluxit.

motus doceri gaudet Ionicos
matura virgo et fingitur artibus
iam nunc et incestos amores
de tenero meditatur ungui.

mox iuniores quaerit adulteros
inter mariti vina neque eligit,
cui donet inpermissa raptim
gaudia luminibus remotis,

sed iussa coram non sine conscio
surgit marito, seu vocat institor
seu navis Hispanae magister,
dedecorum pretiosus emptor.

non his iuventus orta parentibus
infecit aequor sanguine Punico
Pyrrhumque et ingentem cecidit
Antiochum Hannibalemque dirum,

sed rusticorum mascula militum
proles, Sabellis docta ligonibus
versare glaebas et severae
matris ad arbitrium recisos

portare fustis, sol ubi montium
mutaret umbras et iuga demeret
bobus fatigatis, amicum
tempus agens abeunte curru.

damnosa quid non inminuit dies?
aetas parentum, peior avis, tulit
nos nequiores, mox daturos
progeniem vitiosiorem.

Alcaicum: žiur. p. 129.
